

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

БЕСАРАБЧУК ГЕННАДІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 373.5:355:005.3

ДИСЕРТАЦІЯ

**УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ПОСИЛЕНОЇ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЇ
ПІДГОТОВКИ УЧНІВ У ВІЙСЬКОВИХ ЛІЦЕЯХ**

Спеціальність 13.00.06 – теорія і методика управління освітою

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 / Г. В. Бесарабчук /
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:
Кучинська Ірина Олексіївна,
доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Бесарабчук Г. В. Управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.06 – теорія і методика управління освітою. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Міністерство освіти і науки України, Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2020.

Зміст анотації

Дослідження присвячене управлінню процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях. У дисертації здійснено аналіз теоретичних засад управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях й вперше представлено розроблену, теоретично обґрунтовану та експериментально перевірену модель управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях і технологію її використання.

Актуальність дослідження зумовлена реалізацією державою національно-патріотичного виховання як одного із пріоритетних напрямів діяльності країни для зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей, що реалізуються на основі Стратегії національно-патріотичного виховання. Суспільство потребує збільшення кількості підготовлених фахівців з національно-патріотичного виховання, розвитку системи підготовки активістів, волонтерів, що займаються питаннями національно-патріотичного виховання, збільшення кількості дітей та молоді,

залучених до проєктів і заходів з національно-патріотичного виховання місцевого, всеукраїнського та міжнародного рівнів, що забезпечить розвиток національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей, що включає, зокрема, й діяльність військових ліцеїв (ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою). Загострення військово-політичної ситуації диктує підвищення вимог до особового складу Збройних сил України та обороноздатності населення загалом. На сьогодні набуває пріоритетного значення військово-фізична підготовка як одна з основних складових національно-патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти України, які здійснюють надання учням освіти понад обсяг, визначений державним стандартом повної загальної середньої освіти і мають забезпечувати набуття необхідних знань та навичок з військової та фізичної підготовки в специфічних умовах військових ліцеїв (ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою). У контексті вищезазначеного постає актуальна проблема компетентного управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях.

Зміст та основні напрями дослідно-експериментальної роботи лежать у площині реалізації сучасних завдань національно-патріотичного виховання. На основі теоретичного аналізу наукових досліджень з'ясовано зміст основних теоретичних засад, понять і термінів за темою дисертації, подано характеристику та проаналізовано управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях, визначено його зміст і сучасний стан управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки ліцеїстів та формування їх готовності до служби в Збройних силах України. В результаті проведеного аналізу було уточнено сутність понять: *управління*

процесом посиленої військово-фізичної підготовки ліцеїстів як особливого виду людської діяльності, який базується на загальноприйнятому понятті управління соціально-педагогічними системами і реалізується через суб'єкт-суб'єктні відносини як комплекс стійких взаємозв'язків та взаємодій учнів і військово-педагогічного колективу в процесі управлінського впливу, що реалізується через інформацію, яка містить засоби, методи, форми і зміст ефективного управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї та відображає зв'язки між її структурними компонентами для досягнення мети діяльності; освітнє середовище ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою – сукупність створених умов для формування самодостатнього громадянина-патріота України з готовністю до служби в Збройних силах України, а також визначених способів та засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та саморозвитку особистості військових ліцеїстів, реалізації їх творчого потенціалу й формування готовності до служби в Збройних силах України; готовність військового ліцеїста до служби в Збройних силах України – інтегративне особистісне утворення, що включає знання в галузі військової служби, усвідомлення важливостей фізичного вдосконалення для її ефективної реалізації, відповідні ціннісні ставлення, які набувають втілення у відповідній діяльності позитивним ставленням та мотиваційним настановленням; внутрішня система забезпечення якості освіти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою – сукупність компонентів та процедур внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості освіти в ліцеї, що функціонує на основі освітніх та управлінських елементів, процедур і механізмів відповідно до сучасних нормативно-правових вимог і включає: стратегію (політику) та процедури забезпечення якості освіти; систему та механізми забезпечення академічної доброчесності; оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання військових ліцеїстів; оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання педагогічної діяльності педагогічних і військово-педагогічних працівників ліцею; оприлюднені критерії, правила і

процедури оцінювання управлінської діяльності керівника військового ліцею; забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу військового ліцею, в тому числі для самостійної роботи військових ліцеїстів; забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління військовим ліцеєм.

Основна мета розробки моделі полягає в забезпеченні ефективного управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях й формування самодостатнього громадянина-патріота України з готовністю до служби в Збройних силах України. На основі аналізу нормативно-правових, психолого-педагогічних джерел й узагальнення практичного досвіду роботи військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою, опираючись на дослідження науковців Н. Волянюк, О. Галуса, Г. Єльнікової, І. Кучинської, В. Олійника, Л. Сергєєвої, Т. Сорочан, З. Рябової та ін., які розробляли наукові проблеми моделювання управління навчальним закладом та проєктування його діяльності, змодельовано і визначено зміст моделі (науково-концептуальний, структурно-управлінський, змістово-технологічний і контрольно-регуляторний), компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний), критерії (знання, уявлення; ставлення, цінності; вміння і навички), показники (уявлення про службу в армії, знання сутності фізичної підготовки, розуміння важливості служби в армії; ставлення до військової служби, ціннісні орієнтації в галузі фізичної культури і спорту; вміння і навички, пов'язані з військовою службою, володіння техніко-тактичними вміннями самостійного виконання фізичних вправ), рівні готовності (низький, середній, вище середнього і високий) учнів військово-фізичних ліцеїв до служби в армії, та технологію її використання.

Науково-концептуальний модуль складається з: елементів, що забезпечать формування потреби в ліцеїстів до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення; виховання в них патріотизму, розвитку національної свідомості, готовності до служби в Збройних силах України; інтеграції особистості в систему світової та національної культури;

адаптацію особистості до життя в суспільстві; здійснення посиленої військово-фізичної підготовки. Модуль базується на вимогах державних нормативно-правових документів в освіті та нормативних документів, розроблених у військовому ліцеї.

Зважаючи на сформульоване нами визначення сутності готовності військового ліцеїста до служби в Збройних силах України, виокремлено в його структурі три взаємопов'язані компоненти: когнітивний (знання, уявлення), емоційно-ціннісний (ставлення, цінності) і діяльнісний (уміння і навички). Критерії були ідентичними змісту наведених компонентів і характеризувалися сукупністю відповідних показників. До показників критеріїв знання, уявлення віднесено: уявлення про службу в армії, знання сутності фізичної підготовки, розуміння важливості служби в армії. До показників критеріїв ставлення, цінності належать: ставлення до військової служби, ціннісні орієнтації в галузі фізичної культури і спорту. Показниками критеріїв умінь і навичок вважали: уміння і навички, пов'язані з військовою службою, а саме – володіння техніко-тактичними вміннями самостійного виконання фізичних вправ.

Структурно-управлінський модуль включає: адміністрацію ліцею (начальник ліцею, його заступники – офіцери (кадрові військові та офіцери запасу, які мають великий досвід армійської служби та роботи в правоохоронних органах); військово-педагогічний колектив ліцею (вихователі ліцею, учителі та працівники ліцею); режим роботи ліцею (цілодобове функціонування на основі вимог Статутів Збройних сил України); організацію освітнього процесу ліцеїстів (навчання відбувається за наскрізними лініями, які мають на меті розвиток певних характеристик компетентного випускника і реалізуються насамперед завдяки організації освітнього середовища (зміст та цілі наскрізних тем враховуються при формуванні духовного, соціального і фізичного середовища навчання) та у вивченні окремих предметів, пов'язаних із конкретною наскрізною темою); предметів за вибором ліцеїстів, роботу в проєктах, у позакласній навчальній роботі та роботі гуртків); організацію самостійної підготовки ліцеїстів (самопідготовка ліцеїста, яка спрямована на

формування його самостійності, самокерованості і самодостатності); організацію фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи ліцеїстів (проведення занять у спортивних секціях з гирьового спорту, пауерліфтингу, рукопашного бою, футболу, волейболу, військового багатоборства та ін., організацію спортивних змагань, участь в обласних і республіканських змаганнях); організацію виховної та волонтерської роботи в ліцеї (клуби за інтересами, пошуковий загін, пресклуб, євроклуб, військово-історичні клуби тощо); співпрацю з військовими закладами МО України, закладами вищої освіти МОН України, державними органами та громадськими організаціями, Радою ветеранів війни та праці, спілкою воїнів-афганців, волонтерів; офіційний вебсайт ліцею; інформаційні системи в управлінні ліцеєм (використання автоматизованих систем управління освітнім процесом, Moodle тощо).

Змістово-технологічний модуль забезпечує: визначення змісту освіти та його фахове навчально-методичне й інформаційне наповнення, що забезпечується визначенням змісту і напрямів процесу підготовки учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в Збройних силах України, його методичне забезпечення (розробка навчальних комплексів, методичних посібників, рекомендацій тощо); управлінські впливи на стан діяльності суб'єктів навчального процесу та систему внутрішнього забезпечення якості освіти (на кадрове, технологічне, інформаційне, навчально-методичне, матеріально-технічне забезпечення провадження освітньої діяльності); на якість проведення навчальних занять ліцеїстів; на моніторинг досягнення учнями ліцею результатів навчання (компетентностей); на організаційно-педагогічні умови реалізації освітньої програми і навчального плану ліцею; на систему академічної доброчесності в ліцеї тощо. Військово-педагогічний колектив ліцею має здійснювати постійний активний пошук методичних основ використання системного й особистісно зорієнтованого підходу в педагогічній діяльності, де провідним педагогічним задумом моделювання і побудови нової освітньої системи, пов'язаним із

бажанням педагогів найбільш повно розкрити можливості та здібності кожного учня, має стати ідея співпраці в режимі пошуку змін та інновацій, спрямуванні їх на формування всебічно розвиненої, компетентної та професійно визначеної особистості випускника ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою.

Контрольно-регуляторний модуль включає в себе: процедури моніторингу якості освітнього процесу в ліцеї; критерії, правила і процедури оцінювання ліцеїстів; критерії, правила і процедури оцінювання педагогічної діяльності працівників ліцею; критерії, правила і процедури оцінювання управлінської діяльності адміністрації ліцею; складання ліцеїстами ДПА і ЗНО; участь у Всеукраїнській учнівській олімпіаді, Всеукраїнському конкурс-захисті науково-дослідницьких робіт учнів – членів МАН України, інших конкурсах тощо.

Аналізуючи наукові наробітки дослідників ми дійшли того, що технологію використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України визначили як поетапну діяльність з відповідними управлінськими впливами і стадіями (етапами): дослідження факторів зовнішнього впливу на життєдіяльність військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як закладу загальної середньої освіти; дослідження факторів внутрішнього впливу (ресурсів) військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як закладу загальної середньої освіти; вивчення, проведення аналізу ринку освітніх послуг і формулювання місії діяльності військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою з урахуванням вимог ринку в організації освітнього процесу; розробка стратегії діяльності військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою; розробка комплексу освітніх послуг з урізноманітненням їх форм та видів; розробка системи забезпечення якості у військовому ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою (внутрішньої системи забезпечення якості

освіти); забезпечення якості освіти та якості надання освітніх послуг у військовому ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою в умовах конкуренції.

У процесі наукового пошуку експериментально перевірено та встановлено існування заявленої проблеми дослідження, яка потребувала коригування, визначення шляхів подолання виявлених недоліків, насичення змісту, форм і методів управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їх готовності до служби в Збройних силах України. Отримані експериментальні дані показали результативність моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та технології її використання на практиці. Розроблені й запроваджені організаційно-педагогічні умови позитивно вплинули на освітнє середовище закладів освіти, спрямованого на формування дієвої системи національно-патріотичного виховання учнів у військових ліцеях, спрямованого на формування їх готовності до служби в Збройних силах України; на процеси створення у військових ліцеях внутрішньої системи забезпечення якості освіти, на ставлення ліцеїстів експериментальної групи до служби в Збройних силах України, усвідомлення ними значущості фізичного розвитку для подальшої успішності діяльності.

У процесі констатувального етапу експерименту застосовано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження: анкетування, опитування, ранжування, метод незакінчених речень, педагогічні спостереження, антропометричні методики. Результати засвідчили, що для значної кількості учнів військових ліцеїв характерне помилкове або недостатньо усвідомлене ставлення до військової служби, вони не відчують своєї готовності до служби в Збройних силах України, часто налаштовані на винайдення можливостей ухилитися від неї. З'ясовано, що серед учнів ліцею лише незначна кількість готує себе до військової служби за допомогою фізичної культури. До занять фізичною культурою 11,6% ліцеїстів ставляться «дуже позитивно», 15,3% ліцеїстів – «позитивно», 43,1% ліцеїстів – «байдуже», 30% ліцеїстів – «негативно».

Даючи відповідь на запитання щодо ставлення до військової служби, 10,3% ліцеїстів виявили позитивне ставлення; 39,6% ліцеїстів відзначили, що служба в армії – це традиція, її треба відбутися, незважаючи на те, подобається їм це чи ні; 26,4% ліцеїстів виявили індивідуальне ставлення до військової служби, стверджуючи, що навчаються в ліцеї за рішенням батьків; 23,7% ліцеїстів висловили негативне ставлення до військової служби.

Серед якостей, необхідних сучасному військовослужбовцю, 29,6% ліцеїстів назвали патріотизм, бажання захищати Батьківщину, відповідальність, відданість військовій справі; 26,3% ліцеїстів до таких якостей віднесли стійкість, мужність, витривалість; 24% ліцеїстів – взаємопідтримку, чесність, принциповість; 20,1% ліцеїстів не дали відповіді на це запитання. За результатами самооцінювання визначено такі важливі для сучасного військовослужбовця якості, як патріотизм, принциповість, дисциплінованість, громадянський обов'язок, цілеспрямованість, відповідальність, чесність, толерантність, рішучість, що властиві незначній кількості ліцеїстів, охоплених констатацією. Потребу у фізичному вдосконаленні відчуває 47% ліцеїстів, водночас 53% респондентів залучаються до таких занять без інтересу. Така мотивація, як «формування готовності до військової служби», характерна лише для 27,5% учнів військового ліцею. Одержані за змістом анкети дані засвідчують недостатнє використання ліцеїстами існуючих у галузі фізичної культури факторів для формування готовності до військової служби, у них виявляється низький інтерес до поліпшення свого фізичного стану.

Результати спостережень виявили, що між показниками когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів існують певні розбіжності. Наявні в ліцеїстів знання не завжди відповідають їх діям і вчинкам; виявлені негативні ставлення до військової служби, фізичного виховання, якостей військовослужбовця підтверджуються низькою успішністю і поганою поведінкою, конфліктністю взаємовідносин з іншими ліцеїстами.

Для визначення рівня розвитку рухових здібностей учнів використовувався комплекс тестів. На підставі отриманих результатів визначено рівні фізичної готовності учнів військового ліцею до служби в армії за такими показниками: рівень рухової готовності; рівень функціональної готовності; рівень тілесної готовності. Аналіз отриманих даних фізичної працездатності за індексом Робінсона засвідчив, що для основної кількості учнів (46,2%) характерним є рівень фізичної працездатності «нижче середнього», для 17,3% учнів – «середній» рівень фізичної працездатності, для 19,2% – «низький» рівень фізичної працездатності. «Високий» рівень фізичної працездатності показало 9,6% учнів, рівень «вище середнього» – 7,7% учнів. Зважаючи на наведені дані, переважна кількість учнів мають «низький» і «нижче середнього» рівень фізичної працездатності. Це є свідченням низького рівня їхньої функціональної готовності до служби в Збройних силах України. З'ясовано, що за даними сукупної діагностики за всіма визначеними показниками до високого рівня змогли віднести лише 10% учнів від загальної їх кількості. Невеликою виявилася і група учнів, які за результатами констатації були віднесені до «вище середнього» рівня сформованості готовності до служби в армії. Отримані в процесі констатації результати стали свідченням того, що в навчальних закладах надається недостатня увага використанню фізичної культури для формування в учнів готовності до військової служби. Переважна більшість із них не тільки не володіє належними знаннями, не має значущих для захисника Вітчизни емоційних ставлень і поцінувань, а й не володіє відповідними вміннями і навичками. Після завершення формувального етапу експерименту виконано заключні зрізи, які за методикою були аналогічними тим, що проводилися на етапі констатації. У результаті формувального етапу експерименту та після його завершення у рівнях сформованості в учнів експериментальної групи готовності до служби в армії відбулися позитивні зрушення. Особливо це було помітно на високому рівні, чисельність якого в 10-х класах збільшилася на 45%, а в 11-х класах – на 50,5%. Ці ліцеїсти володіли ґрунтовними знаннями за

всіма визначеними показниками, демонстрували позитивні емоційні ставлення до військової служби, фізичної культури, докладали зусиль для свого фізичного вдосконалення, виявляли необхідні особистісні якості. Визначено, що більш як на половину в експериментальній групі зменшилася кількість ліцеїстів, які відповідали «середньому рівню» сформованості готовності до служби в армії. Позитивним є той факт, що на «низькому рівні» залишилася незначна кількість ліцеїстів: у 10-х класах вона становила 4,5%, а в 11-х класах – 3,5%. У контрольній групі, де освітній процес відбувався за традиційною методикою, подібних зрушень не спостерігалось.

Порівняння результатів констатувального та формувального етапів експерименту дало змогу простежити динаміку рівнів сформованості в учнів експериментальної і контрольної груп військових ліцеїв готовності до служби в Збройних силах України. Визначено, що розроблена та апробована модель управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їх готовності до служби в Збройних силах України довела свою правомірність і доцільність. За результатами проведеної експериментальної роботи розроблено методичні рекомендації щодо використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їх готовності до служби в Збройних силах України.

Практичне значення дослідження полягає в доведенні теоретичних положень і висновків, конкретних методичних рекомендацій щодо впровадження моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України, удосконаленні системи внутрішнього забезпечення якості освіти у військовому ліцеї, розробленні діагностичного та проєктувального інструментарію моніторингу науково-концептуального, структурно-управлінського, змістово-технологічного і контрольного регуляторного змісту освітнього середовища ліцею як ефективних чинників управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у

військової ліцеї й формування їх готовності до служби в Збройних силах України. Розроблено та реалізовано: спецкурс «Теоретико-методичні основи посиленої військово-фізичної підготовки учнів військового ліцею» для учнів 10–11 класів військового ліцею; структуру самостійних занять фізичною культурою для учнів військового ліцею (сім блоків); «Щоденник військового ліцеїста з фізичної культури»; «Положення про олімпіаду з фізичної культури у військовому ліцеї і ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою»; методичні рекомендації щодо впровадження моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї та формування їх готовності до служби в Збройних силах України; розроблено та впроваджено різноманітні заходи та проєкти, що сприяли вдосконаленню управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях, створили можливості для їх практичного використання адміністрацією та військово-педагогічними працівниками для удосконалення власної професійної діяльності у військових ліцеях; під час розроблення навчальних програм з фізичної культури для учнів військових ліцеїв, навчально-методичних посібників з фізичної культури для учнів військових ліцеїв; у системі курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників та керівників закладів освіти; у закладах вищої освіти при підготовці здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 073 Менеджмент (освітня програма «Управління навчальним закладом»); при підготовці здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського) рівнів вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (освітня програма «Середня освіта. Фізична культура»); в професійній діяльності працівників міських (районних) управлінь (відділів) освіти і науки міських (районних) рад, об'єднаних територіальних громад.

Ключові слова: управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки ліцеїстів, військовий ліцей, освітнє середовище ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, готовність військового ліцеїста до служби в

Збройних силах України, внутрішня система забезпечення якості освіти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено в 25 друкованих працях, із них 1 – в закордонному виданні, 13 – у фахових виданнях, 6 – в інших наукових виданнях, у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій різних рівнів, 2 – у навчальних виданнях, 2 – у навчально-методичних виданнях, 1 – у методичному виданні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Бесарабчук Г. В. Аналіз сучасних методичних підходів до удосконалення фізичної підготовленості молоді та юнацтва військових навчальних закладів. *Наукові записки: зб. наук. статей Національного педагогічного ун-ту імені М. П. Драгоманова*. 2002. Вип. L(50). С. 24–28. (фахове видання ДАК України).

2. Бесарабчук Г. В. Функціональна готовність як складова частина фізичної готовності учнів військових ліцеїв до служби в армії засобами фізичної культури. *Оптимізація процесу фізичного виховання в системі освіти: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (20–21 листоп. 2003 р. м. Тернопіль)*. 2003. С. 125–129.

3. Бесарабчук Г. В. Історичні аспекти формування готовності військових ліцеїстів до служби в армії засобами фізичної культури (за матеріалами досліджень ліцеїв України і Поділля). *Педагогічне Поділля: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету*. 2005. Т. 1, вип. 4. С. 108–116. (Серія «Соціально-педагогічна»). (фахове видання ДАК України).

4. Бесарабчук Г. В. Дослідження теоретико-методичних основ проблеми контролю готовності учнів ліцеїв військового профілю до служби в армії. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і*

спорту: наукова монографія за ред. проф. Єрмакова С. С. (у межах IV Міжнародної науково-практичної конференції «Спорт, духовність і гуманізм у сучасному світі» (28–29 верес. 2006 р.); Донецький державний інститут здоров'я, фізичного виховання і спорту. Харків: ХДАДМ (ХХІІ), 2006. № 10. С. 8–11. (фахове видання ДАК України).

5. Бесарабчук Г. В. Методологічні основи формування готовності учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в армії засобами фізичної культури. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. 2010. Вип. 3. С. 282–300.* (фахове видання ДАК України, педагогічні науки).

6. Бесарабчук Г. В. Педагогічні умови підвищення ефективності виховного впливу на формування у ліцеїстів готовності до служби в армії через інформатизацію спортивно-масової роботи. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини / [ред.-кол.: П. С. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. 2012. Вип. 5. С. 33–38.* (фахове видання ДАК України, педагогічні науки).

7. Бесарабчук Г. В. Роль соціально-психологічних чинників у формуванні потреби військових ліцеїстів до фізкультурно-спортивного самовдосконалення в процесі позаурочної роботи. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. 2013. Вип. 6. С. 50–58.* (фахове видання ДАК України, педагогічні науки).

8. Бесарабчук Г. В. Структурно-методологічні основи педагогічної моделі формування готовності учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в армії засобами фізичної культури. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. 2014. Вип. 7. С. 126–136.* (Серія «Педагогічні науки»). (фахове видання ДАК України; включений до переліку міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus; Google Scholar).

9. Бесарабчук Г. В. Формування фізкультурно-освітнього середовища ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою на основі національно-патріотичного виховання. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини* / [ред.-кол.: М. С. Солопчук (відп. ред.) та ін.]. 2015. Вип. 8. С. 75–83. Серія («Педагогічні науки»). (фахове видання ДАК України; міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus; Google Scholar, CEJSH).

10. Бесарабчук Г. В. Формування фізичної готовності учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в армії засобами фізичної культури. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини* / [ред.-кол.: М. С. Солопчук (відп. ред.) та ін.]. 2016. Вип. 9. С. 72–83. Серія («Педагогічні науки»). (фахове видання ДАК України; міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus; Google Scholar, CEJSH).

11. Бесарабчук Г. В. Педагогічні умови використання моделі управління підготовкою учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в Збройних силах України. *Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць* / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [голов. ред. Лабунець В. М.]. 2019. Вип. 26(1), ч. 1. С. 19–28. (Серія «Педагогічні науки»). (фахове видання ДАК України; міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus; Google Scholar).

12. *Методика фізичного виховання в ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою: навч. посіб.* / Г. А. Єдинак, Г. В. Бесарабчук, О. С. Рошук [та ін.] / за заг. ред. Г. А. Єдинака. Кам'янець-Подільський, 2003. 225 с. [гриф МОН України, лист № 14/18.2-107 від 20.01.2003 р.].

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

13. Бесарабчук Г. В. Рівні сформованості рухової готовності учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в армії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: проблеми теорії і методики виховання, лікувальної фізкультури та спортивної медицини, олімпійського та професійного спорту. Серія педагогічна. 2003. Вип. 1. С. 8–14.*

14. Бесарабчук Г. В. Особливості позаурочної виховної роботи з військовими ліцеїстами щодо формування готовності до служби в армії засобами фізичної культури. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. У 3-х томах. 2012. Т. 2, вип. 11. С. 134–137.*

15. Бесарабчук Г. В. Формування потенціалу фізичних та інтелектуальних здібностей військових ліцеїстів в умовах самопідготовки. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. У 3-х томах. 2013. Т. 2, вип. 12. С. 123–125.*

16. Бесарабчук Г. В. Здоровий спосіб життя військового ліцеїста як фактор впливу на його здоров'я в умовах фізкультурно-оздоровчої діяльності ліцею. *Сучасні проблеми фізичного виховання, спорту та здоров'я людини: зб. наук. праць. 2013. Вип. 4. С. 15–20. (закордонне українсько-молдавське наукове вид.).*

17. Бесарабчук Г. В. Управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки ліцеїстів до служби в Збройних силах України в сучасних умовах реформування освіти. *Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції «Україна і Світ: політичні процеси у глобальному та регіональному вимірі» (24 квіт. 2019 р.). Кам'янець-Подільський, 2019. С. 20–25.*

18. Бесарабчук Г. В. Порівняльний аналіз ефективного використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у сучасному військовому ліцеї. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. праць / [редкол.: А. В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. 2019. Т. 1, вип. 64. С. 59–64. (Серія «Педагогічні науки»). (фахове видання ДАК України).*

19. Бесарабчук Г. В. Дослідження стану управління психолого-педагогічною підготовкою учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою та механізми його удосконалення. *Теорія та методика управління освітою. Електронне наук. фахове вид. 2019. № 1(22). (Серія «Педагогічні науки»). Electronic journal «The theory and methods of educational management», edition 1(22) (2019). URL : <http://umo.edu.ua/katalogh-vidani>.*

20. Бесарабчук Г. В. Дослідження результативності впровадження моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцейх. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. В. В. Олійник; редкол.: О. Л. Аніфрієва [та ін.]. 2019. Вип. 8(37). С. 24–42. (Серія «Педагогічні науки»). (фахове видання ДАК України, міжнародні науково-метричні бази: Index Copernicus; Google Scholar; Academic Resource; CiteFactor; SJIE (Impact Factor); Infobaseindex; ERIHPLUS; Національна бібліотека імені В. І. Вернадського).*

21. *Методичні рекомендації щодо впровадження моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї та формування їх готовності до служби в Збройних силах України / Г. В. Бесарабчук. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2019. 38 с.*

**Наукові праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації:**

22. Бесарабчук Г. В., Жевага С. І., Коробка М. Л. Шляхи удосконалення змісту та технологій формування здорового способу життя учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2009. Вип. 2. С. 137–144.

23. Бесарабчук Г. В., Солопчук М. С., Боднар А. О., Солопчук Д. М. *Методика фізичного виховання школярів: навч.-метод. посіб.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2011. 330 с.

24. Бесарабчук Г. В., Солопчук М. С., Солопчук Д. М., Заїкін А. В. *Методики фізичного виховання різних груп населення: навч. посіб.* Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2012. 480 с. [гриф МОНМСУ, лист № 1/11-11271 від 01.12.2011 р.].

25. Бесарабчук Г. В., Солопчук М. С., Боднар А. О., Солопчук Д. М. *Теорія фізичного виховання : опорні таблиці : навч.-метод. посіб.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2013. 148 с.

ANNOTATION

Besarabchuk Hennadii. Managing the process of enhanced military-physical training of students in military lyceums. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate of Pedagogical Sciences Degree. Speciality 13.00.06 – Theory and Methods of Educational Management. – Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, State

Higher Education Institution «University of Educational Management» of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2020.

Annotation content

The research focuses on the study of the process of intensive military-physical training of students in military lyceums and its managing. The thesis analyzes the theoretical foundations of controlling the process of intensive military physical training of students in military lyceums and presents for the first time a developed, theoretically substantiated and experimentally tested model of managing the process of intensive military physical training of students in military lyceums and the technology of its use.

The urgency of the study in the research is based on the realization of of national-patriotic education by the state as one of the priority directions of the country's activity in order to strengthen the Ukrainian statehood as a consolidating factor of society development, formation of patriotism and affirmation of national values, which are realized on the basis of the Strategy of national-patriotic education. Society needs an increase in the number of trained specialists in national-patriotic education, development of a system of training activists, volunteers involved in national-patriotic education, an increase in the number of children and youth involved in projects and activities in national-patriotic education of local, nationwide and international levels, that will ensure the development of national consciousness on the basis of socio-state (national) values (identity, will, unity, dignity), formation of patriotism, respect for the Constitution and laws of Ukraine, social activity and responsibility for the entrusted state and public affairs, readiness to fulfill the duty to protect the independence and territorial integrity of Ukraine, the promotion of European values, including, in particular, the activities of military lyceums (lyceums with inforced military-physical training). The aggravation of the military-political situation demands an increase in the requirements for the personnel of the Armed Forces of Ukraine and the defense capability of the population as a

whole. Nowadays, priority is given to military-physical training as one of the main components of national-patriotic education in general secondary education institutions of Ukraine, which provide students with education beyond the scope defined by the state standard of comprehensive general secondary education and must provide the necessary military knowledge and skills and physical training in specific conditions of military lyceums (lyceums with intensive military-physical training). There is an urgent problem of competent management of the process of intensive military-physical training of students in military lyceums in the context of the above.

The content and the main directions of experimental work are based on the realization of modern tasks of national-patriotic education. Concepts and terms of the dissertation are clarified on the base of theoretical analysis of scientific researches according to the basic theoretical pillars, the characteristics are analyzed and the management of the process of intensive military-physical training of students in military lyceums is analyzed, its content and the current state of management of the process of intensive military-physical training are determined. Lyceum students and formation of their readiness to serve in the Armed Forces of Ukraine. As a result of the analysis the essence of the concepts was clarified: *management of the intensified military-physical training process of lyceum students* was specified as a special type of human activity based on the generally accepted notion of managing socio-pedagogical systems and implemented through subject-subject relations as a complex of stable relationships and interactions between students and the military-pedagogical collective in the process of managerial influence, which is realized through information that contains the means, methods, forms and content of effective management of the process of intensive military-physical training of students in military lyceum and reflects the links between its structural components to achieve aim of activities; *the environment of the Lyceum with intensified military-physical training* – a set of created conditions for the formation of a self-sufficient citizen-patriot of Ukraine with readiness to serve in the Armed Forces of Ukraine, as well as certain ways and means of their realization for

joint education, training and self-development of the personality of military lyceum students, realization of their creative potential and formation of readiness for service in the Armed Forces of Ukraine; *military lyceum's readiness for service in the Armed Forces of Ukraine* – an integrative personal education that includes knowledge in the field of military service, awareness of the importance of physical improvement for its effective implementation, relevant values attitudes, which are embodied in the respective activities of positive attitude and motivation; *internal system of quality assurance of the Lyceum with intensified military-physical training* – a set of components and procedures of internal quality assurance of educational activity and quality of education in the lyceum, which operates on the basis of educational and management elements, procedures and mechanisms in accordance with modern regulatory requirements. It includes: education quality strategy (policies) and procedures; the system and mechanisms for ensuring academic integrity; publicized criteria, rules and procedures for evaluating military lyceum students; the criteria, rules and procedures for evaluating the pedagogical activity of pedagogical and military pedagogical staff of the Lyceum have been published; the criteria, rules and procedures for evaluating the management activity of the military lyceum leader have been made public; ensuring the availability of the necessary resources to organize the educational process of military lyceum, including for the independent work of military lyceum students; ensuring the availability of information systems for the effective management of military lyceum.

The main purpose of the model creation is to ensure effective management of the process of intensive military-physical training of students in military lyceums and the formation of a self-sufficient citizen-patriot of Ukraine with readiness for service in the Armed Forces of Ukraine. According to the analysis of normative-legal, psychological-pedagogical sources and generalization of practical experience of military lyceums and lyceums with intensive military-physical training, based on the research of scientists N. Volianiuk, O. Halus, H. Yelnykova, I. Kuchynska, V. Oliinyk, L. Sergeieva, T. Sorochan, Z. Ryabova and others, who developed scientific research of modeling the management of an educational institution and

designing its activities, content (scientific-conceptual, structural-managerial, substantive-technological and control-regulatory) was modeled, components (cognitive, emotional-value, activity), criteria (knowledge, conception, values, skills, skills) and indicators are modeled and determined (understanding of military service, knowledge of the essence of physical training, understanding of the importance of military service; attitude to military service, value orientations in the field of physical culture and sports; skills and skills related to military service, the possession of technical tactics their ability to independently perform physical exercises), readiness (low, average, above average and high) of students of military schools to individual military service, and technology usage.

The scientific-conceptual module consists of: elements that will provide the formation of the need for lyceum students to self-education, self-development, self-improvement; patriotic education, development of national consciousness, readiness for service in the Armed Forces of Ukraine; integration of personality into the system of world and national culture; adaptation of personality to life in society; implementation of intensive military-physical training. The module is based on the requirements of state legal documents in education and normative documents created in military lyceum. Considering the formulation of the essence of readiness of military lyceum for service in the Armed Forces of Ukraine, three interrelated components are distinguished in its structure: cognitive (knowledge, imagination), emotional-value (attitude, values) and activity (skills and abilities). The criteria were identical to the content of the above components and were characterized by a set of relevant indicators. The indicators of the criteria of knowledge, representation include: the idea of service in the army, knowledge of the essence of physical training, understanding the importance of service in the army. Indicators of attitude criteria, values include: attitude to military service, value orientations in the field of physical culture and sports. Indicators of the criteria for skills were: skills and competencies related to military service, namely, the possession of technical and tactical skills of independent physical exercises.

Structural and management module includes: Lyceum administration (Lyceum chief, his deputies – officers (military personnel and reserve officers who have extensive experience in military service and law enforcement); military pedagogical staff of the Lyceum (Lyceum educators, teachers and employees); Lyceum mode of operation (round-the-clock functioning on the basis of the requirements of the Statutes of the Armed Forces of Ukraine); organization of the educational process of lyceum students (training is conducted through cross-cutting lines aimed at the development of certain characteristics competent graduate and realized primarily through the organization of the educational environment (the content and purpose of the cross-cutting topics are taken into account in the formation of spiritual, social and physical environment of study) and in the study of individual subjects related to a particular cross-cutting theme); subjects by choice of lyceum students, project work in extracurricular educational work and work of circles); organization of independent training of lyceum students (self-training of the lyceum, which is aimed at forming its independence, self-management and self-sufficiency); organization of gymnastics and sports-mass work of lyceum students (conducting classes in sports sections on weightlifting, powerlifting, hand-to-hand combat, football, volleyball, military all-around, etc., organization of sports competitions, participation in regional and republican competitions); organization of educational and volunteer work in the lyceum (interest clubs, search team, press club, Euroclub, military history clubs, etc.); cooperation with the military institutions of the Ministry of Defense of Ukraine, higher education institutions of the Ministry of Education and Science of Ukraine, state bodies and public organizations, the Council of War and Labor Veterans, the Union of Afghan Warriors, volunteers; official lyceum website; information systems in lyceum management (use of automated educational process control systems, Moodle, etc.).

The content-technological module provides: definition of the content of education and its professional educational-methodological and informational content, which is provided with the definition of the content and directions of the process of preparation of students of the Lyceum with intensified military-physical

preparation for service in the Armed Forces of Ukraine, its methodological support (development of training complexes, manuals, recommendations, etc.); managerial influences on the state of activity of the subjects of the educational process and the system of internal quality assurance of education (on personnel, technological, informational, educational-methodical, logistical support of implementation educational activity); the quality of the training of lyceum students; to monitor students' achievement of the Lyceum's learning outcomes (competences); organizational and pedagogical conditions for the implementation of the educational program and curriculum of the Lyceum, etc. The military-pedagogical staff of the Lyceum should carry out a continuous active search for the methodological bases of using a systematic and personally-oriented approach in pedagogical activity, where the leading pedagogical plan of modeling and construction of a new educational system, connected with the desire of teachers to fully reveal the opportunities and abilities of each the idea of cooperation in the search for change and innovation, directing them to form a comprehensively developed, competent and professionally defined personality of the graduate with intensive military-physical training.

The control and regulatory module includes: procedures for monitoring the quality of the educational process in the lyceum; criteria, rules and procedures for assessing lyceum students; criteria, rules and procedures for evaluating pedagogical activity of Lyceum employees; criteria, rules and procedures for evaluating the administrative activity of the Lyceum administration; assembly of DPA and EIT lyceum students; participation in the All-Ukrainian Student Olympiad, the All-Ukrainian Competition-protection of research works of students – members of the Academy of Sciences of Ukraine, other competitions, etc.

Analyzing the scientific achievements of researchers, we came to the conclusion that the technology of introducing the management of the process of intensive military-physical training of students in military lyceum and the formation of their readiness to serve in the Armed Forces of Ukraine was defined as a phased activity with appropriate management influences and stages (stages): to the life of a military lyceum and a lyceum with intensive military-physical training as a general

secondary education institution; research of factors of internal influence (resources) of military lyceum and lyceum with intensive military-physical training as an institution of general secondary education; studying, analyzing the market of educational services and formulating the mission of activity of military lyceum and lyceum with intensive military-physical training, taking into account global labour market requirements in the organization of educational process; development of strategy of activity of military lyceum and lyceum with intensified military-physical training; development of a complex of educational services with a variety of their forms and types; development of quality assurance system in military lyceum and lyceum with intensive military-physical training (internal quality assurance system of education); quality assurance of education and quality of provision of educational services in military lyceum and lyceum with intensive military-physical training in competitive conditions.

During the process of scientific search, the existence of the problem of the research was experimentally verified and established, which required correction, identification of ways to overcome identified deficiencies, saturation of the content, forms and methods of managing the process of intensive military-physical training of students in military lyceums and formation of their readiness for service in the Armed Forces of Ukraine. The obtained experimental data showed the effectiveness of the model of management of the process of intensive military-physical training of students in military lyceums and the technology of its use in practice. The organizational and pedagogical conditions developed and implemented had a positive impact on the educational environment of educational institutions aimed at the formation of an effective system of national-patriotic education of students in military lyceums, aimed at forming their readiness for service in the Armed Forces of Ukraine; the processes of creating in the military lyceums an internal system of quality assurance of education, the attitude of the lyceum of the experimental group to service in the Armed Forces of Ukraine, their awareness of the importance of physical development for the further success of the activity.

The set of interrelated research methods were applied during the test phase of the experiment: questioning, polling, ranking, incomplete sentence method, pedagogical observations, anthropometric methods. The results demonstrate that a significant number of military Lyceum students are characterized by a mistaken or insufficient awareness of military service. It is found that among the Lyceum students only a small number prepare themselves for military service through physical training. There are 11,6% of lyceum students who are «very positive» to physical education, 15,3% of lyceum students – «positive», 43,1% of lyceum students – «indifferent», 30% of lyceum students – «negative». Responding to questions about attitudes to military service, 10,3% of lyceum students expressed a positive attitude; 39,6% of the lyceum students stated that service in the army is a tradition and should be abandoned, whether they like it or not; 26,4% of the lyceum students showed indifference to military service, claiming that they were studying at the lyceum at the discretion of their parents; 23,7% of the Lyceum students expressed a negative attitude towards military service.

Among the qualities required of the modern military serviceman, 29,6% of the Lyceum students named patriotism, desire to defend the Motherland, responsibility, dedication to military affairs; 26,3% of lyceum students attributed such qualities to resilience, courage, endurance; 24% of lyceum students – mutual support, honesty, principle; 20,1% of lyceum students did not answer this question. According to the results of self-esteem, such important qualities for a modern serviceman as patriotism, principle, discipline, civic duty, commitment, responsibility, honesty, tolerance, determination that are characteristic of a small number of lyceum students covered by the statement have been identified. The need for physical improvement is felt by 47% of the lyceum students, while at the same time 53% of respondents are engaged in such classes without interest. Motivation such as «military readiness formation» is typical for only 27,5% of military lyceum students. The data obtained from the content of the questionnaire testify about the lack of use of the factors of physical culture existing in the field of physical culture for the

formation of readiness for military service, they have low interest in improving their physical condition.

Observations revealed that there are some differences between the indicators of cognitive, emotional-value and activity components. The knowledge of the lyceum students does not always correspond to their actions and actions; revealed negative attitudes to military service, physical education, qualities of a military man are confirmed by low success and bad behavior, conflict of relations with other lyceum students.

A set of tests was used to determine the level of development of the students' motor abilities. On the basis of the obtained results, the levels of physical readiness of military lyceum students to serve in the army were determined according to the following indicators: the level of motor readiness; level of functional readiness; the level of physical fitness. The analysis of the obtained data of the physical capacity according to the Robinson index showed that the basic number of students (46,2%) is characterized by a level of physical performance «below average», for 17,3% of students – «average» level of physical performance, by 19,2% – «low» level of physical performance. 9,6% of students showed «high» level of physical performance, 7,7% of students «above average». According to the above data, the overwhelming number of students have «low» and «below average» levels of physical performance. This is a testament to the low level of their functional readiness for service in the Armed Forces of Ukraine. It is found that, according to the cumulative diagnosis, only 10% of the total number of pupils were able to attribute the high level to all the indicators. A small group of students appeared who were classified as above the average level of readiness to serve in the army. The results obtained in the process of ascertainment show that the educational institutions give insufficient attention to the use of physical culture for the formation of students' readiness for military service. The vast majority of them do not have significant knowledge for the defender of the Fatherland emotional attitudes and esteem, and does not have the appropriate physical skills. After completion of the forming stage of the experiment, the final sections were made, which by the method

were similar to those performed at the stage of ascertainment. As a result of the formative phase of the experiment and after its completion, positive changes were made in the levels of formation of the students of the experimental group of readiness for service in the army. This was especially noticeable at a high level, the number of which increased by 45% in the 10th grades and in the 11th grades – by 50,5%. These lyceum students possessed a thorough knowledge of all definite indicators, showed positive emotional attitudes to military service, physical culture, made efforts for their physical perfection, showed the necessary personal qualities. It was determined that the number of lyceum students who corresponded to the «average» level of readiness for service in the army decreased by more than half in the experimental group. A positive fact is that at the «low level» there is a small number of lyceum students: it was 4,5% in the 10th grades and in the 11th classes – 3,5%. In the control group, where the educational process was conducted according to the traditional method, no such changes were observed.

Comparison of the results of the ascertaining and formative stages of the experiment made it possible to trace the dynamics of the level of students' readiness for service in the Armed Forces of Ukraine in the experimental and control groups of military lyceums. It is determined that the developed and tested model of management of the process of intensive military-physical training of students in military lyceums and formation of their readiness for service in the Armed Forces of Ukraine proved its legitimacy and expediency. As a result of the experimental work, methodological recommendations were developed on the use of the model of management of the process of intensive military-physical training of students in military lyceums and formation of their readiness for service in the Armed Forces of Ukraine.

The practical significance of the study is to prove theoretical provisions and conclusions, specific methodological recommendations for the implementation of the model management of intensive military-physical training of students in military lyceums and the formation of their readiness to serve in the Armed Forces of Ukraine, improving the system of internal quality assurance of education in the

military diagnostic and design tools for monitoring scientific-conceptual, structural-managerial, content-technological and the control and regulatory content of the Lyceum's educational environment as effective factors in managing the process of intensive military-physical training of military Lyceum students and shaping their readiness to serve in the Armed Forces of Ukraine. Developed and implemented: special course «Theoretical and methodological bases of intensive military-physical training of students in military lyceum» for students of 10-11 grades of military lyceum; structure of independent physical education classes for students of military lyceum (seven blocks); «Diary of a Military Lyceum in Physical Education»; «Regulations on the Olympiad on Physical Training in Military Lyceum and Lyceum with Intensive Military Physical Training»; methodological recommendations on implementation of the model of management of the process of intensive military-physical training of students in military lyceum and formation of their readiness for service in the Armed Forces of Ukraine; Various measures and projects have been developed and implemented to improve the management of the process of intensive military-physical training of students in military lyceums, to create opportunities for their practical use by the administration and military-pedagogical staff to improve their professional activity in military lyceums; during the development of physical education training programs for military Lyceum students, physical education training manuals for military Lyceum students; in the system of training courses for pedagogical staff and heads of educational institutions; in higher education institutions in the preparation of applicants for the second (master's) level of higher education, specialtiy 073 Management (educational program «Management of the educational institution»); in preparation of applicants for the first (bachelor's), second (master's) levels of higher education, speciality 014 Secondary education (educational program «Secondary education. Physical education»); in the professional activity of employees of city (district) departments (departments) of education and science of city (district) councils, united territorial communities.

Keywords: management of the process of intensive military-physical training of lyceum students, military lyceum, educational environment of the lyceum with intensive military-physical training, readiness of the military lyceum to serve in the Armed Forces of Ukraine, internal system of quality assurance of lyceum with intensive military-physical training.

Publications. The main results of the dissertation research are reflected in 25 printed works, 1 of them – in foreign editions, 13 – in professional editions, 6 – in other scientific editions, in collections of materials of scientific and practical conferences of different levels, 2 – in educational editions, 2 – in educational and methodical publications, 1 – in the methodical edition.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	34
ВСТУП	35
РОЗДІЛ 1 УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ПОСИЛЕНОЇ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ У ВІЙСЬКОВИХ ЛІЦЕЯХ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ..	46
1.1 Управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях як наукова проблема	46
1.2 Зміст процесу посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях	70
1.3 Стан управління процесом посиленої військово- фізичної підготовки ліцеїстів та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України	87
Висновки до першого розділу	114
РОЗДІЛ 2 МОДЕЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ПОСИЛЕНОЇ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ У ВІЙСЬКОВИХ ЛІЦЕЯХ ТА ФОРМУВАННЯ ЇХНЬОЇ ГОТОВНОСТІ ДО СЛУЖБИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ	117
2.1 Обґрунтування змісту моделювання управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях	117
2.2 Модель управління процесом посиленої військово- фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України	145

2.3	Технологія використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України	159
	Висновки до другого розділу	187
РОЗДІЛ 3 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА		
РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ		
МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ		
ПОСИЛЕНОЇ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЇ		
ПІДГОТОВКИ УЧНІВ У ВІЙСЬКОВИХ ЛІЦЕЯХ		
ТА ФОРМУВАННЯ ЇХНЬОЇ ГОТОВНОСТІ ДО		
СЛУЖБИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ		
		191
3.1	Обґрунтування методики емпіричного дослідження результативності впровадження використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях	191
3.2	Результативність використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях	213
3.3	Методичні рекомендації щодо використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України	225
	Висновки до третього розділу	235
	ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	237
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	242
	ДОДАТКИ	273

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТО/ООС – антитерористична операція/операція об'єднаних сил.

ЗВО – заклад вищої освіти.

ЗСУ – Збройні сили України.

МОН України – Міністерство освіти і науки України.

МО України – Міністерство оборони України.

СЗФК – самостійні заняття фізичною культурою.

MOODLE – модульне об'єктно-динамічне навчальне середовище.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності країни для зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей, що реалізуються на основі Стратегії національно-патріотичного виховання (в редакції від 18.05.2019 р.). Суспільство потребує збільшення кількості підготовлених фахівців з національно-патріотичного виховання, розвитку системи підготовки активістів, волонтерів, що займаються питаннями національно-патріотичного виховання, збільшення кількості дітей та молоді, залучених до проєктів і заходів з національно-патріотичного виховання місцевого, всеукраїнського та міжнародного рівнів, що забезпечить розвиток національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей. Згідно зі ст. 8 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (в редакції від 01.01.2020 р.) підготовка громадян України до військової служби включає патріотичне виховання, допризовну підготовку, підготовку призовників із військово-технічних спеціальностей, підготовку у військових оркестрах, військових ліцях та ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою, підготовку до вступу у військові заклади вищої освіти та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, військову підготовку в закладах вищої освіти за програмою підготовки офіцерів запасу, фізичну підготовку, лікувально-оздоровчу роботу, підвищення рівня освітньої підготовки, вивчення державної мови. Сьогодні набуває пріоритетного значення військово-прикладна підготовка учнів закладів освіти України. У контексті вищезазначеного постає актуальна

проблема компетентного управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях.

Сучасні зміни в суспільстві, активізація процесів глобалізації та євроінтеграції сприяли розбудові та реформуванню освіти України і визначили пріоритети та нові вимоги до закладів освіти, які задіяні в підготовці юнаків до служби в Збройних силах України. Правові та програмно-нормативні основи розвитку національно-патріотичного та військово-фізичного виховання молоді відображено у змісті «Воєнної доктрини України» (2015 р.); законах України: «Про військовий обов'язок і військову службу» (2020 р.), «Про оборону України» (2019 р.), «Про Збройні Сили України» (2019 р.); «Стратегії національно-патріотичного виховання» (2019 р.); Указу Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» (2019 р.); документах Кабінету Міністрів України і МОН України та ін. Упродовж останніх років реалізації реформ систем освіти, науки, оборони України виникли нормативно-правові умови для створення військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою (постанови Кабінету Міністрів України: від 15.12.1997 р. № 1410 (зі змінами) «Про створення єдиної системи військової освіти»; від 28.04.1999 р. № 717 (зі змінами); від 07.02.2001 р. № 105 (105-2001-п); від 04.09.2003 р. № 1402 (1403-2003-п); Указ Президента України від 25.10.2002 р. № 948 (зі змінами) «Про концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді»; наказ МОН України від 16.06.2015 р. № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах», Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» (2020 р.); Воєнна доктрина України (2015 р.); Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України (2016 р.) та ін. Аналіз наукових джерел, присвячених проблемам підготовки допризовної молоді до військової служби, підтверджує, що більшість досліджень торкаються окремих аспектів зазначеної проблеми, а саме: початкової військової (допризовної

підготовки) – Н. Асланов, М. Белоусов, З. Діхтяренко, І. Білоцерківець, М. Зубалій, В. Івашковський, Ю. Квашніова, А. Литвиненко, О. Остапенко, М. Тимчик, В. Третьяков, С. Шакаров, Б. Шаповалов; фізичної – Є. Василенко, В. Ганчева, С. Дятленко, С. Жевага, М. Зубалій, В. Новосельський, М. Солопчук; морально-політичної – О. Аронов, П. Казенко, психологічної – В. Івашковський, А. Ростунов та ін.

Цінними для дослідження управління освітніми закладами різного типу, процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях є напрацювання науковців О. Ануфрієвої, В. Бондар, О. Боднар, Т. Борової, С. Бурого, Н. Волянчук, О. Галуса, В. Гладкової, А. Гуржія, Л. Даниленко, Г. Дмитренка, Г. Єльнікової, С. Касьяна, Н. Клокар, Г. Кравченко, І. Кучинської, О. Кулик, Т. Лукіної, В. Маслова, Т. Махині, С. Ніколаєнка, В. Олійника, О. Радиш, Т. Рожнової, З. Рябової, Л. Сергєєвої, Т. Сорочан, Г. Тимошко та ін.

Актуальність вивчення даної проблеми, ступінь її опрацювання науковцями дають змогу констатувати такі *суперечності* між:

- необхідністю формування самодостатнього громадянина-патріота України й виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості та відсутністю технології управління освітнім процесом підготовки учнів до служби в Збройних силах України в закладах загальної середньої освіти;

- сучасним станом національно-патріотичного виховання (військово-патріотичного виховання як його основної складової частини), зорієнтованого на формування у підростаючої особистості готовності до захисту Вітчизни, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних силах України як особливому виді державної служби та відсутністю умов для успішного процесу управління посиленою військово-фізичною підготовкою учнів у військових ліцеях;

- ефективним використанням кадрових і технологічних ресурсів освітнього середовища військового ліцею і ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою для забезпечення результатів якості освітньої діяльності та якості

освіти ліцеїстів і традиційними засобами, методами і формами управління цим процесом в ліцеї.

Актуальність проблеми, необхідність подолання означених суперечностей, недостатнє теоретико-методичне та практичне розроблення проблеми управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів військових ліцеїв та формування їх готовності до служби в Збройних силах України в сучасний період зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано згідно з тематикою науково-дослідної роботи кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, є складовою комплексного тематичного плану досліджень теми «Теоретико-методичне обґрунтування оптимізації навчально-виховного процесу студентської молоді у ВНЗ» (державний реєстраційний номер 0113U004348), згідно з тематикою науково-дослідної роботи кафедри педагогіки, управління та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університету менеджменту освіти» НАПН України, є складовою науково-дослідної теми «Підготовка конкурентоспроможного фахівця в умовах освітніх змін» (РК № 0170002378). Тему дослідження затверджено вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 11 від 27.12.2018 р.) та зареєстровано Міжвідомчою радою з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 3 від 28.05.2019 р.).

Мета дослідження полягає в розробці, теоретичному обґрунтуванні системи управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях, оформлення її у відповідну модель та експериментальній перевірці її результативності.

Відповідно до поставленої мети було сформульовано **завдання дослідження**:

1. Виявити сучасний стан управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях в науковій літературі та педагогічній практиці. Уточнити сутність таких понять: «управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки ліцеїстів», «освітнє середовище ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою», «готовність військового ліцеїста до служби в Збройних силах України», «внутрішня система забезпечення якості освіти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою».

2. Розробити модель управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та обґрунтувати технологію її використання на практиці.

3. Експериментально перевірити результативність моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях.

4. Розробити методичні рекомендації щодо використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їх готовності до служби в Збройних силах України.

Об'єкт дослідження – процес посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях й формування їх готовності до служби в Збройних силах України.

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети і вирішення завдань застосовано комплекс загальнонаукових методів:

а) *теоретичні методи*: аналіз, синтез, порівняння, класифікація, систематизація – для визначення наукових підходів, принципів, понятійно-категоріального апарату дослідження, вивчення стану управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях; моделювання – з метою розробки моделі управління процесом посиленої військово-фізичної

підготовки учнів у військовому ліцеї та формування їх готовності до служби в Збройних силах України;

б) *емпіричні методи*: діагностичні (анкетування, опитування, ранжування, бесіди, педагогічне спостереження, хронометрування, тестування); праксиметричні (аналіз та узагальнення результатів управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях із врахуванням сучасних освітніх управлінських вимог, підбору підходів, принципів і компонентів формування готовності учнів у військових ліцеях до служби в Збройних силах України) – забезпечили можливість досліджувати проблему системно, у комплексі провідних взаємозв'язків та взаємозалежностей – для визначення рівнів управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та рівнів готовності учнів до служби в Збройних силах України; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи) – для перевірки ефективності розробленої моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їх готовності до служби в Збройних силах України); *статистичні методи*: метод математичної статистики (обробка експериментальних даних, аналіз результатів дослідження).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що:

– *вперше розроблено, теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено* модель управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях і технологію її використання;

– *змодельовано і визначено* зміст моделі (науково-концептуальний, структурно-управлінський, змістово-технологічний і контрольно-регуляторний), компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний), критерії (знання, уявлення; ставлення, цінності; вміння і навички), показники (уявлення про службу в армії, знання сутності фізичної підготовки, розуміння важливості служби в армії; ставлення до військової служби, ціннісні орієнтації в галузі фізичної культури і спорту; вміння і навички, пов'язані з військовою службою, володіння техніко-

тактичними вміннями самостійного виконання фізичних вправ), рівні готовності (низький, середній, вище середнього і високий) учнів військово-фізичних ліцеїв до служби в Збройних силах України;

– *уточнено* сутність понять «управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки ліцеїстів», «освітнє середовище ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою», «готовність військового ліцеїста до служби в Збройних силах України», «внутрішня система забезпечення якості освіти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою»;

– *удосконалено* організаційно-педагогічні умови зі створення освітнього середовища, спрямованого на формування дієвої системи національно-патріотичного виховання учнів у військових ліцей, спрямованого на формування їх готовності до служби в Збройних силах України;

– *удосконалено* процеси створення у військових ліцей внутрішньої системи забезпечення якості освіти як системи процедур, яка характеризується єдністю та повнотою, через розроблення й впровадження організаційно-педагогічних умов і відповідних процедур із забезпечення якості освіти, визначенням змісту, форм і методів ефективного управління посиленою військово-фізичною підготовкою учнів у військових ліцей;

– *подальшого розвитку* набули наукові дослідження, які передбачають розробку програмного та навчально-методичного забезпечення змісту, форм і методів управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцей й формування їх готовності до служби в Збройних силах України.

Практичне значення дослідження полягає в доведенні теоретичних положень і висновків конкретних методичних рекомендацій щодо впровадження моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України, удосконаленні системи внутрішнього забезпечення якості освіти у військовому ліцеї, розробленні діагностичного та проєктувального інструментарію

моніторингу науково-концептуального, структурно-управлінського, змістово-технологічного і контрольного-регуляторного змісту освітнього середовища ліцею як ефективних чинників управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів військового ліцею й формування їх готовності до служби в Збройних силах України. Розроблено та реалізовано: спецкурс «Теоретико-методичні основи посиленої військово-фізичної підготовки учнів військового ліцею» для учнів 10–11 класів військового ліцею; структуру самостійних занять фізичною культурою для учнів військового ліцею (сім блоків); «Щоденник військового ліцеїста з фізичної культури»; «Положення про олімпіаду з фізичної культури у військовому ліцеї і ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою»; методичні рекомендації щодо впровадження моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї та формування їх готовності до служби в Збройних силах України. Автор розробив та впровадив різноманітні заходи та проекти, що сприяли вдосконаленню управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях, створили можливості для їх практичного використання адміністрацією та військово-педагогічними працівниками для удосконалення власної професійної діяльності у військових ліцеях; під час розроблення навчальних програм з фізичної культури для учнів військових ліцеїв, навчально-методичних посібників з фізичної культури для учнів військових ліцеїв; у системі курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників та керівників закладів освіти; у закладах вищої освіти при підготовці здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 073 Менеджмент (освітня програма «Управління навчальним закладом»); при підготовці здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського) рівнів вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (освітня програма «Середня освіта. Фізична культура»); в професійній діяльності працівників міських (районних) управлінь (відділів) освіти і науки міських (районних) рад, об'єднаних територіальних громад.

Впровадження результатів дослідження. Основні складові дослідження, матеріали спецкурсу, навчальних, навчально-методичних і методичних матеріалів апробовано та впроваджено в освітній процес Кам'янець-Подільського ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області (довідка № 330 від 15.12.2004 р.; довідка № 193 від 07.06.2019 р.); Військового ліцею імені Івана Богуна, м. Київ (довідка № 1020 від 10.12.2004 р.); Судилківської загальноосвітньої школи I–III ступенів Шепетівської районної ради Хмельницької області (довідка № 73 від 25.10.2004 р.); Шепетівського НВК № 3 у складі «Загальноосвітня школа I–III ступенів ім. Н. Рибак та ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою», м. Шепетівка Хмельницької області (довідка № 192 від 30.06.2019 р.); Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 10/17-1660 від 01.07.2019 р.); Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка № 37/19 від 27.06.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі представлені в дисертації наукові результати одержані автором самостійно. У працях, опублікованих у співавторстві, особистий внесок здобувача полягає в тому, що: [12] дисертантом розроблено методику організації навчальної роботи учнів ліцею, здійснено планування навчальної роботи та методику організації навчальних занять фізичними вправами учнів ліцею; взято участь у роботі над всіма розділами видання; [22] визначено зміст нових концептуальних підходів в організації навчально-виховного процесу ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою за допомогою розробленої моделі формування основ здорового способу життя ліцеїстів та її змістових, організаційних і діяльнісних складових; [23; 24] удосконалено зміст і технологію планування роботи з фізичної культури в закладі загальної середньої освіти, зміст методики проведення урочних і позаурочних форм фізичної культури школярів, зокрема й 10–11 класів; взято участь у роботі над усіма розділами видань; [25] систематизовано теоретичні

основи фізичного виховання школярів для вдосконалення методики теоретичної й фізичної підготовки; взято участь у роботі над усіма розділами видання.

Апробація результатів дослідження здійснювалося на *міжнародних конференціях*: IV Міжнародній науково-практичній конференції «Спорт, духовність і гуманізм у сучасному світі» (м. Харків, 2006 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Україна і Світ: політичні процеси у глобальному та регіональному вимірі» (м. Кам'янець-Подільський, 2019 р.); *на всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Актуальні проблеми підготовки спеціалістів в галузі фізичної культури і спорту» (м. Івано-Франківськ, 2000 р.); «Оптимізація процесу фізичного виховання в системі освіти» (м. Тернопіль, 2003 р.); III конференції «Формування здорового способу життя студентської та учнівської молоді засобами освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 2009 р.); Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Педагогічне Поділля» (м. Кам'янець-Подільський, 2004 р.); на звітних наукових конференціях НПУ імені М. П. Драгоманова та засіданнях кафедри теорії і методики фізичного виховання та спортивного тренування НПУ імені М. П. Драгоманова (м. Київ, 2002–2004 рр.); звітних наукових конференціях викладачів, аспірантів і докторантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський; 2001–2016 рр.); на засіданнях кафедри теорії і методики фізичного виховання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський; 2001–2017 рр.); на засіданнях кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, 2018–2019 рр.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено в 25 друкованих працях, із них 1 – в закордонному виданні, 13 – у фахових виданнях, 6 – в інших наукових виданнях, у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій різних рівнів, 2 – у навчальних виданнях, 2 – у навчально-методичних виданнях, 1 – у методичному виданні.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій українською, англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи складає 325 сторінок, обсяг основного тексту – 206 сторінок, 30 сторінок анотації. Список використаних джерел містить 271 найменування, з яких 3 іноземною мовою. Дисертація містить 15 таблиць, 5 рисунків, 8 додатків.

РОЗДІЛ 1

УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ПОСИЛЕНОЇ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ У ВІЙСЬКОВИХ ЛІЦЕЯХ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

1.1 Управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях як наукова проблема

Стратегією національної безпеки України [236] та Воєнною доктриною України [65] визначено, що політика національної безпеки України ґрунтується на повазі до норм і принципів міжнародного права. Україна захищатиме свої фундаментальні цінності, визначені Конституцією та законами України, – незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, мир та безпеку. Їх захист забезпечать ефективні Збройні сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законодавства України, розвідувальні, контррозвідувальні і правоохоронні органи держави, динамічний розвиток економіки України [65]. Підкреслимо, що згідно зі статтею 8 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [201] підготовка громадян України до військової служби включає патріотичне виховання, допризовну підготовку, підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей, підготовку у військових оркестрах, військових ліцях і ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою, підготовку до вступу у вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, військову підготовку у закладах вищої освіти за програмою підготовки офіцерів запасу, фізичну підготовку, лікувально-оздоровчу роботу, підвищення рівня освітньої підготовки, вивчення державної мови. На сьогодні набуває пріоритетного значення військово-прикладна підготовка учнів спеціалізованих навчальних закладів України. Загострення військово-політичної ситуації диктує підвищення вимог до особового складу Збройних сил України та

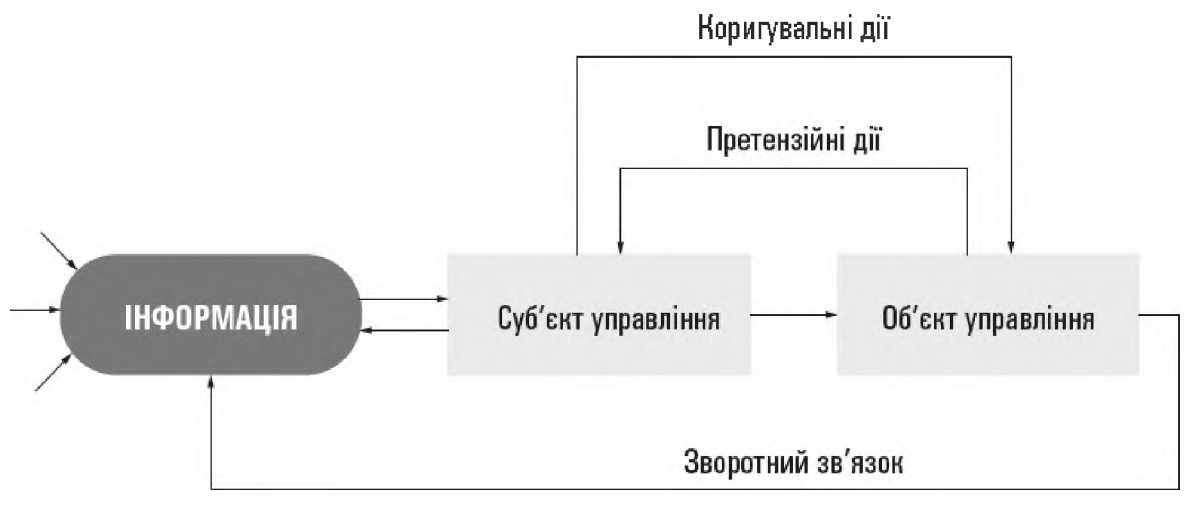
обороздатності населення загалом [127, с. 3–9; 128, с. 101–104]. У контексті вищезазначеного постає актуальна проблема грамотного, компетентного *управління* підготовкою учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в Збройних силах України. У сучасних наукових джерелах міститься багато визначень термінів «Управління», «Управління в освіті», «Педагогічне управління». Так, «Філософський енциклопедичний словник» подає трактування *управління* (керування) як функцію високоорганізованих систем (соціологічних, біологічних, технічних), що забезпечує їхню структурну цілісність, підтримання заданого режиму діяльності, реалізацію програми досягнення мети [255, с. 657]. У дослідженнях ряду науковців розкривається зміст терміну «*управління*», зокрема: Г. Єльнікова [92; 93; 94] – як особливий вид людської діяльності в умовах постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища, який забезпечує цілеспрямований вплив на керовану систему для збереження і впорядкування її в межах заданих параметрів на основі закономірностей її розвитку та дії механізмів самоуправління; З. Рябова [214, с. 399–402; 215] – за формою це процес об'єктивного інформування суб'єктів про стан освітньої системи, що забезпечує її відкритість та сприяє прийняттю на цій основі управлінського рішення для прогнозування політики подальшої діяльності; О. Мармаза [184, с. 35] – як вид діяльності, який забезпечує оптимальне функціонування та розвиток систем, узгоджує та координує діяльність людей щодо досягнення спільної мети та ін. Науковець Г. Єльнікова [92; 93; 94] у своїх дослідженнях розкрила зміст терміну «Управління в освіті» як цілеспрямований вплив суб'єктів управління різних рівнів (державного, регіонального, місцевого) на всі ланки освіти з метою гармонійного розвитку підростаючого покоління, життєдіяльність якого необхідно забезпечує збереження і подальший розвиток соціального організму та культури суспільства. Науковець О. Мармаза [184, с. 34–35] наголошує, що управляти можна системами, процесами; керувати – людьми, колективами. Тобто управління і керівництво відрізняються об'єктами та суб'єктами. Управляти

можна – чимось, керувати – кимось. Сфери управління – управління системами, технологічними процесами; управління діяльністю людей (соціальне); управління процесами, що відбуваються в живих організмах (узгодження біоможливостей людини з її соціальними можливостями). Управління освітою належить до соціального управління. Під соціальним управлінням розуміють вплив на суспільство з метою його упорядкування, збереження якостей, специфіки, удосконалення і розвитку. Соціальне управління регулює економічну, соціально-політичну та духовну сфери життя суспільства. Управління освітою, зокрема, відповідає за духовну сферу. У школі, практиці її роботи мають місце різні види управління: соціальне, правове, економічне, адміністративне. Усі вони пов'язані між собою та проникають один в один, їх підчас складно і виокремити. У такій інтеграції види управління спрямовані на реалізацію провідної мети виховання, навчання, освіти й розвитку дитини. У своїй сукупності ці види управління утворюють ще один вид управління – педагогічне. *Педагогічне управління* як практична діяльність – це управління навчально-виховним процесом. Як наслідок, послуговуючись визначеннями понять вітчизняних й зарубіжних вчених і практиків управління, О.Мармаза [184, с. 35] дійшла певного висновку та уявлення щодо терміну «Управління навчально-виховним закладом» – це доцільна, активна взаємодія керівника з іншими учасниками педагогічного процесу, технічним (обслуговуючим) персоналом та громадськістю, спрямована на координацію і узгодження зусиль, впорядкування педагогічної системи та переведення її на більш високий якісний рівень.

Сучасні гуманістичні підходи в культурі цільового управління в національній системі освіти розкрив у своєму дослідженні колектив науковців О. Ануфрієва, Т. Бурлаєнко, Г. Дмитренко, В. Олійник та ін. [196].

Науковці А. Єрмоленко, Т. Махия, З. Рябова, В. Олійник, Ф. Фрех визначили, що управління в системі освіти є невід'ємною складовою управління соціальними системами, і з наукового погляду, його можна визначити як цілеспрямовану взаємодію керованої та керівної підсистем щодо регулювання діяльності освітньої організації з метою переведення її на більш високий рівень

розвитку [209, с. 12]. Управління за формою – це процес об’єктивного інформування суб’єктів про стан освітньої системи, що забезпечує її відкритість та сприяє ухваленню на цій основі управлінського рішення для прогнозування політики подальшої діяльності [214, с. 399–403]. Принципова схема управління освітньою організацією наведена на рис. 1.1.

*Рис. 1.1 Принципова схема управління освітньою організацією
(за Г. Єльніковою, [93])*

Спираючись на зазначену схему, науковці стверджують, що *управління інноваційним розвитком освітньої організації* є певним процесом цілеспрямованого принципово нового за формою впливу суб'єкта управління на об'єкт з метою забезпечення стійких позитивних змін у діяльності цієї організації, що приведе до успішності її життєдіяльності й сприятиме конкурентоспроможності освітньої організації як на ринку праці, так і на ринку освітніх послуг [209, с. 12–13].

У своїх дослідженнях В. Кравченко [154, с. 259–269] вказує, що методологічні засади управління базуються на теоретичних концепціях різних вчених, зокрема: питання управління загальною середньою освітою досліджувала Г. Єльнікова, процеси управління освітнім середовищем досліджував О. Ярулов, питання програмно-цільового управління досліджував Ю. Конаржевський, особливості компетентного управління досліджували

В. Маслов, Т. Шамова, рефлексивне управління досліджував В. Лазарєв, управління якістю освіти досліджував М. Поташник та інші.

Науковець Т. Борова [59, с. 11–14] досліджуючи проблеми розвитку теорії адаптивного управління у контексті освітнього закладу, взяла за основу визначення систем «людина-людина» науковця Г. Єльнікової [92], яка визначила, що це «...особливий вид людської діяльності в умовах постійних змін внутрішнього і зовнішнього середовища, який забезпечує цілеспрямований вплив на керовану систему для збереження і впорядкування її у межах заданих параметрів на основі закономірностей її розвитку та дії механізмів самоуправління» та принципи адаптивного управління Г. Єльнікової: пріоритетного визнання розвитку людини і визначальності природного шляху його здійснення (людина завжди знаходиться у центрі уваги, особливо в інформаційному суспільстві); спрямованої самоорганізації; кооперації; моніторингу; управління через самоуправління; постійного підвищення компетентності; прогнозування подальшого розвитку за аналізом результату; коучингу [59, с. 11–13]. Принципи адаптивного управління були покладені дослідником в основу адаптивних моделей. Адаптивною моделлю системи управління об'єктом вважають таку модель, у якій в результаті зміни характеристики внутрішніх і зовнішніх властивостей об'єкта, відбувається відповідна зміна структури та параметрів регулятора управління з метою забезпечення стабільності функціонування об'єкта, що було у всіх трьох моделях: модель діяльності (Г. Єльнікова), модель професійного розвитку суб'єктів управління вищого навчального закладу на основі компетентнісного підходу (Т. Борова), модель багаторівневої підтримки особистості в рамках управлінської психотерапевтичної діяльності (П. Третьяков), щоб більш ефективно залучати інноваційні технології до роботи освітніх закладів, в основі яких є зміни [59, с. 14].

На основі проведеного аналізу визначено, що *управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки ліцеїстів* – це особливий вид людської діяльності, який базується на загальноприйнятому понятті управління

соціально-педагогічними системами і реалізується через суб'єкт-суб'єктні відносини як комплекс стійких взаємозв'язків та взаємодій учнів і військово-педагогічного колективу в процесі управлінського впливу, що реалізується через інформацію, яка містить засоби, методи, форми і зміст ефективного управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї та відображає зв'язки між її структурними компонентами для досягнення мети діяльності.

У дослідженнях З. Рябової проблеми кваліметричного підходу до оцінювання якості надання освітніх послуг в закладах освіти зазначається на необхідності створення стандарту забезпечення якості освіти через побудову кваліметричної моделі для її вимірювання, розкривається сутність моделювання якості надання освітніх послуг в закладі освіти, приводиться структура дидактичної основи освітнього процесу, подається порівняльна характеристика процесів моделювання і проєктування. Науковець вказує на те, що при використанні кваліметричного підходу для побудови відповідного інструментарію застосовується моделювання, яке вважається складовою проєктувального процесу, оскільки забезпечує подальший розвиток вимірюваного об'єкту. Важливо приділяти увагу маркетинговому управлінню, побудові його кваліметричного інструментарію для вимірювання якості надання освітніх послуг. Зазначається, що застосування кваліметричного підходу до оцінювання якості надання освітніх послуг забезпечить підвищення рівня навченості здобувачів освіти [217, с. 1–20]. Науковець пояснює поняття «*Освітні послуги*» на основі праць В. Александрова, Ф. Котлера, Т. Оболенської, О. Панкрухіна, Л. Сергєєвої, К. Фокса та ін. як систему знань, інформації, умінь і навичок, які використовуються з метою задоволення потреб людини, суспільства і держави. У статті 1 Закону України «Про освіту» [206] зазначено, що освітня послуга – це комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання. Освітні послуги є цілісною системою, яка спрямована на реалізацію місії закладу освіти й сприяє особистісному розвитку

здобувачів освіти завдяки формуванню у них когнітивних, організаційно діяльнісних якостей їхньої особистості [206; 217, с. 6].

Науковець З. Рябова трактує визначення «*педагогічне моделювання*» як органічно пов'язане з педагогічним проєктуванням і таким, що складає його частку. Тому, забезпечуючи якість освіти, в закладі розробляються й ефективно використовуються як проєкти, так і моделі, хоча необхідно ствердити, що, головним чином, застосовується *педагогічне проєктування*. Це підтверджується тим, що моделі якості освіти в закладі освіти спрямовані на забезпечення майбутнього результату діяльності освітньої системи. Вони використовуються як механізм зворотного зв'язку та спосіб коректування відхилень від запланованих результатів. У створенні моделі як ідеального образу об'єкта дослідження використовуються показники діяльності системи, що були отримані в минулому. Процес створення моделі забезпечення якості освіти в закладі є створенням моделі ідеального стану управління розвитком освітнього процесу через розвиток навчальної діяльності здобувачів освіти, показників їх навченості та рівня компетентності. У цій моделі відображається стандарт випускника закладу освіти (сукупність сформованих компетентностей), механізм зворотного зв'язку та засоби встановлення і розв'язання проблем, які заважають досягти запрограмованого результату [215; 216, с. 1–2; 217, с. 5]. Спираючись на роботи науковців, автор стверджує, що заклади освіти надають комплекс освітніх послуг, який називають *освітньою програмою*, щоодночасно є і продуктом закладу освіти [217, с. 7]. Отже, кваліметричний підхід під час маркетингово-моніторингового супроводу забезпечення якості надання освітніх послуг сприятиме обґрунтуванню сутності об'єкта управління та визначенню й практичному апробуванню умов його розвитку. А це, у свою чергу, визначить позитивну динаміку змін у діяльності закладу освіти взагалі та кожного суб'єкта освітнього процесу зокрема, що забезпечить якість надання освітніх послуг цим закладом [217, с. 17]. Наукове дослідження, в якому теоретично обґрунтовувалися організаційно-педагогічні засади експертного оцінювання діяльності загальноосвітніх шкіл на основі організаційно-педагогічних засад та

технологій експертного оцінювання їх навчально-виховної діяльності, дало можливість побачити один із наукових підходів до експертного оцінювання як системи й досліджувати її структурні елементи для розробки технологій оцінювання навчально-виховної діяльності шкіл [50, с. 3; с. 17–20].

Дослідники К. Колеснікова, В. Бондар, А. Москалюк, В. Яковенко розробили модель ініціації проєктів, яка відтворює фрагмент загальної схеми взаємодії основних сутностей проєкту у фазі ініціації. Вперше побудована авторами схема станів основних сутностей проєктів і переходів між ними, що відтворює фрагмент загальної схеми взаємодії основних сутностей проєкту у фазі ініціації. Результати дослідження вчених можуть слугувати основою для створення моделей об'єктів управління, які містять його організаційну структуру і відображають параметричні властивості системи для отримання інформації, що необхідна для прийняття рішень щодо ініціювання проєктів [141, с. 29–34].

Учений В. Маслов [185] довів, що управлінське рішення будь-якого рівня має певну універсальну логіку, тобто послідовність етапів його розробки. Звичайно, залежно від характеру рішення, кількість і повнота (обсяг) здійснення етапів може змінюватися або взагалі ці етапи можуть бути вилючені, наприклад, у вузькому ситуативному рішенні можуть бути відсутні етапи діагностики, розробки варіантів і вибір оптимального рішення. Але розробка повного класичного управлінського рішення на наукових засадах потребує взаємопов'язаних дій у процесі його підготовки відповідно до вимог технологій теоретично обґрунтованого практичного менеджменту. Головними обов'язковими етапами розробки і схвалення управлінського рішення є такі: формулювання мети і завдань діяльності; збір необхідної інформації; аналіз зібраної інформації; розробка варіантів рішення; вибір оптимального варіанта рішення та його фіксація. На кожному з етапів розробки та схвалення рішень є свої технології, методи і прийоми, залежно від виду рішення та його мети, спрямованості змісту і форми [185]. Науковець Т. Сорочан у своїх дослідженнях [233, с. 180–185; 241, с. 147] зазначила на важливості для розвитку мотивації професійної діяльності педагога наявності постійного розвитку та вдосконалення самого освітнього середовища

навчального закладу, його технологічної, наукової, інформаційної бази. Визначальною є кадрова політика навчальної установи, яка при ефективному стимулюванні (матеріальному, соціальному, кар'єрному, емоційному тощо) професійного самовдосконалення педагогів, створенні розвивального, рефлексивного освітнього середовища забезпечує успішність роботи над собою кожного педагога. Розвиток мотивації професійної діяльності педагогів є необхідною умовою формування його професійної компетентності, а сама позитивна мотивація професійного самовдосконалення є системоутворюючою складовою його готовності до професійної діяльності. Усвідомлення педагогами сутності та особливостей власної мотивації професійної діяльності, розвиток і саморозвиток професійної діяльності педагогів, розвиток усіх груп мотивів професійної діяльності з акцентом на розвитку саме внутрішніх мотивів професійної діяльності педагогічних працівників забезпечують розвиток мотивації професійної діяльності як самого педагога так і досягнення цілей діяльності навчального закладу [241, с. 147]. Вчена зазначає на важливості наявності та функціонування інфраструктури навчального закладу, що посідає окреме місце у теорії та практиці управління освітою. Вчена аргументує це тим, що якість освіти включає такі складові як: якість результатів, якість процесу та якість умов. Умови забезпечуються саме інфраструктурою навчального закладу і саме вона створює передумови для реалізації завдань навчання, виховання, розвитку дітей та учнівської молоді, а результативність діяльності навчального закладу визначається не лише рівнем організації освітнього процесу, а й розвиненістю інфраструктури [233, с. 180–185].

Таким чином, *освітнє середовище ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою* розглядається нами як сукупність створених умов для формування самодостатнього громадянина-патріота України з готовністю до служби в Збройних силах України, а також визначених способів та засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та саморозвитку особистості військових ліцеїстів, реалізації їх творчого потенціалу й формування готовності до служби в Збройних силах України.

Науковець О. Галус [72, с. 18–21] довів, що процес соціальної адаптації особистості залежить від її громадянського виховання. Тому при вивченні складних проблем соціальної адаптації особистості потрібно всебічно аналізувати основні складові громадянського виховання, чинники, що впливають на процес її входження в суспільство. Позитивний вплив зовнішніх факторів мікро- і макросередовища сприяє розвитку громадянської позиції особистості, усвідомленій навчальній, трудовій діяльності на благо сім'ї, Батьківщини.

Науковець С. Бурий [62, с. 29–35] у своїй праці опирається на результати досліджень А. Кучерявого, котрий вказує на те, що молода людина хоче і може служити державі й суспільству, якщо вона патріотична, любить свою національну культуру, поважає працю представників своєї професії. Немислиме успішне служіння без якісної фізичної підготовки людини, її готовності до виконання професійних завдань, здатності гідно нести звання офіцера у принципі, тому, що в основу проєктування виховної роботи повинна бути закладена саме парадигма служіння. І формування особистості майбутнього офіцера має відбуватися з позицій його підготовки до служіння.

Упродовж останніх років реалізації реформ систем освіти, науки, оборони України виникли нормативно-правові умови для створення військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою (постанови Кабінету Міністрів України: від 15.12.1997 р. № 1410 (зі змінами) «Про створення єдиної системи військової освіти»; від 28.04.1999 р. № 717 (зі змінами); від 07.02.2001 р. № 105 (105-2001-п); від 04.09.2003 р. № 1402 (1403-2003-п); Указ Президента України від 25.10.2002 р. № 948 (зі змінами) «Про концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді»; наказ МОН України від 16.06.2015 р. № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах», Закон України «Про

військовий обов'язок і військову службу» (2020 р.); Воєнна доктрина України (2015 р.); Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України (2016 р.) та ін. Уважаємо за доцільне констатувати, що за роки незалежності в Україні виникла необхідність не тільки створення мережі нових типів спеціалізованих (профільних) закладів загальної середньої освіти – військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою, а ще й їх якісного й ефективного управління та функціонування. Аналіз сучасного стану управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях означив проблему та необхідність створення й використання ефективної моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їх готовності до служби в Збройних силах України з визначенням відповідних організаційно-педагогічних умов її використання.

Зауважимо, цілком очевидною є проблема специфіки управління освітніми закладами різного типу, як наголошує науковець С. Пахарєв у своїй праці, розкриваючи історичні процеси формування управлінських вимог до ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою: «...на підставі недоліків функціонування та діяльності колективів системи військово-навчальних закладів попередньої історичної епохи формувалися вимоги до ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою з позицій системології, які враховувалися при формуванні навчальних планів і змісту освіти, принципів організації навчального виховного процесу, визначенні оптимальної організаційної структури ліцею та його підсистем, впровадження інноваційних і технологічних змін у змісті освіти ліцеїв, системи діяльності педагогічного колективу та навчально-пізнавальної діяльності ліцеїстів, при налагодженні організаційно-структурних та інформаційно-комунікаційних зв'язків між викладачами, ліцеїстами, батьками ліцеїстів, адміністративно-управлінською ланкою ліцею та державою як замовниками на підготовку військових кадрів» [197, с. 261–267]. Дослідник А. Подзігун акцентує на проблемі специфіки управління діяльністю ліцеїв, зокрема й у сільській місцевості, яка мало вивчена як на науково-педагогічному,

так і на законодавчо-правовому рівні. Автор пропонує серед трьох типів структур управління закладами освіти (лінійна структура управління, лінійно-функціональна структура управління, лінійно-штабна структура управління) для найбільшої ефективності діяльності ліцею в сільській місцевості обрати лінійно-функціональну структуру управління, що дозволить створити спеціальні підрозділи для найоптимальнішого вирішення питань життєдіяльності закладу та знаходження нестандартних і цікавих рішень проблем ліцею. Підкреслимо, що головна мета управління ліцеєм, на думку автора, полягає у забезпеченні сприятливих умов для творчої діяльності всіх суб'єктів педагогічної системи (ліцеїстів, педагогів, керівництва) [200, с. 1–8].

Актуальною в контексті нашого дослідження є проблема специфіки формування світогляду майбутніх військових фахівців в умовах глобальної деідеологізації. Цій проблемі присвятив своє дослідження вчений Г. Фінін [256, с. 27–35], вказуючи, що сьогодні існує проблема формування світоглядних позицій майбутніх військових у сучасних специфічних умовах. Ця проблема також знайшла своє відображення і в законодавчих актах держави, в яких закріплено низку таких вимог до майбутнього військового, як: відданість присязі, любов до Батьківщини, етика служіння, відстоювання загальнолюдських цінностей, демократизація прав і свобод. Майбутній військовий має нести відповідальність за свій вибір, особливо в сучасних умовах змін у військовій діяльності, зокрема: збільшення її інтелектуалізації через впровадження наукових і науково-технічних розробок, техніки, приладів; реорганізаційних змін у структурі та змісті діяльності військових частин і з'єднань, пов'язаних із розбудовою країною власних Збройних сил; наявністю соціально-економічних труднощів перехідного періоду в розвитку країни; впливом соціально-психологічних особливостей військової служби, яку несе людина тощо.

Зауважимо, що наукова проблематика щодо особливостей підготовки юнаків до служби в Збройних силах України в сучасних умовах є об'єктом сучасних досліджень багатьох учених, зокрема: В. Дем'янишина [87, с. 49–66],

І. Ільницького, А. Окопного [127, с. 3–9], С. Пахарєва [197, с. 261–267], С. Федоренка [254, с. 174–177] та ін. Вченими підкреслюється особлива важливість військової служби, яка на відміну від інших видів соціальної діяльності, характеризується високою динамічністю: швидким темпом, великими фізичними і психічними навантаженнями, швидкими переходами з одного виду діяльності на інший, а також чіткою організацією, суворою дисципліною (на основі вимог військових статутів, наказів тощо). Серед основних питань набуває пріоритету проблема адаптації серед призовників. Саме ці умови підвищують вимоги до перевірки військовими психологами соціально-психологічної готовності юнаків до проходження військової строкової служби, адже українська армія потребує фізично та психологічно готових до служби юнаків. Для здійснення теоретичного розгляду управління в якості системоутворювальної основи процесу підготовки учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в Збройних силах України, ми акцентували увагу на дослідження вченої С. Копилової, в якому підходи до управління було поділено на дві групи: оптимізаційний і адаптаційний. Оптимізаційний підхід управління спрямований на результат, що пов'язано із жорсткими алгоритмічними процедурами й операціями. Він орієнтує на досягнення максимально можливих результатів освітнього процесу за певних умов та з урахуванням обмежень (наприклад, витрат часу) через вибір оптимального управління. У багатьох випадках неможливість досягти поставленої мети пов'язана з неоднаковим рівнем підготовки учнів до оволодіння відповідним змістом. Дослідниця наголошує, що хоча параметри вхідного процесу є неоднаковими, але на виході має бути забезпечене досягнення мети педагогічного процесу. Тому перед педагогічним управлінням постає завдання побудувати такий спосіб зміни в часі процесу на виході, за яким процес на виході мав би приписані властивості, тобто, забезпечував поставлені цілі управління, а це вже і є адаптаційним підходом в управлінні. Якщо оптимізаційний підхід орієнтований на результат діяльності, то адаптаційний пов'язаний з її суб'єктом, а саме – рівнем оволодіння ним

власною діяльністю. Отже, в якості критеріїв ефективності управління виступають або оптимізація заданого параметра системи управління (успішність, стійкість тощо), або адаптація до мінливих умов зовнішніх систем, що дозволяє забезпечити самозбереження та досягнення відповідних цілей [149, с. 157–165].

Вивчення та аналіз наукових джерел (Н. Аксьонова [2], М. Антропова [7, с. 42–45; 8], В. Артеменко [10]), В. Бальсевич [12, с. 23–25], А. Борисовський [58], І. Глазунової [74], М. Зубалій [111, с. 62–68; 112, с. 217–226; 113, с. 25–29; 114], В. Івашковський [125], В. Ковальський [139], О. Комаров [144], Н. Конжиєв [145; 146], Н. Кунцман [164], В. Микитюк [192], В. Новосельський [195], М. Солопчук [232], М. Томчук [242; 243; 244; 245], В. Третьяков [246; 247; 248], В. Фарфоровський [251; 252], Х. Фаталієв [253], З. Цимерінова [257], Л. Чернишов [261, с. 95–96], В. Чудний [263], Т. Шашло [265] тощо, засвідчують, що формування готовності учнів до військової служби розпочинається в період вивчення ними в загальноосвітній школі допризовної підготовки. Більш цілеспрямовано готуються юнаки до армійської служби у військових ліцях та в системі підготовки військових кадрів вищої кваліфікації (В. Алфімов [3, с. 64–65; 4, с. 82–85; 5], І. Берестецька, Г. Хмельницька [15, с. 21–24], В. Бобров [44, с. 78–79; 45, с. 5–10; 46, с. 78–79; 47], В. Борисов [56, с. 9], О. Борисов [57], М. Босенко [60], Г. Волик [67, с. 115–122], Т. Гнітецька [75; 76, с. 312–316; 77, с. 24–28], Н. Гребняк [79, с. 248–250], Л. Завацька [102, с. 42–46], С. Кубіцький [158], В. Литвинов [175, с. 94–96]) та ін.

Структура підготовки військових фахівців у державі є ступінчастою системою, яка включає такі складові: початкову військову підготовку молоді; професійну військову підготовку; вищу освіту військових фахівців; підвищення кваліфікації та перепідготовку офіцерських кадрів. Початкова військова підготовка молоді здійснюється у формі допризовної підготовки у середніх загальноосвітніх школах, навчання у військових ліцях і ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою [194]. В Україні діють ліцеї (коледжі) з посиленою військово-фізичною підготовкою, Київський

військовий ліцей імені Івана Богуна (створений на базі колишнього Київського суворовського училища) та Одеський військово-морський ліцей.

Формування в юнаків готовності до служби в армії відбувається в процесі початкової військової підготовки, яка забезпечує здобуття ними первинних знань, умінь та навичок із загальновійськових дисциплін, що значно скорочують термін становлення молодих воїнів і дозволяють швидко їм адаптуватися до строкової служби. У військових ліцях і ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою проводиться підготовка молоді до військової служби та вступу до військових закладів вищої освіти. Тут також проводиться професійно-психологічний та медичний конкурсний відбір їх до подальшого військового навчання та військової служби. Професійна військова підготовка здійснюється у формі призовної підготовки молоді з військово-технічних спеціальностей у системі навчальних закладів Товариства сприяння обороні України (ТСОУ), професійно-технічних училищах, коледжах Міністерства освіти і науки України та професійної (командирської) підготовки військовослужбовців. Терміни навчання визначаються освітніми програмами підготовки. Професійна військова підготовка забезпечує здобуття військово-професійних знань, умінь та навичок, необхідних для виконання функціональних (посадових) обов'язків [194].

Науковець Г. Волик [67, с. 115–122] наголошує, що військова освіта як невід'ємна складова національної освіти неодмінно повинна бути на рівні інших складових, а деколи й на порядок вище, передусім у таких питаннях, як виховання патріотів-захисників Батьківщини, формування у них готовності до служби в армії, наукоємності змісту військової освіти, престижності військової професії.

Вимоги до змісту, обсягу та рівня підготовки військових фахівців встановлюються відповідно до потреб Збройних сил України та інших військових формувань в країні, державних стандартів освіти, які є основою оцінки освітнього рівня фахівців, незалежно від форм одержання освіти [194]. Державні освітні стандарти щодо підготовки військових фахівців розробляються і затверджуються відповідно до затвердженого Постановою

Кабінету Міністрів України «Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» [198] спеціальностей підготовки військових фахівців у галузі знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону». Створена система військового навчання і виховання вимагала від педагогів покращення якості навчально-виховної роботи. Тому для забезпечення потреби держави у висококваліфікованих військових кадрах, задоволення інтересів підростаючого покоління у вдосконаленні власного професійного рівня як захисника України, було створено нове покоління навчальних закладів військового профілю – військові ліцеї і ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою, які є закладами загальної середньої освіти з військово-професійною спрямованістю навчання та виховання II і III ступенів, що забезпечують надання учням (ліцеїстам) освіти понад обсяг, визначений державними стандартами базової і профільної середньої освіти – освіту військово-професійного спрямування навчання та допрофесійну підготовку, що передбачає виховання готовності юнаків до військової служби в Збройних силах України [234].

Функціонують і розвиваються військові ліцеї і ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою на основі вітчизняних нормативно-правових положень, науково-теоретичних досягнень та ідей провідних міжнародних науково-практичних шкіл. Їх діяльність будується на таких принципах: доступності, гуманізму, демократизму, незалежності від політичних, громадських і релігійних об'єднань, взаємозв'язку розумового, морального, фізичного і естетичного виховання; рівності умов кожного вихованця для реалізації здібностей, таланту; органічного поєднання загальнолюдських духовних цінностей з національною історією, культурою та традиціями, диференціації змісту і форм освіти, науковості, розвивального характеру навчання та його індивідуалізації [33, с. 75–83; 78; 202; 234].

Головними завданнями військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою є:

- виховання громадянина України та формування особистості вихованця, розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду;
  - надання вихованцям ліцею освіти понад обсяг, визначений державними стандартами загальної середньої освіти;
  - виховання в ліцеїстів поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини й громадянина;
  - виховання в ліцеїстів почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини й громадянина;
  - реалізація права вихованців на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
  - виховання позитивного ставлення до родини, поваги до народних та військових традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
  - забезпечення набуття ліцеїстами необхідних знань і навичок з військової та фізичної підготовки для успішного продовження навчання у закладах вищої освіти єдиної системи військової освіти та формування готовності до служби в Збройних силах України;
  - забезпечення навчання, виховання та всебічного розвитку ліцеїстів для збагачення інтелектуального, творчого, культурного потенціалу Збройних сил України;
  - виховання громадянської свідомості ліцеїстів, патріотизму, відданості ідеалам Батьківщини, високих моральних якостей, дисциплінованості, любові до військової служби та професії офіцера;
  - підготовка фізично здорових і вольових ліцеїстів, спроможних переносити труднощі військової служби [234].
- Філософські, педагогічні, психологічні, технологічні, управлінські засади становлення військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою формуються на основі такої ієрархії понять:

1) задатки спадкові анатомо-фізіологічні особливості, які є основою для розвитку здібностей;

2) здібності індивідуальні особливості, що дозволяють за сприятливих умов більш успішно оволодівати діяльністю, розв'язувати певні завдання;

3) обдарованість специфічне поєднання здібностей високого рівня, а також інтересів, потреб, яке дозволяє виконувати певні завдання на якісно вищому рівні, відмінному від умовного «середнього» рівня;

4) творча обдарованість індивідуальний творчий, мотиваційний і соціальний потенціал, що дозволяє отримувати високі результати в одній (або більше) з таких сфер: інтелект, творчість, соціальна компетентність, художні, психологічні та біологічні можливості;

5) талант, система якостей, особливостей, яка дозволяє особистості досягти видатних успіхів в оригінальному здійсненні творчої діяльності. Для досягнення високої готовності ліцеїстів до служби в Збройних силах України першочергове значення має їх хороша фізична готовність, що містить у собі необхідний рівень розвитку рухових здібностей, передусім сили, швидкості, витривалості, гнучкості та координаційних здібностей. Також, важливе місце займає функціональна та тілесна готовність, що проявиться у стійкості до несприятливих впливів зовнішнього середовища та виконанні вимог військової служби [34, с. 125–129; 67, с. 115–122].

Підготовка учнів військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в армії виконує навчальну, виховну та розвивальну функції, кожна з яких має свої особливості. Метою підготовки, як навчальної діяльності, є формування в ліцеїстів знань, умінь та навичок, необхідних для початку військової служби. Правильно організована система урочних і позаурочних форм занять фізичними вправами, регулярне відвідування учнями ліцеїв спортивних секцій спрямовані на формування вищого рівня готовності до служби в Збройних силах України.

Аналіз науково-педагогічної літератури, присвяченої питанням формування готовності учнів загальноосвітніх шкіл та учнів військових ліцеїв до служби в армії показав, що наукові дослідження переважно проводилися зі старшокласниками: досліджувалися питання військово-патріотичного виховання молоді, допризовної підготовки та психологічної готовності юнаків до служби в армії. Так, В. Івашковський [125], досліджуючи означену проблему дійшов висновку, що в сучасних умовах розвитку держави військово-патріотичне виховання молоді та допризовна підготовка юнаків має низьку ефективність через формалізм, шаблонність, орієнтування на кон'юнктуру. На його думку, формування готовності старшокласників до військової служби в сучасних умовах є провідним і керуючим напрямом у системі військово-патріотичного виховання школярів, а найважливішою ланкою підготовки учнів до служби в армії є навчальний процес.

У науковому дослідженні висвітлені актуальні питання сьогодення, серед яких набуває пріоритетного значення національно-патріотичне виховання підростаючого покоління за напрямками військово-патріотичної та військово-прикладної підготовки учнів в умовах ефективного, компетентного управління процесом їх посиленої військово-фізичної підготовки у військових ліцей. Згідно з Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти [88] компетентнісний потенціал забезпечує можливість усебічного розвитку учнів на основі ключових компетентностей, зокрема соціальної та громадянської компетентності, де в учнів формується ціннісне ставлення через усвідомлення змісту понять «громадянин», «патріотизм», «військово-патріотичне виховання», «готовність до захисту Вітчизни» як важливих складників життєдіяльності людини; усвідомлення конституційного обов'язку щодо громадянських прав та захисту суверенітету і територіальної цілісності України; бажання брати участь у різних формах позакласної та позашкільної роботи військово-патріотичного спрямування, у шкільному самоврядуванні та в дитячих громадських об'єднаннях. Практична складова також передбачає готовність захищати Батьківщину та дотримуватися конституційних норм,

повага до державних символів, законів України тощо, що відображено в змісті Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України (2016 р.) [148], Стратегія національно-патріотичного виховання» (2019 р.) [237], в Указі Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» [207], у законах України: «Про військовий обов'язок і військову службу» [201] (2016 р., в редакції від 01 січня 2019 р.), «Про загальну середню освіту» (2016 р.) [202], «Про Збройні сили України» (2016 р.) [203], «Про національну безпеку України» (2018 р.) [204], «Про оборону України» (2016 р.) [205], «Про освіту» (2017 р.) [206], «Про фізичну культуру і спорт» (2015 р.) [208] тощо.

Проблемі національно-патріотичного виховання підростаючого покоління присвячували свої дослідження Н. Аксьонова [2], В. Артеменко [10], І. Бех [37; 38; 39, с. 7–12; 40, с. 29–32; 193], А. Возний [66, с. 64–67], К. Журба [98, с. 38–39; 99, с. 14–20; 193], В. Завалій [100, с. 220–225], О. Зайковська [104, с. 27–30], М. Зубалій [107, с. 350–353; 108, с. 36–39; 109, с. 117–122; 110, с. 128–132; 111, с. 62–68; 112, с. 217–226; 113, с. 25–29; 114], В. Івашковський [121, с. 28–45; 122, с. 106–109; 123, с. 3–7; 124, с. 10–14; 125], Ю. Каргина [132], Л. Келембет [135, с. 16–23], Н. Коваленко [137, с. 105–110], А. Ковальчук [140, с. 169–174], В. Кульчицький [162, с. 88–93; 163, с. 133–141], І. Кучинська [165, с. 56–63; 166, с. 156–160; 167], О. Мазакова [104, с. 27–30], Г. Коваль [138, с. 34–39], Г. Коломоєць [142, с. 139–143], Г. Кособуцька [150, с. 127–138], Н. Костриця [151, с. 144–148], С. Кротна [155], В. Новосельський [195], В. Третьяков [246; 247; 248], В. Фарфоровський [251; 252], Х. Фаталієв [253], З. Цимеринова [257], В. Чудний [263], Т. Шашло [265] та ін., що є свідченням постійної уваги педагогічної науки до питань військово-патріотичного виховання як головного чинника збереження національної безпеки та єдності й широке охоплення науковими дослідженнями значної частини навчальних закладів нашої держави в різні історичні проміжки часу.

У зазначених наукових дослідженнях докладно вивчені питання сутності, ролі, місця і значення військово-патріотичного виховання у формуванні особистості захисника Вітчизни. Автори розкривають зміст, форми і методи військово-патріотичного виховання молоді на різних етапах розвитку держави. Важливе місце у їхніх роботах належить обґрунтуванню положення про вирішальне значення процесу навчання у військово-патріотичному вихованні учнів, визначення місця уроку допризовної підготовки як найважливішої ланки системи військово-патріотичного виховання допризовної молоді.

Науковець І. Кучинська у своїх дослідженнях [165, с. 56–63; 166, с. 156–160; 167] розкрила наукові підходи Н. Волошиної, яка визначила головні завдання патріотично-виховної діяльності серед учнівської молоді, а саме: формувати національну самосвідомість, любов до рідної землі, родини, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати; забезпечувати єдність поколінь, виховувати повагу до батьків, рідного народу; формувати високу мовну культуру, оволодіння українською мовою; культивувати найкращі риси української ментальності – працелюбність, індивідуальну свободу, глибокий зв'язок з природою, гостинність тощо. Акцентувала свою увагу відомий педагог і на патріотичній значимості аналізу та детального розгляду проблематики національного характеру, національній ідеї та національного виховання. Так, національне виховання Н. Волошина вважала одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти, основна мета якого – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та вміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури. І. Кучинська зазначила, що безперечно доцільною у виховній діяльності, є популяризація національної ідеології, в основі якої лежить служіння Україні, втілюється прагнення кожного громадянина до державності і соборності; готовності до захисту України,

глибоке розуміння громадянського обов'язку у будь-який час стати на захист Батьківщини. Саме у цьому контексті розглядали проблематику виховання громадянськості відомі національні діячі І. Франко, М. Грушевський, В. Винниченко та ін. Учнівська молодь повинна усвідомлювати, що поняття «патріотизм» включає: почуття прихильності до того місця, де людина народилася і виросла; поважне ставлення до рідної мови; турботу про інтереси Батьківщини; прояв цивільних почуттів і збереження вірності Батьківщині; гордість за соціальні і культурні досягнення своєї Батьківщини, відстоювання її свободи й незалежності; поважне ставлення до історичного минулого держави, звичаїв і традицій свого народу; прагнення бути корисним своїй Батьківщині. Важливим у виховному процесі, є безперечно, популяризація національної ідеології, в основі якої лежить служіння Україні, втілюється прагнення кожного громадянина до державності й соборності; готовності до захисту України, глибоке розуміння громадянського обов'язку у будь-який час стати на захист Батьківщини. Доцільними є питання формування позитивного ставлення до здорового способу життя; виховання відповідального ставлення до зміцнення свого здоров'я; формування навичок дотримуватися санітарно-гігієнічних норм, режиму дня та харчування; фізичне, духовне й психічне загартування [165, с. 56–63; 166, с. 156–160; 167].

Проблемою формування готовності старшокласників до військової служби в армії радянської держави займалися А. Борисовський [58], П. Казенко [130], Н. Конжієв [145; 146], А. Кунцман [164], Е. Либін [177] та ін.). Авторами виконано дисертаційні дослідження, в основу яких покладені методологічні засади марксистсько-ленінського осмислення розвитку суспільства й держави. У цих дослідженнях розглядалися соціально-психологічні проблеми готовності юнаків до військової служби, зокрема такі її види, як фізіологічна підготовка, тобто формування готовності всіх фізіологічних систем організму юнака (дихання, кровообігу, травлення) до вироблення здатності витримувати значні й складні навантаження, суворі вимоги військової діяльності; фізична підготовка – розвиток необхідних

воїнові фізичних якостей (сили, витривалості, спритності, рухливості тощо); початкова військова підготовка, яка проводиться на заняттях з допризовної підготовки і формує в юнаків початкові військові знання, практичні навички та вміння; психологічна підготовка.

За свідченнями О. Аронова [9], Ю. Дерюгіна [89, с. 28], М. Зубалія [111, с. 62–68; 112, с. 217–226; 113, с. 25–29; 114], у системі військово-патріотичного виховання педагогічний процес визначають як цілеспрямовану, свідомо організовану, розвивальну взаємодію педагогів і призовників, у ході якої відбувається формування необхідних якостей майбутніх воїнів, здійснюється виховна робота педагога, спрямована на формування необхідних якостей призовника. Учений В. Ковальський [139], який проводив дослідження процесу виховання в юнаків-старшокласників відповідального ставлення до майбутньої військової служби, розробив і науково обґрунтував взаємозв'язок заохочення, самовиховання і самопідготовки з формуванням мотивації і відповідального ставлення до військово-патріотичної діяльності, організованої школою та позашкільними закладами. Важливе значення мають науково обґрунтовані дослідником положення про те, що необхідного кінцевого результату можна досягти лише за умови здійснення допризовником своєї ролі за певною системою, де кожен виконуватиме свою особливу виховну функцію, залишаючись складовою єдиного виховного процесу. Чим чіткіше структурована система педагогічних впливів, точніше визначені її мета і функції, тим ефективнішим буде процес виховання особистості майбутнього захисника Вітчизни.

На основі проведеного аналізу визначено, що *внутрішня система забезпечення якості освіти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою* – це сукупність компонентів та процедур внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості освіти в ліцеї, що функціонує на основі освітніх та управлінських елементів, процедур і механізмів відповідно до сучасних нормативно-правових вимог і включає: стратегію (політику) та процедури забезпечення якості освіти; систему та

механізми забезпечення академічної доброчесності; оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання військових ліцеїстів; оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання педагогічної діяльності педагогічних і військово-педагогічних працівників ліцею; оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання управлінської діяльності керівника військового ліцею; забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу військового ліцею, в тому числі для самостійної роботи військових ліцеїстів; забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління військовим ліцеєм.

Центральним елементом структури відповідального ставлення старшокласника до служби в Збройних силах України, який забезпечує його цілісність і єдність, є те, що він складається з мотиваційно-цільового та ідейно-морального компонентів. Вони характеризують рівень мобілізації мотиваційно-потребнісної та інтелектуальної сфер особистості старшокласника, активізацію їх ставлення на певну конкретну поведінку під час військово-патріотичної діяльності, орієнтацію на досягнення життєво важливої мети – успішне оволодіння знаннями, вміннями та навичками, які необхідні майбутньому воїну.

Дослідження О. Борисова [57], В. Бочарова [61], В. Ільїна, Я. Когана, А. Саранова, Н. Сергєєва [116; 117; 118], С. Ільїна [119], А. Саранова [219] та ін. дослідників показують, що спершу планується така динаміка (послідовність частин) процесу виховання, яка відповідає етапам внутрішнього (іманентного, тобто властивого тільки цьому процесу) [57]) розвитку якості, що формується, у нашому випадку – готовності до служби в армії. Важливою частиною цього процесу є, на думку дослідників, навчальні та позанавчальні форми роботи з військово-патріотичного виховання, які послідовно створюють вплив на формування всіх складових компонентів готовності молодих людей до служби в Збройних силах України. На думку науковця В. Ковальського [139], відповідальне ставлення до військової служби надійніше формується та міцніє у тих юнаків, які мають необхідну теоретичну та спеціальну підготовку,

залучені до суспільно корисної військово-патріотичної діяльності: беруть активну участь у спортивних змаганнях, військово-спортивних іграх, походах місцями бойової слави нашого народу, займаються пошуковою роботою, виконують певні завдання та доручення, спрямовані на виховання відповідального ставлення до майбутньої служби в Збройних силах України.

Дослідник В. Микитюк [192] досліджував процес формування у юнаків військово-технічних знань як складової загальної готовності до служби в Збройних силах України, розробив педагогічні основи систематизації теоретичних знань учнів з допризовної підготовки і предметів природничо-математичного циклу з метою їх інтеграції. Він також виявив суперечності, труднощі, недоліки та основні причини низької результативності формування в учнів системи військово-технічних знань. Розроблена ним концепція формування системи військово-технічних знань довела доцільність більш широкого впровадження у шкільний навчальний процес якісно нового підходу до допризовної підготовки юнаків, обґрунтувала провідні пріоритетні напрями роботи школи (підвищення дидактично-методичної компетентності вчителів та керівників допризовної підготовки шляхом внесення суттєвих змін у зміст підготовки та підвищення їхньої кваліфікації; конкретизація планів загальноосвітніх навчальних закладів, інститутів удосконалення вчителів, методичних об'єднань; організація самоосвіти вчителів; упровадження в практику ефективних форм організації допризовної підготовки; розробка та впровадження у процес навчання завдань з проблемним міжпредметним змістом; індивідуалізація навчальної роботи тощо).

1.2 Зміст процесу посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях

Дослідник І. Ільницький [126, с. 29] у своєму дослідженні зауважив на проблемі вдосконалення організаційних форм проведення посиленої військово-фізичної підготовки ліцеїстів, наголосивши на тому, що з позицій

педагогіки фізичного виховання і психології, процеси самовиховання майбутнього воїна мають відображати процеси формування потреби у вдосконаленні фізичного розвитку та спортивному вдосконаленні, активізації творчого росту ліцеїстів. Найефективнішим у покращенні показників фізичного стану ліцеїстів, на думку дослідника, є зміст фізичної підготовки, спрямованість якої зумовлена соматотипами і особливостями зміни показників фізичної підготовленості ліцеїстів, а також взаємозв'язків останніх на певному етапі навчання. Кількість таких занять у навчальному році дослідник пропонує планувати з урахуванням структури зміни фізичної підготовленості.

Також І. Ільницький [126, с. 29] наводить приклад досліджень О. Скавронського, який поставив за мету експериментально перевірити ефективність різних варіантів змісту індивідуально-орієнтованої фізичної підготовки учнів військового ліцею в процесі їхнього фізичного виховання, знову ж таки поставивши акцент на тому, що використання соматотипу як критерію формування однорідних груп юнаків є ключовим елементом визначення змісту фізичної підготовки ліцеїстів.

У працях Л. Духовного [91, с. 228–231], І. Ільницького, А. Окопного [128, с. 101–104] та інших розкриваються спеціальні вимоги до фізичної готовності ліцеїстів до військової діяльності. На думку авторів вона включає:

- переконання в необхідності фізичного розвитку ліцеїстів з метою підготовки до служби в Збройних силах і захисту України;
- знання фізіологічних особливостей свого організму й уміння використовувати їх з метою самопідготовки до захисту України;
- розвиток рухових здібностей ліцеїстів – сили, швидкості, координації рухів, витривалості, гнучкості, швидко-силових, спрямованих на якісне виконання функцій щодо захисту України;
- наявність спеціальних здібностей організму – стійкості до закачування, гірських хвороб, дій в умовах жаркого клімату і з обмеженнями питного режиму,

гіпервентиляції легенів (здібність, що впливає на збереження координації рухів, продуктивності психічних процесів при надмірно глибокому диханні);

– розвиток здібностей до статистичних напруг в умовах гіпокінезії (обмеження рухового режиму) до дій в спеціальному спорядженні тощо.

Як можемо спостерігати, ці підходи базуються на фізіології людини, чи спрямовані на використання окремого виду спорту й не містять комплексного підходу в удосконаленні процесу управління посиленою військово-фізичною підготовкою учнів у військових ліцях.

Дослідник О. Армейський [129] зробив спроби сформулювати наукові підходи та відповідні методичні матеріали щодо інтеграції навчальних предметів «Фізична культура» та «Захист Вітчизни» у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів.

Вивчення стану фізичної готовності учнів старших класів закладів загальної середньої освіти до військової служби та наукових досліджень рухової активності учнів випускних класів, проведених Р. Силлою [227, с. 143–151], А. Сухарєвим [238, с. 160–164], Т. Лебедевою [174, с. 27–30] у різні пори року, показали, що вона на 40–50% нижча вікової потреби. Крім того, встановлено, що за період навчання у школі фізична готовність учнів певною мірою знижується. Цю обставину дослідники пояснюють переважно зростанням у випускних класах навчального навантаження.

Дослідник М. Антропова [7, с. 42–45; 8, с. 187] встановила, що тривала сумарна розумова робота (заняття в школі, самопідготовка) поєднана з різними видами напруження, які становлять 68–72% добового часу бадьорості, є для учнів 15–17 років надмірною. Навантаження такого роду викликають перенавантаження центральної нервової системи та механізмів регуляції основних фізіологічних систем організму: серцево-судинної, ендокринної, обміну речовин, ведуть за собою погіршення стану здоров'я учнів з кожним роком навчання в школі, знижують рухову активність старшокласників і сприяють виникненню постійного дефіциту рухливості відносно рівня вікових потреб. Науковці В. Бальсевич [12, с. 23–25], Г. Богданов [48, с. 15–20;

49, с. 92], Т. Лебєдєва [174, с. 27–30], А. Сухарєв [238, с. 160–164] наголошують, що гіпокінезія стає для школярів з часом природною, звичайною і справляє прихований негативний вплив на розвиток юнацького організму та його фізичний потенціал. Ця шкідливість тим більша, чим виразніший ступінь дефіциту рухливості й триваліший його вплив на організм. Г. Сердюковська [225, с. 184] довела, що негативна дія зниженої рухової активності на організм учнів посилюється ще й тим, що сучасному поколінню властивий прискорений фізичний розвиток. Пряма залежність фізичної готовності юнаків від рівня їхньої рухової активності спостерігається за багатьма тестами, які входили до зимового та літнього фізкультурно-спортивного багатоборства (поліатлону). Юнаки, які перебувають в стані гіпокінезії, у 2–3 рази повільніше виконують вимоги цього багатоборства. Така тенденція стала наслідком малорухливого способу життя юнаків 15–17 років і вперше була зафіксована наприкінці 70-х на початку 80-х років минулого століття у різних наукових дослідженнях (М. Бакою [11, с. 221], В. Комаровим, П. Филипенком [143, с. 160], В. Кудрявцевим [159], Л. Чернишовим [261, с. 95–96] та ін.).

Дослідження вчених Л. Гурмана [85, с. 49–51; 86], С. Жеваги [96], М. Зубалія [111, с. 62–68; 112, с. 217–226; 113, с. 25–29; 114], показують, що не підвищилась рухова активність старшокласників і в 90-ті роки ХХ століття. Перешкодою цьому стала система фізичного виховання, яка склалася в школах (2 обов'язкові уроки фізичної культури на тиждень), низька їх моторна щільність та інтенсивність на них фізичних навантажень, недостатнє використання тренажерів, занять на відкритому повітрі та масових рухливих ігор. Це вказувало на доцільність впровадження в режим дня додаткових форм організації позакласної фізкультурно-оздоровчої та тренувальної роботи у шкільних колективах, яка відповідала б інтересам і запитам старших школярів. Науковець О. Кириченко [136] встановив, що багато форм фізичного виховання, крім уроків, не знайшли широкого застосування у школі. Вкрай обмежено (7–11%) охоплення учнів масовими видами спорту. У старших

класах загальноосвітніх шкіл не проводяться гімнастика до уроків та динамічні перерви, відсутній чіткий контроль за виконанням домашніх завдань з фізичної культури (О. Гумінський [82, 83, с. 40–45; 84, с. 105], Л. Любомирський [178, с. 61], Г. Мейксон, Ю. Чернов, Л. Любомирський [186, с. 52–58], А. Селезньов [226, с. 200], Ю. Чернов, В. Макаров [262, с. 13–23]). Усе це призводить до різкого скорочення рухової активності юнаків у старших класах. Таке становище ускладнюється також обмеженими можливостями дитячо-юнацьких спортивних шкіл щодо прийому старшокласників. Тому необхідно вести постійний пошук нових форм фізичного виховання учнів старших класів, становлення їхньої фізичної готовності до майбутньої військової служби та самостійного життя.

У дев'яностих роках минулого століття стали популярними клуби за інтересами, організовані за місцем проживання або при спортивних спорудах (Р. Бєлов, К. Жигун [42, с. 7], В. Борисов [56, с. 9]). Нерідко в клуби об'єднувалися юнаки-аматори, які бажали покращити будову тіла і поставу, стати сильним і витривалим. Використання в клубах силових вправ і вправ на координацію, гнучкість, на розслаблення, різноманітних бігових, стрибкових, металевих вправ значно підвищував рухову активність юнаків та сприяв розвитку в них основних фізичних якостей: сили, швидкості та витривалості.

Спостереження науковців І. Бахраха [13, с. 65–85; 14, с. 79–81], Л. Любомирського, Д. Букреєвої [178, с. 61] показують, що додаткове до шкільних уроків фізичної культури тренування в атлетичному клубі позитивно впливає на економічність роботи серця, а також на регулювання артеріального тиску при відповідному збільшенні пульсового тиску. Це свідчить про покращення адаптації до фізичних навантажень серцево-судинної системи учнів, які займаються в атлетичних клубах. Існує й багато інших свідчень про позитивний вплив занять фізичними вправами на підвищення рівня рухової підготовленості та працездатності школярів упродовж усього навчального року (М. Антропова [7, с. 42–45; 8, с. 187], З. Кузнецова, В. Шорухіної [161, с. 6–13], Р. Силла [227, с. 143–151]). Але, разом з тим, у названих

дослідженнях вказується на необхідність організації фізичного виховання старшокласників з урахуванням вікових особливостей, адже в основному завершується морфологічний та функціональний розвиток, що знижує темпи приросту основних фізичних якостей. Особливо важливо це враховувати при виборі засобів і методів фізичного виховання у процесі позакласної спортивно-масової та позашкільної фізкультурно-оздоровчої, спортивно-масової та спортивної роботи (М. Зубалій [64], І. Городинська [78], О. Леонов [173, с. 21–24], В. Платонов [228; 229] та ін.), яка має проводитися відповідно до вікових особливостей старшокласників, стану їхнього здоров'я та ступеня рухової підготовленості (Ю. Куц [168], О. Куц, В. Леонова, О. Ружилю [169, с. 186–188]).

Дослідження Л. Волкова [68] та інших свідчать, що врахування вікових особливостей юнаків під час занять фізичними вправами сприяє всебічному розвитку рухових якостей. Це пов'язано з тим, що в них у цей віковий період в основному завершено формування нервових механізмів, які беруть участь у м'язовій діяльності, але продовжується інтенсивний розвиток периферійних механізмів енергозабезпечення безпосередньо у тканинах скелетних м'язів. Тому врахування цих вікових особливостей юнаків дозволяє значно покращити їхню фізичну підготовленість до військової служби.

Науковці Л. Іванова [120], Л. Ратушна [211], Ю. Чернов, В. Макаров [262, с. 13–23]) розглядають цей період фізичної підготовки юнаків дуже важливим, адже в них в основному завершується формування усіх функціональних систем, що забезпечують високу працездатність і стійкість організму до несприятливих факторів. Усе це вказує на необхідність значного підвищення обсягу та інтенсивності тренувальних навантажень, але за умов, що деякі їхні параметри досягають індивідуального максимуму на етапі посиленого тренування у вибраному виді спорту. Такий характер підготовки юнаків сприяє підвищенню їхніх особистих досягнень і створює передумови для їх подальшого фізичного вдосконалення, що є основою їхньої фізичної готовності до служби в Збройних силах України. Питанням підвищення

фізичної підготовленості старшокласників присвячені роботи Г. Бесарабчука [16, с. 24–28], А. Гужаловського [80, с. 218; 81], А. Железнякова [97], Т. Круцевич [157], Є. Литвинова, В. Шауліна [176, с. 213–214] та ін. Майже всі вони досліджували особливості розвитку у старшокласників рухових якостей на уроках фізичної культури. Рекомендації цих авторів дозволяють проводити їх більш ефективно, що сприяє залученню до занять фізичними вправами майже всіх учнів старших класів, адже для них уроки фізичної культури є обов'язковими. Науковці М. Солопчук, Д. Солопчук, А. Заїкін, А. Боднар [189, с. 268–279; 190, с. 171–209] вважають, що необхідно звернути увагу на позакласні форми занять фізичними вправами, які повинні мати спортивну спрямованість через те, що заняття старшокласників в групах загальної фізичної підготовки себе не виправдовують, адже вони проводяться на такому рівні, що не збуджують інтерес школярів до регулярних занять фізичною культурою і спортом, не сприяють формуванню потреби у систематичних заняттях фізичними вправами в школі, дома та за місцем проживання.

Дослідники В. Бальсевич [12, с. 23–25], М. Солопчук [232] засвідчують, що необхідно починати формування інтересу до занять фізичними вправами в більш ранньому віці. Перебудова фізичного виховання старшокласників, зокрема в напрямку надання пріоритету позакласній роботі, викликала свого часу необхідність пошуку нових форм і методів її організації та проведення. Такими формами були обрані спортивні клуби за інтересами, в яких підвищували свою фізичну підготовку учні загальноосвітніх шкіл та закладів вищої освіти – коледжів, інститутів. Це давало можливість юнакам 15–16-ти років збільшувати приріст швидко-силових якостей на 30–40%.

Науковець А. Гужаловський [80, с. 218; 81], зазначає, що в період 16–17-ти років цей приріст починає зменшуватися приблизно на 2%. Це пов'язано з тим, що в учнів старшої вікової групи морфологічно-функціональний розвиток в основному завершено і це відбивається на темпі приросту відповідних фізичних якостей. Тому для юнаків 15–17-ти років доцільно, окрім великого обсягу навантажень, спрямованих на розвиток

швидкісно-силових якостей, планувати і значний обсяг навантажень на розвиток швидкості, темп приросту якої у 15–17 років складає 9%. Також А. Гужаловський [80, с. 218; 81], В. Заціорський [105, с. 152; 106, с. 192] відзначають, що після 16-ти років розвиток швидкості стабілізується, але різко сповільнюються темпи приросту гнучкості. Тому при плануванні методів розвитку гнучкості можна допускати середні й навіть малі навантаження. У старшому шкільному віці також різко знижуються темпи розвитку координації рухів, але деякі можливості її розвитку ще залишаються. Це також слід урахувувати під час організації і проведення занять фізичними вправами з юнаками допризовного віку.

Аналіз досліджень Є. Бондаревського та ін. [52, с. 23–25; 53, с. 36], Л. Волкова [68] дає можливість стверджувати, що розвиток у юнаків фізичних якостей повинен здійснюватися комплексно у такій послідовності: розвиток гнучкості, координації рухів, швидкості, витривалості, сили. Такий підхід може забезпечити успішність виконання фізичних вправ і значно підвищити функціональні можливості організму. Комплексний розвиток фізичних якостей у молодшому, середньому та старшому шкільному віці закладає підґрунтя для значних досягнень у спорті й подальшій військовій та виробничій діяльності. При цьому високі результати залишаються сталими впродовж тривалого часу.

Проблема послідовного застосування вправ, спрямованих на розвиток фізичних якостей, досить глибоко розроблена В. Ляхом [179, с. 121], В. Новосельським [195] та іншими дослідниками. Практика показує, що після виконання вправ на витривалість такі якості як швидкість і координація рухів розвиваються повільніше, оскільки організм стомлений попередньою діяльністю. Тому заняття на розвиток фізичних якостей повинні будуватися за загальноприйнятою схемою: підготовча, основна і заключна частини. Але при цьому необхідно дотримуватися визначеної послідовності у засвоєнні навчального матеріалу. Науковці Є. Бондаревський [52, с. 23–25; 53, с. 36] та А. Гужаловський [80, с. 218; 81] відзначають, що ефективність розвитку

фізичних якостей юнаків значною мірою залежить також від тривалості виконання фізичних вправ та їх інтенсивності. В. Лях [179, с. 121] та інші зазначають, що розвиток координації є основою формування техніки рухів. Тому під час занять першими виконуються вправи на координацію, поки організм не втомлений. Розвивати координацію краще за *три* етапами:

- I етап: розвивається просторова точність і координація рухів, при цьому швидкість виконання вправ не має значення, бо вона вимірюється простором;
- II етап: характеризується розвитком просторової точності і координації рухів, які виконуються упродовж короткого терміну. Критерієм сформованості координації на цьому етапі є співвідношення просторових та часових величин;
- III етап: координаційні рухи виконуються у нестандартних умовах, які постійно змінюються та ускладнюються.

Для ефективної дії навантаження В. Платоновим [199] розроблені та апробовані науково-обґрунтовані інтервали відпочинку. Відповідно до їхніх вимог, якщо старшокласник виконає вправу за час фази підвищеної працездатності, то це сприятиме досягненню більш високих показників у розвитку й інших фізичних якостей.

Науковці І. Бахрах [13, с. 65–85; 14, с. 79–81], Л. Любомирський, Д. Букреєва [178, с. 61], вважають, що найсприятливішими для підвищення рівня фізичної підготовленості допризовників є заняття циклічними вправами аеробного характеру. Досить повно вивчено питання про комплексний розвиток основних рухових якостей Л. Ратушною [211]. Автор дійшла висновку про те, що ефективним для старшокласників є варіант методики, яка передбачає сполучення засобів силової та швидко-силової спрямованості зі значним обсягом кросового та повільного бігу. Ученою визначені раціональні величини навантажень з метою розвитку силових якостей юнаків 16–17-ти років. Автор рекомендує вправи переважно динамічного характеру, які виконуються 8–12 разів з інтервалом відпочинку 40–60 секунд.

У дослідженнях Л. Любомирського [178, с. 61] та Г. Мейксон, Ю. Чернов, Л. Любомирський [186, с. 52–58] підкреслюється, що для

розвитку сили у юнаків-старшокласників можна застосовувати тренувальні вправи з обтяженням 16 кг. Проте, досягти необхідного для допризовників рівня фізичного розвитку вони зможуть лише тоді, коли, окрім занять на уроках фізичної культури, вони будуть регулярно по 6–8 годин на тиждень додатково займатися фізичними вправами у спортивних секціях, клубах за місцем проживання тощо.

Питанням вивчення функціонального стану учнів ліцеїв присвячені наукові роботи Т. Гнітецької [75; 76, с. 312–316; 77; с. 24–28], Н. Гребняк [79, с. 248–250], В. Єрмакова [95, с. 29–31], Л. Завацької, Т. Гнітецької [102, с. 42–46], І. Ляхової, Т. Прокуди [180, с. 138–140; 181, с. 140–143], В. Семенюка [223, с. 63–65] та ін. Дослідники сходяться на тому, що великий обсяг денного і тижневого навантаження приводить до систематичного накопичення втоми ліцеїстів. Це негативно відбивається на загальному стані здоров'я вихованців. За цих умов питання про відновлення їхньої розумової і фізичної працездатності, укріплення здоров'я та вдосконалення фізичного розвитку стає надзвичайно актуальним. Розв'язання цієї проблеми, на думку більшості вчених, можливе лише через впровадження нових ефективних форм і методів фізичного виховання школярів у закладах освіти, взагалі в ліцеях і гімназіях зокрема. Насамперед, це введення трьох обов'язкових уроків фізичної культури на тиждень. Хоча, за даними досліджень О. Качерова, І. Козетова, Ю. Тупиці [134, с. 52–54], збільшення обсягу рухової активності учнів навіть за рахунок третього уроку фізичної культури не забезпечує номінальної біологічної потреби їх організму в рухах.

Науковці В. Бальсевич [12, с. 23–25], Л. Гурман [85, с. 49–51; 86], Л. Іващенко, Н. Страпко [115], В. Кудряшов, Є. Кудряшова [160], О. Леонов [172; 173, с. 21–24], С. Меркулов [187, с. 60–61], В. Столяров, Н. Кудрявцева [235, с. 21–40] та інші вважають, що значно підвищити рухову активність і фізичну готовність учнів можна під час занять у фізкультурних гуртках і спортивних секціях. Про це свідчить багаторічний досвід і практика

позакласної роботи загальноосвітніх шкіл, у яких гуртки та секції були обов'язковими й працювали упродовж усього навчального року.

Дослідники А. Борисенко, С. Цвек [54, с. 15–17; 55], В. Левицький [170, с. 27–31; 171, с. 93–95] та ін. вказують на важливість вирішенні проблеми рухової активності учнів фізкультурно-оздоровчих форм занять: гімнастики до навчальних уроків, фізкультурних хвилинок на загальноосвітніх уроках, фізкультурних пауз під час виконання домашніх завдань, рухливих перерв, спортивних годин у групах продовженого дня тощо.

У дослідженнях М. Дубовіса [90, с. 30–34] наголошується на ефективності впровадження в загальноосвітніх школах та ліцеях сучасних оздоровчих засобів, спрямованих на удосконалення позакласної роботи з фізичного виховання. Серед них автор виділяє ритмічну гімнастику, стретчинг (систему вправ на розтягування), атлетичну гімнастику (бодібілдинг), пауерліфтинг, слім-джим (систему вправ, що об'єднує елементи аеробіки, хореографії, калланетики і бодібілдингу). Ефективність цих засобів підтверджена можливістю зняття перенапруги фізіологічних систем організму учнів, викликаній специфічними умовами інтенсифікації навчального процесу в ліцеях та загальноосвітніх школах.

У працях І. Городинської, О. Куца, В. Леонової, О. Ружиля [78; 169, с. 186–188], А. Цьося, І. Куліша [258, с. 29–32; 259, с. 104–105] простежується думка про важливість та актуальність використання в позакласній роботі з фізичного виховання учнів українських народних ігор. «Відродження національної свідомості дітей і юнацтва неможливе без народної гри, – стверджують дослідники. Ігри дають змогу знайомити дітей і молодь з українськими звичаями та обрядами, допомагають підростаючому поколінню відчувати себе частинкою українського народу, докладніше пізнати свої історичні глибини». Вони можуть використовуватися й на уроках фізичної культури в школах і ліцеях, під час проведення спортивних та ігрових свят, на «жвавих» перервах в «Години здоров'я».

Питання удосконалення позакласної роботи з фізичного виховання учнів ліцеїв та гімназій шляхом проведення «малих олімпійських ігор» відображені в дослідженні І. Городинської [78], упровадження засобів олімпійської освіти присвячені роботи Я. Билла, Г. Поликарповой [43, с. 19]. Авторським колективом розроблена система позакласної роботи з олімпійської освіти, яка будується на принципах гуманізму і виступає як педагогічна технологія формування духовних, фізичних і моральних цінностей особистості. Розробляючи цю систему, автори виходили з того, що олімпізм – це «філософія життя, яка возвеличує та об'єднує в єдине ціле достоїнства тіла, волі та розуму» [43, с. 19; 78]. На думку розробників, певним чином адаптована система олімпійської освіти може бути використана у процесі позакласної роботи з фізичного виховання в ліцях та загальноосвітніх школах. Істотні переваги цієї системи полягають у тому, що вона сприяє поліпшенню розумової працездатності, фізичної підготовленості, рухової активності й розвитку особистості в цілому [78].

Науковці І. Городинська, Н. Гребняк, В. Машинистов [78; 79, с. 248–250] зазначають, що характерною рисою навчання в ліцях є інформаційна насиченість навчального процесу, яка значно перевищує таку в традиційній загальноосвітній школі. Так, гігієнічними детермінантами освітнього процесу в ліцях є великий обсяг денного і тижневого навантаження, яке на 20–30% перевищує нормативне. Високою в ліцях є також інтенсифікація навчання, яка досягається за рахунок щільності занять (до 85–91,4%), відведення більшої кількості часу на самостійну роботу (до 33,9–36,2%), високої моторної щільності занять (до 4–6 видів операцій).

У роботах Т. Гнітецької, І. Городинської [75; 76, с. 312–316; 77, с. 24–28; 78] вказується, що цільова настанова ліцеїв на серйозне навчання вихованців з наступним його продовженням у військовому вищому навчальному закладі, а також орієнтація на досягнення успіхів у конкретній вже обраній спеціальності приводить до високого загального розумового навантаження. Його результатом є систематичне накопичення стомлення ліцеїстів, що

супроводжується апатією, в'ялістю та негативним впливом на стан їхнього здоров'я. Вчені наголошують на тому, що дослідженням В. Максимова [182] переконливо доведено – значне розумове навантаження негативно відбивається на загальному стані здоров'я ліцеїстів, а їх мінімальний руховий режим збільшує небезпечність гіподинамії. Ці прояви, на думку дослідників, можна значно зменшити шляхом ефективної організації фізичного виховання як складової частини освітнього процесу. Також висновки цих вчених базуються і на вченні видатного науковця І. Павлова, який довів, що саме фізичне здоров'я, величезний вплив на яке справляє фізична діяльність людини, є найважливішою передумовою повноцінної розумової роботи; на дослідженнях видатного фізіолога І. Сеченова, який розробив вчення про активний відпочинок і довів, що працездатність людини поновлюється швидше, якщо процес збудження на деякий час переключатиметься на інші центри кори головного мозку.

Також, за твердженням Т. Гнітецької, І. Городинської [75; 76, с. 312–316; 77, с. 24–28; 78] заняття фізичною культурою значною мірою корегують рівень фізичної та розумової працездатності, що є кількісним показником соматичного здоров'я. І навпаки, обмеження рухового режиму, на думку автора, є однією з основних причин різноманітних відхилень у стані здоров'я учнів. Виходячи з цього, науковці підкреслюють значущість рухової активності для зняття розумової втоми учнів, переключення їх уваги з одного виду діяльності на інший.

Роль і місце позакласної роботи з фізичного виховання у формуванні фізичної готовності учнів загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі і ліцеїв, висвітлені у роботах Г. Богданова [48, с. 15–20; 49, с. 92], І. Городинської [78], Л. Гурмана [85, с. 49–51; 86], О. Леонова [172; 173, с. 21–24] та ін. Ця робота, наголошують дослідники, є однією із форм організації корисного дозвілля та активного відпочинку учнів, яка по-перше, проводиться на добровільних засадах, її зміст і форми визначаються навчальним закладом з урахуванням конкретних умов його роботи; по-друге, будується на основі

широкої громадської активності учнів, які об'єднуються в спортивні колективи самоврядування при постійному контролі й керівництві їх діяльністю з боку адміністрації, учителів фізичної культури та членів педагогічного колективу; по-третє, педагогічне керівництво в процесі позакласної роботи набуває більш консультативно-рекомендаційного характеру, що стимулює вияви творчої ініціативи учнів у проведенні різноманітних форм цієї роботи. Згідно з твердженням І. Городинської, О. Леонова [78; 173, с. 21–24], позакласна робота з фізичного виховання доповнює навчальну програму з фізичної культури різноманітністю засобів, форм, методів і сприяє вирішенню таких взаємопов'язаних завдань:

- зміцнення здоров'я, загартування організму, підвищення працездатності учнів, розвиток і корекцію їх фізичних і рухових можливостей;
- удосконалення життєво важливих рухових навичок і вмінь, способів регуляції рухів, застосування їх у різних за складністю умовах;
- формування ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя та культуру здоров'я;
- оволодіння основами особистісної фізичної культури (знання, потреби, уміння здійснювати рухову, фізкультурно-оздоровчу та спортивну діяльність) та виховання моральних і вольових рис характеру особистості;
- виховання потреби в систематичних заняттях фізичними вправами, прагнення до фізичного вдосконалення, готовності до праці та захисту Вітчизни.

На думку дослідників І. Городинської, О. Леонова [78; 172; 173, с. 21–24] проблеми та труднощі у розв'язанні цих завдань пов'язані з суттєвими недоліками в організації позакласної роботи з фізичного виховання в усіх типах загальноосвітніх навчальних закладів, а саме:

- недостатньому обсягу рухової активності учнів, що здебільшого обмежується тільки двома уроками фізичної культури;
- однобічною орієнтацією на формування в учнів фізичних якостей, рухових умінь та навичок;

- відсутністю належної уваги до формування внутрішньої потреби у фізичному вдосконаленні;
- недостатністю повних і глибоких знань про організм, фізичний стан людини, ефективні засоби впливу на нього, методики їх застосування;
- недостатньому організаційно-методичному забезпеченню позакласної роботи з фізичного виховання.

За даними науковців І. Городинської, М. Мангури [78; 183, с. 39–42] однією з дієвих форм роботи, спрямованої на формування фізичної готовності учнів, підвищення їхньої пізнавальної і рухової активності, цікавого проведення дозвілля, свідомого ставлення до фізичної культури і до свого здоров'я є організація позакласної роботи у формі клубів здорового способу життя з поетичними назвами «Ай-Петрі», «Геракл», «Слідопит». Головна мета їхньої діяльності – залучення учнів до активної роботи у сфері фізичної культури, спорту, туризму та краєзнавства, оволодіння оздоровчими системами. У ході досліджень розроблено структуру Центру здоров'я та різні сценарії проведення заходів клубу здорового способу життя.

У роботах І. Городинської [78], О. Кругляка, Н. Кругляк [156], Є. Сарапулової, Г. Панченка [220, с. 27–30; 221, с. 28–30; 222, с. 12–14] акцентується увага на важливості узагальнення досвіду національної фізичної культури і спорту в системі фізичного виховання учнів. Як зазначають дослідники, український народ упродовж тривалого історичного розвитку творив самобутні види фізичних вправ, рухливих ігор, забав, дозвіль, танців, пісень, удосконалював способи їх використання, які надалі увійшли до складу своєрідної системи культурно-спортивних заходів. Тому використання елементів національної фізичної культури сприяє не лише відродженню національних традицій, а й поширенню елементів здорового способу життя, впровадженню фізичної культури серед учнів.

У своїх дослідженнях вітчизняний фахівець І. Городинська [78], американські спеціалісти К. Келвей (С. Callaway), Р. Твітчел (R. Twitchell) [269, с. 52–53] відзначають важливість використання учнями додаткових занять

фізичною культурою і спортом. За допомогою цих занять, крім удосконалення фізичних якостей, навичок і вмінь, вирішується широке коло соціально-педагогічних завдань. Це, зокрема, виховання позитивного ставлення до занять фізичною культурою; формування в учнів характеру та навичок самостійності; соціальний розвиток школярів; створення дружньої атмосфери в шкільних колективах тощо. За даними спеціалістів Національної Ради факультативних занять спортом Є. Фолса (E. Foils) [270] і В. Політіно (V. Politino) [271, с. 54–56], рівень відвідування американськими школярами додаткових занять фізичною культурою і спортом надзвичайно високий – 80%. Це зумовлюється такими факторами як: гнучким розкладом додаткових занять (учні самі призначають зручний для них час); можливістю проведення занять за індивідуальними програмами; можливістю відвідувати додаткові заняття всіма учнями, незалежно від початкового рівня їхньої фізичної підготовки; можливістю приходити на заняття з друзями, навіть якщо вони не є учнями даної школи; різноманітністю програм занять. Таким чином, проблема відвідування додаткових занять вирішується головним чином за допомогою створення варіативних та індивідуальних програм, що враховують різноманітні інтереси та вікові особливості учнів [78].

Вчені І. Берестецька, Г. Хмельницька [15, с. 21–24] досліджували питання підвищення ефективності фізичної підготовки військових ліцеїстів на основі розробки програми з використанням фітнес-технологій та урахуванням рівня їхнього фізичного стану і психофізіологічних характеристик. Автори вказують, що психофізіологічні показники тісно пов'язані з професійними навичками військових, що дає можливість виявити стабільні, стійкі, професійно важливі якості, що диференціюють ліцеїстів за ефективністю їхньої діяльності; визначити максимально можливі вимоги до властивостей особистості майбутнього фахівця і протипоказань; уточнити структуру якостей, що забезпечують досягнення високого рівня військової майстерності. Застосування цієї програми й методики фізкультурно-оздоровчих занять з використанням фітнес-технологій спрямовано на збільшення індивідуальних резервів адаптації ліцеїстів до різних фізичних

навантажень. Це допоможе підвищити ефективність процесу фізичного виховання та краще підготувати ліцеїстів до майбутньої професійної діяльності. Психічний розвиток людини має свої особливості в дошкільному, молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віці. Із хлопчика формується підліток, із підлітка – юнак, із юнака – воїн, захисник держави. Юнацький вік (період з 15 до 18 років) умовно поділяється на ранню та пізню юність. Рання юність є найвідповідальнішим періодом у житті кожного юнака. Саме в цей період він стоїть на порозі самостійного життя, самовизначення в ньому. Характерним для цього періоду є оформлення серйозних поглядів на вибір майбутньої професії. Найчастіше свій майбутній життєвий шлях юнаки прагнуть визначити без втручання і тиску з боку дорослих, намагаючись самостійно оцінити різні види людської діяльності (Г. Костюк, В. Войтко [153, с. 19–32]). Відомий вчений І. Бех вказує, що старшокласники починають серйозно замислюватися і над своєю придатністю до роботи в тій сфері, яку вони обирають для себе, вони зважають не тільки на свої інтереси, а й на багато інших обставин. Крім самовизначення, цікавим новоутворенням раннього юнацького віку є відкриття внутрішнього «Я», формування цілісної «Я-концепції, світогляду» [36]. Науковці Н. Волянюк, Г. Ложкін, О. Винославська та ін. [69, с. 55–56] вказують на те, що «Я-концепція» відіграє потрібну роль: вона сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості, визначає інтерпретацію досвіду та є джерелом очікувань.

Науковці М. Савчин, Л. Василенко [218, с. 234–240] звертають увагу на той факт, що впродовж ранньої юності (від 15–16-ти до 17–18-ти років) особистість виходить на рубіж відносної зрілості. У цей період завершується бурхливий ріст і розвиток її організму, а також первинна соціалізація. Утверджуючись у світогляді, самоутверджуючись і самовизначаючись, прагнучи індивідуальної неповторності, юнаки виявляють значно вищий, ніж у підлітковому віці, рівень навчальної діяльності, комунікативності, починають узгоджувати у своєму баченні майбутнього близьку і віддалену перспективи, нерідко переживаючи при цьому кризу ідентичності. Активні роздуми старшокласників над своїм майбутнім здебільшого мають наслідком сформовану спрямованість щодо

вибору професії. Однак ця спрямованість ще нетривка, багатьом із них властиві різноманітні вагання, зумовлені одночасним інтересом до кількох професій, конфліктом між прагненнями й здібностями, ідеалізованим баченням майбутньої професії та реальними перспективами. Юнаків хвилює проблема вибору, яку вони обговорюють з однолітками та дорослими.

1.3 Стан управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки ліцеїстів та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України

Відношення юнаків до строкової військової служби в Збройних силах України в сучасних умовах різне. Одні намагаються потрапити служити до військової частини, де можна отримати спеціальність, яка стане в нагоді в майбутньому житті. Інші розглядають військову службу як певну перешкоду, що відволікає їх від здійснення професійного вибору, досягнення життєвої мети. Це спричинює необхідність проведення з ними виховної роботи, яка дала б їм змогу усвідомити, що військова служба – це конституційний обов'язок громадянина України та важливий і незамінний процес подальшого розвитку та становлення особистості, формування суто чоловічих рис характеру, загартування тіла і духу, засвоєння необхідних для майбутнього життя вмінь і навичок, набуття соціального досвіду.

Підтвердження слушності такої думку знаходимо в працях В. Третьякова [246; 247; 248; 249], який відзначає, що формування у старшокласників готовності великою мірою залежить від батьків та вчителів, які здебільшого ставляться до них як до дітей. Це нерідко призводить до виникнення суперечностей, непорозумінь, конфліктів. Найчастіше такі стосунки складаються між батьками й синами. Тим часом серед однолітків юнаки відчують себе дорослими людьми. Їхні контакти з

однолітками, на відміну від контактів з дорослими, позначені більшою глибиною, стійкістю, значущістю.

Сучасні суспільно-політичні зміни сприяли розбудові та реформуванню освіти України і визначили пріоритети та нові вимоги до закладів загальної середньої освіти, які задіяні в підготовці юнаків до служби в Збройних силах України. Для розкриття сучасного стану управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки ліцеїстів, змісту діяльності і структури військових ліцеїв та ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою, проведемо відповідний аналіз [30, с. 20–25]. Військові ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою як заклади загальної середньої освіти діють на підставі власних установчих документів (статутів), що затверджуються їх засновниками відповідно до законодавства [206; 234]. Так, аналіз змісту установчих документів військового ліцею показав, що організація освітнього процесу здійснюється відповідно до Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Положення про військовий ліцей», Статуту військового ліцею тощо, а також нормативно-правових актів МО України та МОН України. Термін навчання ліцеїстів у військовому ліцеї складає 2 роки (10 та 11 класи). Освітній процес організовується відповідно до робочого навчального плану, який складається на основі типових навчальних планів МОН України із конкретизацією варіативної частини освіти та профілю навчання. Під час складання робочого навчального плану враховується спрямованість підготовки ліцеїстів на подальшу військову службу в Збройні сили України. Робочий навчальний план ліцею погоджується в міському управлінні освіти і науки міської ради та затверджується директором Департаменту військової освіти та науки МО України до початку нового навчального року. Інші документи з організації і планування освітнього процесу розробляються відповідно до вимог Інструкції щодо організації і планування навчально-виховного процесу у військовому (військово-

морському) ліцеї, затвердженої директором Департаменту військової освіти та науки МО України [234].

Річний план роботи ліцею розробляється заступниками начальника ліцею за напрямками діяльності та відповідно до функціональних обов'язків і затверджуються начальником ліцею відповідно до робочого навчального плану та вимог МОН України. План-календар основних заходів ліцею розробляється на основі річного плану роботи ліцею. План-календар основних заходів навчально-оздоровчого комплексу на місяць розробляється на основі плану-календаря основних заходів ліцею, затверджується начальником ліцею, решта документів – начальником навчально-оздоровчого комплексу. Педагогічні працівники здійснюють навчально-виховну діяльність згідно з робочим навчальним планом ліцею відповідно до вимог навчальних програм, підручників, навчальних посібників, що мають відповідні грифи МОН України, а також використовують науково-методичну літературу, дидактичні матеріали, педагогічні технології з метою забезпечення ефективності освітнього процесу на рівні державних освітніх стандартів [234].

Індивідуалізація та диференціація навчання в ліцеї забезпечуються реалізацією інваріантної та варіативної складових змісту Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти. Варіативна частина формується ліцеєм з урахуванням спеціалізації та профілю навчання ліцеїстів. Освітній процес у ліцеї організовується і реалізується у формі навчальних занять із використанням різноманітних типів їх проведення: лекцій, лекцій-презентацій, лабораторно-практичних робіт, семінарів, диспутів, науково-практичних конференцій, навчальних екскурсій тощо і поєднується з науково-методичною, науково-дослідною та експериментальною роботою педагогічних працівників. З метою створення ключових освітніх компетентностей (соціальної, загальнокультурної, громадянської, здоров'язбережувальної та інших) педагогічні працівники ліцею у своїй діяльності використовують інноваційні освітні технології. Під час освітнього процесу для ліцеїстів (учнів) у ліцеї проводяться факультативні, додаткові заняття загальноосвітнього й військово-

прикладного характеру, заняття у спортивних секціях, гуртках (вокальному, музичному, хореографічному), спортивні змагання, навчальні екскурсії [234].

Військово-патріотичне виховання ліцеїстів може здійснюватися в процесі їх ознайомлення з військовими традиціями українського народу, життям і бойовим навчанням Збройних сил України, а також під час набуття ліцеїстами теоретичних знань та практичних навичок з курсу «Захист Вітчизни». У ліцеї запроваджуються такі військові ритуали як: початок навчального року (День знань), урочисті шикування (мітинги) з нагоди посвяти в ліцеїсти юнаків, які вступили до ліцею (Урочиста клятва ліцеїстів), День Збройних сил України, День захисника Вітчизни, Свято останнього дзвоника, Свято випуску ліцеїстів. Ліцеїсти можуть залучатися до участі у парадах військ, військово-патріотичних заходах згідно з наказами (розпорядженнями, директивами) Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних сил України, Міністра оборони України та начальника Генерального штабу Збройних сил України – Головнокомандувача Збройних сил України, директора Департаменту військової освіти та науки Міністерства Оборони України. У ліцеї урочисто відзначаються державні свята та День ліцею [234]. Розпорядок дня та Правила внутрішнього розпорядку ліцею розробляються відповідно до вимог Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Кодексу законів про працю України, Статутів Збройних сил України з урахуванням вікових особливостей ліцеїстів і затверджуються начальником ліцею. На початку нового навчального року всі учасники освітнього процесу ознайомлюються з Правилами внутрішнього розпорядку ліцею під підпис. У кожній роті організовується цілодобовий контроль за виконанням розпорядку дня. До контролю залучаються офіцери та військовослужбовці військової служби за контрактом навчальної роти. Ліцеїсти відповідно до Правил внутрішнього розпорядку та розпорядку дня залучаються до робіт з самообслуговування, різних видів іншої суспільно-корисної праці з урахуванням вікових, психологічних і фізичних особливостей ліцеїстів (вихованців) за умови

дотримання Державних санітарних правил і норм влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу (ДСанПіН 5.5.2.008-01). Забороняється залучення ліцеїстів до виконання і здійснення заходів, не пов'язаних з процесом навчання та виховання, за рахунок навчального часу. Заборонено залучення учнів військового ліцею до участі в будь-яких політичних, релігійних, громадських об'єднаннях і організаціях [234].

Структура навчального року та режим роботи встановлюються ліцеєм у межах часу, передбаченого робочим навчальним планом. Тривалість навчального року обумовлюється кількістю навчального часу, необхідного на виконання навчальних програм з усіх предметів навчання. Навчальний рік починається 01 вересня і закінчується не пізніше 01 липня. Тривалість канікул для ліцеїстів упродовж навчального року повинна становити не менше 30 календарних днів. Тривалість уроку складає 45 хвилин. Тривалість перерв між уроками – 10 хвилин, а після четвертого уроку (понеділок – п'ятниця) – велика перерва тривалістю 35 хвилин для другого сніданку ліцеїстів. Щоденна кількість і послідовність уроків визначається розкладом уроків, який складається відповідно до вимог робочого навчального плану з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог і затверджується начальником ліцею. Час для проведення факультативних і додаткових занять визначається розпорядком дня ліцею. На самостійну підготовку відводиться 3 години [234].

Зміст, обсяг і характер завдань для самостійної підготовки визначаються вчителями відповідно до педагогічних і санітарно-гігієнічних вимог з урахуванням індивідуальних особливостей ліцеїстів. Виконання завдань під час самостійної підготовки здійснюється під керівництвом командирів взводів – офіцерів-вихователів, офіцерів-психологів рот, вихователів-методистів.

Оцінювання навчальних досягнень ліцеїстів та їх облік здійснюється відповідно до вимог нормативних документів. Знання ліцеїстів оцінюються відповідно до норм, визначених МОН України. Результати тематичного, семестрового та річного оцінювання навчальних досягнень ліцеїстів, а також

оцінки за державну підсумкову атестацію виставляються відповідно до вимог нормативно-правових актів, що регламентують порядок організації та здійснення навчально-виховного процесу у закладах загальної середньої освіти та обов'язково доводяться вчителями (головами апеляційних комісій) до відома ліцеїстів. У разі незгоди ліцеїста, його батьків або осіб, які їх замінюють, з семестровою оцінкою рівня навчальних досягнень, ліцеїсту надається право оскаржити її у десятиденний термін і скласти іспит з відповідного предмета. Для цього за поданням педагогічної ради створюється апеляційна комісія, висновки якої є остаточними. До документу про освіту (табеля навчальних досягнень, свідоцтва, атестата) вносяться оцінки рівня навчальних досягнень ліцеїстів (вихованців) відповідно до діючої системи оцінювання навчальних досягнень учнів. Питання щодо відрахування ліцеїста за результатами навчання та за систематичне або грубе порушення дисципліни (перелік порушень визначається Правилами внутрішнього розпорядку ліцею) розглядається педагогічною радою у присутності хоча б одного з його батьків або особи, яка їх замінює. За рішенням педагогічної ради на підставі відповідного наказу начальника ліцею такі ліцеїсти відраховуються та направляються на навчання до загальноосвітніх навчальних закладів за місцем проживання батьків або осіб, які їх замінюють, з повідомленням про це відповідного органу управління освітою. Поведінка ліцеїстів оцінюється як «зразкова», «задовільна», «незадовільна». Порядок та критерії оцінювання поведінки ліцеїстів визначаються Правилами внутрішнього розпорядку ліцею. Семестрові та річні оцінки поведінки ліцеїстів – «зразкова» та «задовільна» – виставляються після обговорення на педагогічних радах рот і затверджуються командирами навчальних рот. Оцінка «незадовільна» виставляється за рішенням педагогічної ради ліцею за поданням педагогічної ради роти. Ліцеїсти, які отримали оцінку «незадовільна», з ліцею відраховуються. Переведення ліцеїстів на їх прохання та за згодою батьків або осіб, що їх замінюють до іншого військового ліцею або ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою чи навпаки проводиться з дозволу директора Департаменту військової освіти та науки МО України, як правило, після

завершення навчального року. Державна підсумкова атестація ліцеїстів проводиться відповідно Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти, затвердженого наказом МОН України від 18 лютого 2008 року № 94 (зі змінами), Інструкції про переведення та випуск учнів (вихованців) навчальних закладів системи загальної середньої освіти, затверджено наказом МОН України від 14 квітня 2008 р. № 319 і зареєстрованої у Міністерстві юстиції України 06 травня 2008 р. № 383/15074, та інших нормативно-правових актів навчання в ліцеї завершується проведенням. До початку проведення державної підсумкової атестації із загальноосвітніх предметів ліцеїсти випускних 11-х класів повинні пройти медичний огляд, професійно-психологічний відбір та оцінювання рівня фізичної підготовленості [234].

Для військових ліцеїстів характерною рисою їх юнацького віку є прояв однобокості у судженнях, нетерпимості, категоричності, необґрунтованого заперечення поглядів інших. Деякі юнаки, критикуючи оточуючих, висловлюють свої судження у гострій, безапеляційній формі, що призводить до конфліктів з дорослими та однолітками. Для більшості з них типовими є часті зміни настрою, високе емоційне напруження, невміння володіти собою. У цьому віці доволі часто виникають тривожність і занепокоєння, які спричиняються складнощами, пов'язаними із взаєминами в ліцеї, сім'ї, на «вулиці». Впливають на ці взаємини й уявлення ліцеїстів-старшокласників щодо свого майбутнього, їх готовність до життя, до служби в Збройних силах України та проблеми, що існують в армії й суспільстві загалом.

Дослідник М. Томчук [243; 245], вивчаючи психологічну готовність старшокласників до військової служби, дійшов висновку про те, що багатьом старшокласникам притаманні такі негативні риси характеру, як індивідуалізм, вузький практицизм, так звана «діловитість», що певною мірою пояснюється прагненням до самостійності, бажанням зайняти «позицію» дорослої людини. Це проявляється у зневажливому ставленні до однолітків, демонстрації своїх «умінь». Іншими юнаками оволодівають полярні почуття, суперечливі бажання,

їхня поведінка непослідовна. Усе це є свідченням активного розвитку особистості, складності процесу переходу від дитинства до зрілості. Труднощі становлення у цьому віці зумовлені як соціально-психологічними, так і фізіологічними чинниками, які пов'язані зі змінами функцій внутрішніх органів і перебудовою організму. У старшому шкільному віці в юнаків зростає увага і до своєї особистості, посилюється потреба в самопізнанні, самооцінці власного внутрішнього світу, думок, поведінки. Вони немовби переносять на себе образ якогось літературного персонажа, кіногероя, порівнюючи себе з ним, усвідомлюючи свою подібність до нього, й роблять висновки щодо своїх якостей, необхідності самовдосконалення.

Інтенсивність самопізнання дітей старшого шкільного віку залежить як від соціальних умов виховання і навчання, так і від індивідуально-типологічних особливостей (властивостей нервової системи, темпераменту тощо). У них інтенсивно розвиваються самосвідомість, самоаналіз і самооцінка. Багато юнаків здатні правильно оцінити свою готовність до служби в армії, зіставляючи свої вміння, знання, здібності з вимогами військової діяльності.

На цей процес суттєво впливає й рівень самоповаги. Впевнені у своїй морально-вольовій і фізичній підготовленості, юнаки не бояться військової служби. Водночас у тих, хто відчуває постійне невдоволення собою, життям, має сумніви щодо своїх можливостей, виникає страх, тривожність перед службою в армії. Ці юнаки в умовах військової служби хворобливо реагують на критику, жарти, ізолюються від колективу, залишаються поза ним, не мають друзів. Але є й такі юнаки, які, навпаки, виявляють безпідставну самовпевненість щодо своєї готовності до військової служби. Зазвичай їх негативно сприймають у військовому колективі, що призводить до міжособистісних конфліктів, утруднюючи умови проходження служби. Такі старшокласники потребують педагогічної допомоги у навчанні правильно оцінювати самих себе, свою готовність до життя і до служби в армії, винаходити адекватні способи самовдосконалення [242, с. 41–46; 244].

Вивчення та аналіз наукової літератури засвідчує, що поняття «готовність» набуло широкого вжитку в 50–60 роках XX століття. Цьому насамперед сприяли дослідження проблем людини як суб'єкта діяльності, що проводилися в лабораторії Б. Ананьєва [6]. Надалі до вивчення цієї проблеми звертаються й інші науковці. Як наслідок з'являються праці, автори яких пропонують різні погляди на сутність готовності. Під нею розуміється сукупність здібностей (Б. Ананьєв [6], С. Рубинштейн [213]), настановлення (Д. Узнадзе [250]) та ін.

Готовність включає мотиваційні, психічні та характерологічні особливості людини. У працях вчених мають місце розбіжності у визначенні структурних компонентів готовності до професійної діяльності. Проте, вони сходяться на тому, що готовність включає: потребу, позитивне ставлення до даного виду діяльності, відповідні здібності, мотиваційні настановлення, певні знання, вміння і навички, цілеспрямовані вольові процеси тощо.

Початковою ланкою і спонукачем до діяльності людини, двигуном активності та джерелом мотивації особистості є потреба. Дослідник С. Рубинштейн [213] розглядав потребу як фундаментальну якість особистості, яка визначає її активність, спрямованість, ставлення до дійсності та до діяльності. Потреби часто поділяють на біологічні, психологічні й соціальні. Наприклад, серед соціальних потреб професійні мотиви можуть виражати потяг до матеріальних винагород, пошани й поваги. Тому під мотивацією діяльності людини слід розуміти весь комплекс факторів впливу на її поведінку. На думку Д. Карнегі [133], мотивація – це єдиний засіб вплинути на іншу людину – навчити її отримати бажане. Науковці К. Абульханова-Славська [1], Л. Божович [51], Т. Габай [70], Б. Теплов [240], Г. Щукина [268]) стверджують, що поняття «потреба», «мотив», «мотивація» дуже тісно пов'язані між собою і нерідко ототожнюються. Під потребою автори розуміють відображену у формі переживання потребу індивіда у тому, що необхідно для підтримки його організму й розвитку особистості. Під мотивами діяльності вчені розглядають наслідки, які спонукають особистість до цієї діяльності, сукупність усіх мотивів, притаманних конкретній особистості,

тобто мотиваційну сферу. Мотивація визначається як процес осмислення і співставлення суб'єктивної і об'єктивної сторони потреби і дії по її задоволенню, тобто є внутрішньою рушійною силою діяльності.

Дослідник М. Томчук [242, с. 41–46; 243; 244; 245] тлумачить одну із сторін готовності до служби в армії як соціально-психологічну готовність, яка характеризується системою потреб, мотивами, метою, що спонукають юнаків до військової служби. Становлення кожного з названих компонентів готовності має в старшому шкільному віці свої особливості. У старшокласників спостерігається високий темп становлення соціально-психологічної та мотиваційної готовності до служби в армії, що зумовлено, насамперед, наближенням моменту призову юнаків до війська, виконання ними конституційного обов'язку. Готовність особистості до служби в армії формується під впливом різних джерел інформації, заходів військово-патріотичного виховання, занять з допризовної підготовки тощо. Вчений Г. Костюк, [153, с. 19–32] характеризує психологічну готовність як активізацію здібностей особистості до певного виду діяльності.

Учені О. Ростунов, Л. Кандибович, Г. Блях, [212] розглядають психологічну підготовку учнівської молоді до вибору військової професії, як процес формування та активізації професійно-важливих якостей, необхідних для військової діяльності, загальних та елементарних здібностей з їх використанням у складних умовах. Даний рівень психологічної підготовки може бути досягнутий за умов формування певної системи знань, умінь, потреб, мотивів та установок. Дослідники Ф. Генон, Б. Пуні [73; 210] наголошують на існуванні функціональної й особистісної готовності; Б. Ананьєв [6] загальної і спеціальної, розумової та фізичної; Ю. Васильєв, П. Атутов, В. Поляков [63] – психологічної і практичної.

Краще зрозуміти сутність психологічної готовності дають визначення понять «психологія» і «психіка». З давньогрецької «псюхе» – душа, «логос» – закони природи. Отже, психологія – це наука і система знань про закономірності, механізми, психічні факти та явища в житті людини, про

психіку людини. У поняття «психіка» С. Максименко, В. Зайчук, В. Клименко, В. Соловієнко, О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук, І. Булах, Т. Зелінська [103, с. 13–21] вкладають усю сукупність психічних явищ, які є результатом відображення в мозку людини, її нервовій системі навколишнього світу та анатомо-фізіологічного стану власного організму. Психіка це психічні процеси (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява, почуття, увага, воля) і психічні стани (настрої, емоції, стрес, депресія, афекти). Психіка людини також характеризується такими складними властивостями особистості, як спрямованість, характер, здібності, темперамент. Вони формуються як на основі біологічно заданої програми («від природи»), так і в процесі соціального розвитку людини. Отже, психіка – це внутрішній світ людини, що формується внаслідок взаємодії з навколишнім середовищем (предметами, явищами, процесами) та з іншими людьми [103, с. 13–21].

Дослідник І. Бех [36] відзначає, що сприймання, мислення, запам'ятовування виникають у нас тоді, коли до цього спонукають певні життєві потреби, ситуації, які певним чином відображаючись у внутрішньому світі особистості, залишають свій слід. Це відображення у кожної людини має свої особливості, відмінності, тобто носить індивідуальний характер. Це пов'язано з тим, що кожній людині притаманні певні фізіологічні, фізичні, психічні особливості, які відрізняють її від інших людей. Вона з'являється на світ як окремий індивід, зі своїми фізіологічними можливостями, задатками, а особистістю стає тільки у суспільстві, в процесі діяльності, навчання, виховання. Підростаючи, дитина зазнає не тільки анатомо-фізіологічного, фізичного розвитку, а й психічного. Під впливом суспільства у неї відбувається поступовий розвиток психічних пізнавальних процесів, інтелекту (мислення, пам'яті, уяви), вищих людських почуттів (відповідальності, обов'язку, патріотизму, прагнення до знань), вольових якостей (організованості, самостійності, рішучості, сміливості), здібностей, характеру – всього того, що становить свідомість людини, яка є неодмінним атрибутом особистості [36]. Згідно з поглядами З. Калмикової [131], до структури готовності слід залічувати не будь-які знання, а

«сукупність діючих знань», не будь-які властивості особистості, а лише ті, які забезпечують найбільшу продуктивність. Тому розробка моделі готовності має починатися з визначення функцій цього цілісного психічного утворення в регуляції свідомої діяльності. А при розгляді цілісної концепції готовності слід урахувати, що «справжнє подолання функціоналізму припускає розшифровку функцій складових частин у цілісній системі психологічної регуляції діяльності».

У цих підходах готовність постає як високий рівень розвитку свідомості особистості та її ідеал, до якого вона прагне. Цей ідеал становить єдність усіх компонентів і зв'язків. Отже, тут переважає аналітично-функціональне вивчення готовності. Розробка ж методологічних основ цілісного аналізу готовності до служби в армії як якості особистості, має визначити структуру її інтегрованих властивостей. На думку більшості вчених [52; 58; 125; 130; 145; 158; 164; 177; 242; 243; 244; 245; 266] та ін., структуру загальної готовності людини до певного виду діяльності, яка трактується як відповідний біосоціальний стан особистості, об'єктивно входять такі види: духовна (ідейна, політична, моральна); спеціально-трудова (теоретична, технічна, технологічна); психологічна (розумова, вольова, рефлексивно-емоційна) та фізична (тілесна, функціональна, рухова) готовності.

Науковець В. Шейченко та інші дослідники [27, с. 8–14; 266], досліджуючи фізичну готовність до діяльності стверджує, що вона характеризується відповідним тілесним розвитком, певним функціональним станом організму та необхідним рівнем рухової підготовленості. Звідси виокремлюється такі її складові як тілесна, функціональна й рухова готовність. Кожна з названих складових фізичної готовності має свої кількісні параметри, як «внутрішнього», так і «зовнішнього» плану. Наприклад, тілесна готовність характеризується структурою кістково-м'язового апарату та масо-ростовими показниками, тобто співвідношенням кількісних і якісних показників росту, об'єму грудної клітки, маси тіла людини, які залежать від її віку, статі та тілобудови; функціональну готовність характеризують біохімічні зміни в організмі, що викликаються

реакцією на зовнішні фактори (почервоніння шкіри, потовиділення, частота серцевих скорочень). Вона визначається показниками функціональних тестів, у ході виконання яких використовується фізичне навантаження з наступним вивченням швидкості відновлення частоти серцевих скорочень. Рухова готовність характеризується змінами в структурі опорно-рухового апарату, викликаних впливом фізичних вправ та іншими факторами. Вона визначається кількісними показниками розвитку базових (сила, швидкість, витривалість, гнучкість, координаційні здібності) і спеціальних фізичних якостей, які залежать від віку, статі та середовища життя.

Проведений аналіз різноманітних джерел засвідчує, що готовність до захисту країни вивчена меншою мірою, ніж готовність до виконання ряду інших соціальних функцій. Можливо тому більшість авторів, уникаючи аналізу готовності та її проявів як складної психічної якості особистості, надають перевагу дослідженню шляхів її формування. Свідченням цього є праці, присвячені вихованню в молоді потреби й готовності до виконання військового обов'язку в процесі позакласної і позашкільної роботи (А. Кунцман [164]), готовності до захисту соціалістичної держави на бойових традиціях киргизстанців (А. Борисовський [58]), готовності до подвигу (П. Галочкин [71]) та ін. У названих дослідженнях ізольовано вивчаються лише окремі елементи готовності до захисту країни, не обґрунтовується цілісна система її формування в молоді. Отримані при цьому результати не можуть забезпечити справжньої системності в організації процесу військово-патріотичного виховання, оскільки фіксують увагу на якомусь одному з названих вище елементів готовності індивіда до захисту країни.

Науковець В. Третьяков [246; 247; 248], розглядаючи загальну готовність до військової служби, відзначає, що це поняття має широке тлумачення, яке включає погляди, переконання, відносини, мотиви, почуття, знання, вміння, певну манеру поведінки, вольові та інтелектуальні якості. Ця готовність є кінцевим показником підготовленості юнаків до військової служби; її належна сформованість сприяє їх адаптації в перші дні перебування в армії, дає їм

змогу в короткі терміни оволодіти зброєю, технікою та азами військової служби. На думку дослідника, основними компонентами загальної готовності до військової служби є морально-політична, військово-професійна, психологічна, фізична, загальноосвітні, етична готовність. Морально-політична готовність визначає ідейну спрямованість особистості юнаків, риси характеру, інтереси, звички тощо. Цим поняттям об'єднано мотиви, вольові та індивідуальні якості (дисциплінованість, сміливість, рішучість та ін.); воно визначає напрям і зміст підготовленості юнаків (цілеспрямованість, упевненість у власних знаннях і досвіді), що сприяє подоланню труднощів, які можуть виникати під час служби в армії. Військово-професійна готовність відображає рівень початкової загальновійськової підготовки юнаків, які будуть призиватися на військову службу. Її зміст, відображений у програмах початкової військової підготовки, включає стійкі знання та вміння з допризовної підготовки. Психологічна готовність характеризується сформованістю в допризовників професійно важливих здібностей, потреб, мотивів, настановлень та умінь, необхідних для військової служби. Фізична готовність передбачає здатність юнаків до подолання різних перешкод і виконання поставлених завдань у процесі військової служби. Вона формується у процесі регулярних занять фізичними вправами, що розвивають силу, швидкість, витривалість, гнучкість та координаційні здібності. Загальноосвітня готовність складає пізнавальну основу формування особистості юнаків; формується в процесі вивчення спеціальних навчальних предметів, сприяє набуттю ґрунтовних військових знань, умінь та навичок, які зазнають подальшого розвитку в процесі навчання в школі, ліцеї та під час служби в армії. Етична готовність відображає наявність у юнаків сформованих функціонально-поведінкових і моральних рис характеру, які мають особливе значення у військовій діяльності. Це відчуття військового обов'язку, відповідальне ставлення до військової служби, спрямованість на підготовку до неї, рівняючись на вимоги військового статуту та відносини між військовими. Отже, готовність до військової служби – це узагальнене поняття, яке включає сукупність компонентів, що охоплюють різні сфери структури особистості.

Учений М. Томчук та інші дослідники [25, с. 33–38; 242, с. 41–46; 243; 244; 245], характеризуючи процес формування готовності учнівської молоді до служби в армії, розкриває принципи організації і реалізації такої діяльності. Ці принципи дають можливість логічно пов'язати вікові, педагогічні, соціально-психологічні аспекти розвитку готовності особистості до військової служби в єдину психологічну лінію й оптимізувати процес підготовки учнів загальноосвітніх шкіл і ліцеїв до служби в Збройних силах України. До таких принципів належать: принцип гуманізації процесу підготовки учнів до військової служби; принцип національної спрямованості та врахування суспільно-історичного досвіду України в розвитку готовності молоді до захисту держави; принцип розгляду готовності до військової служби як системного формування особистості засобами навчально-виховного впливу; принцип неперервності формування готовності особистості до військової служби; принцип вдосконалення зовнішньої діяльності індивіда як основи розвитку готовності до служби в армії; принцип максимального узгодження форм і методів підготовки особистості до служби в Збройних силах України з віковими та індивідуальними особливостями.

Розкриваючи сутність принципу гуманізації процесу підготовки учнів до військової служби, М. Томчук [242, с. 41–46; 243; 244; 245] стверджує, що його зміст сприяє усвідомленню школярами того, що людина є найвищою цінністю, яку необхідно обороняти і захищати. Тому процес підготовки юнаків до служби в армії, до захисту держави має відповідати основним вимогам, проголошеним у Декларації про права людини. Згідно з її вимогами, у процесі підготовки молоді до військової служби мають створюватися умови для найповнішого розвитку особистості, яка з віком все більше здатна усвідомити суспільне призначення військової діяльності, її роль у збереженні миру на планеті. Цей процес повинен попереджати виникнення антигуманної, аморальної поведінки, зневажливого ставлення до суспільства, інших народів, загальнолюдських цінностей. Разом з тим, принцип гуманізації не заперечує

формування в учнів осмисленої ненависті до всіх тих, хто посягає на людське життя, на мир і свободу свого та інших народів.

Зміст принципу національної спрямованості та врахування суспільно-історичного досвіду України в розвитку готовності молоді до захисту держави передбачає виховання особистості патріота на національних засадах, суспільно-історичному досвіді України, невіддільності його від національного ґрунту. Відповідно до цього принципу, в процесі формування в індивіда готовності до військової служби мають ураховуватися історичний досвід і народні традиції підготовки молоді до захисту незалежності України. Патріотична свідомість має формуватися в кожного громадянина України, незалежно від його національності, віросповідання, соціального стану тощо. Дотримання цього принципу вимагає докорінного перегляду застарілих, малоефективних заходів з військово-патріотичного виховання й підготовки молоді до захисту держави, творчого впровадження народних, національних звичаїв, форм роботи з дітьми та молоддю з метою виховання в них патріотизму та готовності до захисту України.

Зміст загальноосвітнього принципу передбачає формування майбутнього воїна в доступній для нього системі суспільних відносин (у сім'ї, в закладі загальної середньої освіти, в закладі вищої освіти). Цілеспрямований навчально-виховний вплив залежить від змісту, структури й особливостей організації практичної діяльності учнів на кожному віковому періоді. Емоційно-вольова готовність формується під впливом мотиваційних утворень, які є ядром особистості того чи іншого віку. Інтенсивний розвиток емоційно-вольової та загальної військово-професійної готовності особистості у підлітковому й особливо в юнацькому віці підтримується насамперед прагненням до самовдосконалення та самоутвердження. Певну роль у цьому відіграє й зростаюче з віком усвідомлення соціальної значущості військової служби. Розкриваючи зміст принципу неперервності формування готовності особистості до військової служби, М. Томчук [242, с. 41–46; 243; 244; 245] наголошує, що готовність доцільно оцінювати за рівнем розвитку особистості, її мотиваційної та емоційно-вольової сфер, а також пізнавальних процесів, знань, умінь і

навичок, необхідних воїнові на початковому етапі служби в армії. Аналіз процесу становлення готовності до військової служби засвідчує, що, постаючи складним утворенням особистості, вона формується упродовж усього життя до моменту призову в армію. Особлива роль у цьому процесі належить періоду навчання в школі. У кожному попередньому віці закладаються психологічні передумови для формування певних складових готовності в наступні роки. При цьому, на думку автора, має враховуватись сенситивність кожного вікового періоду щодо розвитку тих чи інших якостей і властивостей захисника держави. У систематичній цілеспрямованій суспільно-корисній діяльності відбувається успішне становлення готовності школярів до майбутньої військової служби. Нейтралізація чи ізоляція особистості учня від такої діяльності гальмує процес розвитку готовності, порушує функціональні зв'язки між окремими її складовими, порушує належний перебіг процесу їх формування. Нехтування цим принципом, відсутність єдиної цілісної програми підготовки учнів загальноосвітніх шкіл та військових навчальних закладів до служби в Збройних силах України призводить до незадовільного стану готовності молоді щодо виконання свого конституційного обов'язку.

Зміст принципу вдосконалення зовнішньої діяльності індивіда як основи розвитку готовності до служби в армії передбачає створення умов, які забезпечували б активне оволодіння учнями зовнішньою, предметною діяльністю, засвоєння якої у дитячому віці відбувається легше, ніж оволодіння внутрішніми процесами. Це пов'язано з тим, що готовність до військової діяльності розгортається насамперед у соціальному плані. Із віком зовнішня суспільно корисна діяльність учнів, що спрямовується суспільством на підготовку їх до строкової військової служби, набуває більшого усвідомлення, що сприяє її перетворенню на самодіяльний процес самовдосконалення. Впливи та вимоги суспільства в цьому напрямі реалізуються опосередковано через різні види взаємодії учнів: гру, спілкування, навчання, працю, громадську діяльність. Створювані об'єктивні й суб'єктивні труднощі в процесі реалізації цих видів діяльності стають імпульсом до аналізу своєї готовності до служби в армії, до

розгортання процесу самостійного формування якостей і властивостей, необхідних воїну Збройних сил України. Саме тому, науково обґрунтована організація практичної діяльності учнів старших класів є реальною основою розвитку високого рівня готовності особистості до військової діяльності. Неврахування цього принципу, на переконання М. Томчука, негативно позначається на рівні готовності юнаків до служби в Збройних силах України.

Розкриваючи принцип максимального узгодження форм і методів підготовки особистості до військової служби з віковими та індивідуальними особливостями, М. Томчук [242, с. 41–46; 243; 244; 245] переконливо доводить, що цей процес включає певну послідовність змін, властивостей і якостей особистості на всіх вікових стадіях, що передують призову в армію, з притаманними їм структурою та психологічними закономірностями.

Цей принцип забезпечує наукове обґрунтування, приведення у певну систему всіх наявних на сьогодні форм і методів військово-патріотичного виховання та навчання відповідно до вікових та індивідуальних особливостей юнаків. Він націлює науковців і практиків на необхідність виявлення змін у мотиваційній, емоційно-вольовій та пізнавальній сферах учнів, на керування процесом розвитку кожного з компонентів стосовно вікових та індивідуальних особливостей юнаків. Ігнорування цього принципу, призводить до деформування, суттєвого зниження рівня готовності особистості. Реальний стан допризовної підготовки засвідчує, що індивідуальні потреби учнів у формуванні їх як майбутніх воїнів не задовольняються насамперед у системі нинішніх взаємовідносин, форм і методів освітньої роботи в закладах загальної середньої освіти.

Усе це створює загальне невдоволення, дискомфорт та апатію учнів до громадських справ, знижує рівень усвідомлення ними суспільного значення військової служби. Натомість дотримання вимог цього та інших принципів формування готовності юнаків до військової служби дає змогу враховувати в процесі виховної роботи наявні у різних вікових та соціальних групах

особливості, сприяє розробці адекватної системи навчально-виховних впливів на особистість, формуванню надійного захисника Української держави.

У дослідженнях М. Томчука [242, с. 41–46] розкриваються форми, засоби та методи емоційно-вольової готовності юнаків до військової служби, яка визначається їх здатністю до регуляції своєї поведінки в емоційних ситуаціях, що виникають на військовій службі. Ці емоційні фактори дослідник поділяє на ті, що проявляються в навчальній діяльності й ті, що виникають від уявлень учнів про майбутню військову службу. За результатами аналізу цих факторів робиться висновок про те, що найдоцільніше формувати емоційно-вольову готовність юнаків до служби в армії у процесі допризовної підготовки. Під час такої роботи можна здійснювати емоційну регуляцію залежно від спрямованості навчального процесу, застосовувати методи регуляції та коригування емоцій учнів викладачем, а також методи саморегуляції емоцій, вольової діяльності та поведінки.

Науковець В. Івашковський [125], досліджуючи морально-психологічну готовність старшокласників до військової служби, уточнив критерії її визначення. Основними з них він називає: наявність в учнів знань про морально-психологічні якості воїнів Збройних сил України; високу дисциплінованість; безпосередню участь старшокласників у військово-патріотичній діяльності; вміння виховувати в себе морально-психологічні якості, необхідні майбутньому воїну; свідомий вибір професії офіцера чи іншої військової спеціальності; вдосконалення власного фізичного розвитку шляхом поєднання занять спортом з розумовим розвитком. На думку автора, готовність до служби в армії полягає у здатності юнака успішно виконувати всі її вимоги на початковому етапі. Чим вища його готовність, тим менше часу витрачається на адаптацію до умов військової діяльності й тим менших зусиль від самого воїна та його командирів вимагатиме цей процес.

У працях В. Третьякова [246; 247; 248] наведено результати досліджень психологічної готовності юнаків до служби в армії. Автори розглядають її як складну властивість особистості, рівень сформованості якої визначається

ступенем розвитку всіх сфер психіки: мотиваційної, пізнавальної, емоційно-чуттєвої, вольової. Щоб сформувати психологічну готовність до служби в армії, потрібно розвинути в юнаків такі взаємопов'язані її компоненти, як соціально-психологічна готовність, загальна військово-професійна та емоційно-вольова готовність. Особлива увага при цьому, на думку дослідників, має приділятися соціально-психологічній готовності, яка характеризується рівнем сформованості бажання служити в армії, інтересу до військової діяльності, поцінуванням ідеалів військової людини. Цей вид готовності також передбачає формування почуття обов'язку, відповідальності перед суспільством, патріотизму, розуміння соціальної значущості й необхідності військової служби, потрібних воїну морально-вольових якостей. Учений, розкриваючи сутність загальної військово-професійної готовності до військової служби, наголошує, що вона визначається рівнем розвитку знань, умінь і навичок, необхідних молодому воїну. Це насамперед знання статутів Збройних сил України, їх історії, вогневої, стрийової, тактичної, фізичної, медико-санітарної підготовки та військової топографії. Початковий курс юнаки мають проходити як на заняттях з допризовної підготовки, так і здобувати відповідні знання у процесі вивчення інших шкільних предметів. Для успішного входження у військову службу та освоєння військової спеціальності в навчальних підрозділах юнаки повинні мати достатній рівень розвитку психічних пізнавальних процесів: сприймання, мислення, пам'яті, уяви. Рівень знань і навичок у допризовників буде тим вищий, чим краще функціонуватимуть їхні психічні пізнавальні процеси. З іншого боку, досягти вищого розвитку певних психічних процесів (мислення, уяви) можна лише на основі наявних знань та вмінь. Набуті до призову в армію знання, вміння і навички впливають на результативність військової служби й свідоме до неї ставлення.

У працях В. Фарфоровського [251; 252] відзначається, що військова діяльність, характеризується особливою екстремальністю і напруженістю порівняно з діяльністю юнаків у допризовний період. Це вимагає від них цілеспрямованого розвитку фізичних і психічних сил, уміння регулювати свою

поведінку, психічні процеси. Тому, важливою складовою загальної готовності до служби в армії, вважає дослідник, є емоційно-вольова готовність до військової служби. Вона характеризується здатністю особистості регулювати свої емоційні стани (тривожність, страх, невдоволення, обурення, радість), витримувати складні побутові умови, обмеження в спілкуванні та інші труднощі армійського життя. Чим краще сформовані вольові якості, глибше усвідомлено суспільне значення військової служби, тим вищий рівень емоційно-вольової готовності юнаків до цього виду діяльності. Учений відзначає, що всі компоненти психологічної готовності до служби в армії є взаємозумовленими. Якщо у старшокласника наявний інтерес до служби в армії, високий рівень усвідомлення необхідності такої служби (соціально-психологічна готовність), він докладатиме всіх зусиль, щоб здобути кращі знання з допризовної підготовки, загартувати себе фізично (військово-професійна готовність) й сформувати у себе необхідні воїну вольові якості. Висока емоційно-вольова готовність сприятиме швидшому та якіснішому засвоєнню знань, умінь і навичок, необхідних майбутньому воїну. Загалом, психологічна, тобто внутрішня готовність до такої діяльності зумовлює її зовнішню ефективність. Чим вищою буде психологічна готовність юнака до військової служби, тим успішніше вона проходитиме впродовж всього періоду перебування в армії. Дослідник С. Кубіцький [158], досліджуючи психологічну готовність до військової діяльності, стверджує, що військова діяльність ставить певні вимоги до професійної готовності юнаків і її слід розуміти як спрямованість особистості, яка передбачає потреби, переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові й інтелектуальні якості та знання, вміння й настановлення на певну поведінку в незвичайних умовах. Адже Збройні сили України – це відокремлений від соціального середовища цілісний матеріальний об'єкт, що має необхідну кількість функціональних, взаємопов'язаних один з одним елементів і взаємовідносин між ними, що зумовлює функціонування і розвиток армії. Тому, на думку дослідника, у воїна потрібно формувати такі якості, які є проявом різновидів готовності до служби в армії. Їх повноцінна

сформованість дає можливість юнакам швидко адаптуватися до нових умов діяльності й успішно виконувати свої професійні обов'язки.

Науковці, що досліджували підготовку молоді до військової служби, розглядають її як діяльність, яка має свою специфічну мету й особливості. Вони трактують процес підготовки молодшої особи призовного віку як певний рівень її готовності успішно виконувати військовий обов'язок, як кінцеву мету діяльності, найвищим проявом якої є сформованість готовності до служби в Збройних силах України. Тому, підготовку до служби в Збройних силах України, на їх думку, слід розглядати з позицій теорії діяльності, яка за висловлюванням Г. Костюка [152; 153, с. 19–32], є найважливішою формою вияву активного ставлення людини до навколишньої дійсності.

Науковці О. Скрипченко, М. Козак, Л. Скрипченко [230, с. 14] вказують, що діяльність особистості слід розглядати у контексті впливу соціальних норм, правил, конкретних суспільно-історичних умов життя людини.

Учені Г. Костюк [153, с. 19–32], В. Шадриков [264] зазначають, що в процесі дослідження готовність вимагає системного підходу, тобто дослідження її розвитку має відбуватися в системно генетичному ракурсі змін з урахуванням змін у ході історичного розвитку суспільства. Аналіз досліджень з цієї точки зору засвідчує, що проблема підготовки юнаків до захисту держави розглядається більшістю дослідників не як цілісний процес, а лише як складова частина процесу формування особистості. Свідченням цього є спеціалізовані дослідження окремих аспектів зазначеної підготовки: морально-політичної, військово-технічної, фізичної, допризовної, психологічної, формування у молоді почуття військового обов'язку. Частина досліджень присвячена педагогічній оцінці ефективності військово-патріотичного виховання та допризовної підготовки, як одного з обов'язкових навчальних предметів.

Дослідженням готовності до захисту своєї держави займалися в 70–80 рр. XX століття Н. Аксьонова [2]; Н. Конжиев [145; 146]; Е. Либін [177]; А. Ростунов, Л. Кандибович, Г. Блях [212] та ін. Вони довели, що формування

цієї якості передбачає реалізацію різнобічних впливів на особистість. Результатом цих впливів має стати соціально-педагогічна освіченість, яка є складовою системи якостей особистості. У працях названих авторів зроблено спробу визначити структуру та зміст означеної готовності, шляхи та напрями її формування у старшокласників в умовах середньої загальноосвітньої школи. Завершуючи аналіз наукової літератури радянського періоду, поцінуюючи зроблений тогочасними дослідниками внесок у розробку проблеми готовності юнаків до військової служби, хотіли б водночас відзначити, що пануючі на той час ідеологічні уявлення, не корелюються з інноваційними процесами, які мають місце в сучасному суспільстві; не набули достатнього розкриття ознаки цієї готовності і рівнів її розвитку, не отримала достатнього наукового обґрунтування й цілісна природа готовності.

Із погляду реалій сьогодення до вивчення проблеми готовності юнаків до військової служби звертається С. Кубіцький [158], який розглядає цю готовність в контексті готовності до захисту держави, що передбачає наявність в особистості системи властивостей: ідейно-політичних, морально-психологічних, військово-технічних і фізичних. Ці властивості, на його переконання, мають відігравати визначальну роль у життєдіяльності українського громадянина – захисника нової незалежної держави й українського народу. Окрім означених властивостей, дослідник вважає включити до змісту такої готовності здатність до мобілізації в умовах військової небезпеки, володіння найбільш повними теоретичними знаннями, практичними вміннями і навичками, наявність яких характеризує певний рівень готовності до служби в армії та захисту своєї країни.

У дослідженнях вчених готовність до захисту країни розглядається не тільки з функціонального, а й із структурного погляду, що дало йому змогу виділити в її структурі три взаємопов'язані компоненти: спрямованість особистості на військово-патріотичну діяльність, що виражає її ідейно-політичні властивості та морально-психологічні якості як захисника України; теоретичні знання, необхідні для продуктивної військової діяльності; вміння і навички, за допомогою яких використовуються знання і реалізується цивільна

позиція майбутніх захисників країни. Кожний із названих компонентів залучає до ієрархічної системи готовності до захисту країни такі властивості особистості, як спрямованість на військову діяльність, теоретичні знання, практичні вміння та навички. У своїх дослідженнях М. Томчук [242, с. 41–46], І. Шиндіна, Ю. Рибіна [267, с. 529–531] наголошують також на тому, що готовність особистості до військової діяльності характеризується двома групами вимог: загальними, які включають інтеграційні ознаки готовності, характеризують сформованість готовності особистості до захисту країни загалом і спеціальними, які стосуються окремих аспектів або компонентів готовності до захисту країни. До загальних вимог відноситься: стійка переконаність у необхідності захисту незалежності України; глибинне усвідомлення юнаками свого патріотичного обов'язку; знання вимог військової служби до особистості майбутнього воїна, викладених у військових статутах; самопідготовку до подолання інтелектуальних, моральних, психологічних і фізичних навантажень у ході служби в лавах Збройних сил України; уміння застосувати теоретичні знання для аналізу суспільних, економічних і військово-технічних явищ; уміння психологічно націлювати себе на оволодіння військовою професією, дотримання норм і вимог військової дисципліни за будь-яких умов, стресових ситуацій, в обставинах ризику, максимальних навантажень та ін.; прагнення до неухильного виконання військових статутів і наказів командирів.

Спеціальними вимогами готовності [242, с. 41–46; 267, с. 529–531] є: розуміння важливості діяльності, спрямованої на збереження та зміцнення миру, зниження міжнародної напруженості, рівня військового протистояння, утвердження мирного співіснування різних держав; переконаність у неприйнятності й неприпустимості використання в сучасних умовах спроб вирішувати міжнародні конфлікти силовими методами; знання того, що в основу підвищення міжнародної безпеки покладається її політичний аспект, який відображений у багатьох договорах і угодах, укладених між Україною та державами світу; оволодіння змістом таких базових понять і категорій, як

«суверенітет», «незалежність», «військовий обов'язок», «мужність», «відвага», «сміливість», «рішучість» тощо; розуміння того, що складний і суперечливий світ все більше стає взаємозв'язаним і цілісним; у ньому наростає тенденція до конструктивної взаємодії всіх держав, без якої неможливо вирішити глобальні проблеми, що стоять перед людством.

У сучасний період питаннями формування готовності старшокласників до служби в армії займався В. Івашковський [125], який у своєму дисертаційному дослідженні розглядав питання впливу виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах на формування у допризовників мотивації до служби в Збройних силах України. Досліджуючи готовність до служби в Збройних силах України як властивість особистості, відзначає необхідність визначення переконань, потреб, знань і вміння захисника Вітчизни, які мають допомагати підготовці допризовника до виконання свого найважливішого громадянського обов'язку – служби в Збройних силах України з метою захисту своєї країни. Ґрунтуючись на цьому, він розглядає готовність до служби в армії як цілісну систему, яка стимулює активність особистості у сфері військової діяльності й розвиває всі її структурні компоненти. Тому, названа готовність має бути адекватна структурі особистості юнака, а його військово-патріотична вихованість не повинна зводитися до окремих її складових: морально-політичних оцінок, військово-технічних знань, умінь і навичок, військово-патріотичної активності, рівня фізичного розвитку і фізичної підготовленості та інших критеріїв готовності. Це пов'язано з тим, що, наприклад, визначення рівнів готовності юнаків до служби в армії вимагає спеціальних методик, уточнення ознак і фактів поведінки молодих людей, в яких проявляє себе той чи інший показник.

На основі результатів досліджень науковців було систематизовано спеціальні вимоги до морально-психологічної готовності учнів до військової діяльності. Вони включають: переконаність у необхідності боротьби за виключення війни з міжнародної політики; високий розвиток психічних якостей особистості: пізнавальних (довільна пам'ять, оперативність мислення, кмітливість, уява, багатостороннє сприйняття); вольових (стійкість,

хоробрість, мужність, емоційна стійкість, наполегливість, цілеспрямованість, старанність, дисциплінованість, сміливість, готовність піти на розумний ризик і самопожертву в ім'я України), емоційних (любов до України, вірність військовому обов'язку тощо), соціально-психологічних (колективізм, товариськість, взаємодопомога, взаємовиручка); узагальнений ідеал захисника незалежної України, який регулює самопідготовку юнаків до виконання громадянського і військового обов'язку перед країною; сформованість соціальних відчуттів – патріотизму, обов'язку перед країною, особистої відповідальності за захист українського народу; знання руйнівного характеру ядерної війни, сили нової зброї, ефективності різних засобів можливого захисту від вражаючих чинників, уявлення про випробування, з якими можна зустрітися в реальній бойовій обстановці; пристосовування до умов військової діяльності і військового колективу (емоційно-вольова стійкість, внутрішня готовність до виконання вимог військової служби, відповідальність, саморегуляція, швидка орієнтація в обстановці, комунікативні якості), накопичення психологічного досвіду відповідної поведінки в умовах військової діяльності; уміння контролювати свою поведінку, пригнічувати або блокувати одні відчуття (страх, паніка, розгубленість тощо) і посилювати інші (відчуття любові до України, обов'язку); досвід подолання моральних, вольових і фізичних перевантажень; позитивне ставлення до навчання, майбутньої служби в Збройних силах України.

Систематизовано спеціальні вимоги до військово-технічної готовності учнів, які зокрема включають: переконаність у необхідності готувати себе до захисту українського народу та до служби в Збройних силах України; переконаність у тому, що характер сучасної зброї не дає можливості жодній країні захистити себе тільки військово-технічними засобами; знання природничо-наукових основ сучасної військової техніки та вимог, які пред'являє нова техніка до людини; знання, вміння і навички з початкової військової підготовки (тактичної, вогневої, стройової підготовки, військової топографії) та цивільної оборони; наявність знань про історію створення

українських Збройних сил (історія, зміст статутів української армії та військово-морського флоту); наявність інтересу до військової техніки і зброї, тверда впевненість у їх надійності; можливість перенесення отриманих теоретичних знань, практичних умінь та навичок в інші види військової діяльності; уміння максимально зосереджувати увагу на вирішенні бойових завдань з використанням військової техніки і зброї тощо.

Науковці Г. Костюк, П. Чамата наголошують на тому, що успішність підготовки до служби у Збройних силах України визначається переходом нормативних вимог і діяльності суспільства у мотиваційно-цільову й виконавчу складові діяльності особистості [152; 153, с. 19–32; 260]. За даними досліджень І. Беха [36; 41] об'єктивні умови будь-якої діяльності особистості різним чином впливають на неї та залежать від рівня розвитку її свідомості, мотивації, досвіду, психічних функцій тощо.

Таким чином, вивчення сутності та змісту готовності до служби в Збройних силах України засвідчує, що вона вивчена меншою мірою, ніж готовність до виконання ряду інших соціальних функцій. Це пов'язано з тим, що більшість авторів, уникаючи аналізу готовності та її проявів як складної психічної якості, відразу приступають до дослідження шляхів її формування. Не існує в психолого-педагогічній літературі й однозначного трактування такої готовності, а в її вивченні перевага надається аналітично-функціональним аспектам. Готовність до військової служби визначає високий рівень розвитку свідомості особистості, до якого вона прагне, як до єдності всіх компонентів і зв'язків під час виконання загальних вимог навчально-бойової діяльності на початковому її етапі, в перші місяці проходження юнаками строкової служби, що передбачає певний рівень сформованості усіх якостей особистості громадянина, захисника Вітчизни. Також готовність особистості до військової служби визначається її здатністю до регуляції своєї поведінки, дій в емоційних ситуаціях, які виникають на військовій службі. Ступінь емоційно-вольової готовності юнаків залежить від здатності викладача ліцею проводити саморегуляцію власних емоцій та почуттів, які

можуть передаватися від нього вихованцям; коригувати емоційні стани юнаків, проводити саморегуляцію психічних станів на занятті тощо. Усі ці види формування готовності взаємопов'язані й в сукупності утворюють готовність особистості до служби в Збройних силах України. Чим вища готовність юнаків, тим менше часу витрачається на їх адаптацію до умов військової діяльності, менших зусиль від воїнів і їхніх командирів вимагатиме цей процес і більш позитивно впливатиме на результативність їх майбутньої військової діяльності та рівень її усвідомлення.

На основі проведеного аналізу нами визначено, що *готовність військового ліцеїста до служби в Збройних силах України* – це інтегративне особистісне утворення, що включає знання в галузі військової служби, усвідомлення важливостей фізичного вдосконалення для її ефективної реалізації, відповідні ціннісні ставлення, які набувають втілення у відповідній діяльності позитивним ставленням та мотиваційним настановленням.

Висновки до першого розділу

1. Проведений у першому розділі аналіз наукових джерел з проблеми управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях, формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України в практиці діяльності показав, що для забезпечення потреби держави у висококваліфікованих військових кадрах, задоволення інтересів підростаючого покоління у вдосконаленні власного професійного рівня як захисника України, було створено нове покоління навчальних закладів військового профілю – військові ліцеї і ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою, які є закладами загальної середньої освіти, що забезпечують надання учням (ліцеїстам) освіти понад обсяг, визначений державними стандартами базової і профільної середньої освіти – освіту військово-професійного спрямування навчання та допрофесійну підготовку, що передбачає виховання готовності юнаків до військової служби в Збройних силах України.

2. Аналіз стану дослідження проблеми управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів військових ліцеїв у наукових джерелах дав можливість уточнити сутність понять: «управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів військового ліцею», «освітнє середовище ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою», «готовність військового ліцеїста до служби в Збройних силах України», «внутрішня система забезпечення якості освіти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою». Складовою дослідження є якісне та ефективне управління військовим ліцеєм, що полягає в забезпеченні сприятливих умов для творчої діяльності всіх суб'єктів педагогічної системи (ліцеїстів, педагогів, керівництва). Отже, в якості критеріїв ефективності управління виступають або оптимізація заданого параметра управління (успішність, стійкість тощо), або адаптація до мінливих умов зовнішніх систем, що дозволяє забезпечити самозбереження та досягнення відповідних цілей.

3. Виявлено, що управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів військового ліцею як особливий вид людської діяльності, який базується на загальноприйнятому понятті управління соціально-педагогічними системами і реалізується через суб'єкт-суб'єктні відносини як комплекс стійких взаємозв'язків та взаємодій учнів і військово-педагогічного колективу в процесі управлінського впливу, що реалізується через інформацію, яка містить засоби, методи, форми і зміст ефективного управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї та відображає зв'язки між її структурними компонентами для досягнення мети діяльності.

4. Змістом управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї є виконання відповідних функцій адміністрацією, педагогічним і військово-педагогічним колективом через реалізацію змісту модулів моделі, як цілеспрямованих дій суб'єкта на суб'єкт управління, для забезпечення функціонування та розвитку соціально-педагогічної системи військового ліцею через організацію взаємодії людей та створення механізмів самоуправління. Адже основна мета розроблення моделі полягає в забезпеченні ефективного управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки

учнів у військових ліцеях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України.

5. Аналіз практичного стану виконання досліджень, що стосувалися загальних питань підготовки юнаків до служби в армії чи окремих питань параметрів і складових фізичної підготовки учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою показав, що вони носять частковий характер і сьогодні вже не відповідають вимогам сучасної профільної практики старшої школи. Проблема управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях досліджена недостатньо, зокрема, ґрунтовно не проаналізовані її структура, зміст, технологія та організаційно-педагогічні складові відповідної моделі управління та формування готовності учнів до служби в Збройних силах України, що потребує свого педагогічного проєктування та експертного оцінювання.

6. Обґрунтовано зміст і стан процесу управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України.

7. Уважаємо за доцільне констатувати, що за роки незалежності в Україні виникла необхідність не тільки створення мережі нових типів спеціалізованих (профільних) закладів загальної середньої освіти – військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою, а ще й їх якісного й ефективного управління та функціонування. У нашому дослідженні особливого значення набуває проблема утворення і використання ефективної моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України з визначенням відповідних організаційно-педагогічних умов її використання.

Основні наукові результати розділу викладено у публікаціях автора [16; 19; 21; 30; 33; 34; 188].

РОЗДІЛ 2

МОДЕЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ПОСИЛЕНОЇ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ У ВІЙСЬКОВИХ ЛІЦЕЯХ ТА ФОРМУВАННЯ ЇХНЬОЇ ГОТОВНОСТІ ДО СЛУЖБИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

2.1 Обґрунтування змісту моделювання управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях

Проведений аналіз нормативно-правових, психолого-педагогічних джерел, узагальнення практичного досвіду роботи військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою та результатів наукових досліджень науковців Н. Волянюк [69], О. Галуса [72], Г. Єльнікової [92; 93; 94], І. Кучинської [165; 166; 167], В. Олійника [196], Л. Сергєєвої [224], Т. Сорочан [233; 241], З. Рябової [214; 215; 216; 217] та ін., які розробляли наукові проблеми моделювання управління навчальним закладом та проєктування його діяльності, дав нам можливість обґрунтувати зміст моделювання управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях.

Аналізуючи наукові публікації дослідників З. Рябової та ін. [17, с. 24–42; 214, с. 399–403; 216, с. 1–2] щодо концептуальних підходів моделювання управління освітнім процесом, моделювання та маркетингового управління закладом загальної середньої освіти, кваліметричної моделі готовності керівника закладу освіти до здійснення маркетингового управління тощо, вважаємо за доцільне висвітлити тезу про те, що система освіти буде розвиватися в необхідному напрямі тільки тоді, коли враховуватиме попит і пропозиції на освітні послуги (продукти) й орієнтуватиметься на актуальні запити споживачів освітніх послуг та стан їх задоволення. Зазначимо, що моделювання управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях є складним багатоаспектним процесом, який вимагає ґрунтового підходу до вивчення стану досліджуваного об'єкту, визначення його ключових

характеристик, виокремлення проблемних моментів, що можливо здійснити за допомогою моделювання або проєктування розвитку досліджуваного об'єкта.

У зв'язку з цим, управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях в сучасних умовах постає актуальним питанням побудови і реалізації внутрішньої системи забезпечення якості освіти у військових ліцях, формування дієвої системи національно-патріотичного виховання учнів у військових ліцях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України. Вирішення даної проблеми потребує педагогічного проєктування та експертного оцінювання використання моделі управління посиленою військово-фізичною підготовкою учнів у військових ліцях.

Як засвідчили результати констатації нашого дослідження, традиційні підходи в управлінні процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях потребували внесення певних коректив. Це стало передумовою розробки організаційно-педагогічних умов управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів, зокрема: перепланування методики проведення навчальних занять і посилення теоретичної обізнаності учнів у галузі фізичної культури з метою підвищення їх зацікавленості у фізкультурній діяльності; організацію позакласної роботи з фізичного виховання з метою підвищення інтересу учнів до свого фізичного розвитку як фактору підготовки до служби в армії; посилення самостійної діяльності учнів з фізичної культури для формування у них цінностей, умінь і навичок у галузі фізичної культури; включення в зміст позакласної і виховної роботи закладу освіти фізкультурної тематики для посилення мотивації учнів на підготовку до служби в Збройних силах України. Запропоноване нами моделювання управління процесом посиленої військово-фізичною підготовкою передбачало внесення змін в організацію освітнього процесу ліцейств, зокрема у методику проведення урочної та позаурочної роботи з фізичної культури (навчання відбувається за наскрізними лініями, які мають на меті розвиток певних характеристик компетентного випускника і реалізуються насамперед завдяки організації освітнього середовища (зміст та цілі наскрізних тем враховуються

при формуванні духовного, соціального і фізичного середовища навчання) та у вивченні окремих навчальних предметів, пов'язаних із конкретною наскрізною темою; навчальних предметів за вибором ліцеїстів, роботу в проєктах, у позакласній роботі); організацію самостійної підготовки ліцеїстів (самопідготовка ліцеїста, яка спрямована на формування його самостійності, самокерованості і самодостатності), що передбачало формування в ліцеїстів знань про фізичну культуру, посилену військово-фізичну підготовку, здоровий спосіб життя, вмінь і навичок самостійно займатися фізичними вправами, прагнення залучатися до систематичних занять спортом та іншими видами рухової діяльності. Це зумовлювало й інструктивно-методичну спрямованість уроків фізичної культури, що дало нам можливість по-новому підійти до освітнього процесу, спланувавши роботу таким чином, щоб вона підвищувала рухову активність і сприяла кращому розвитку рухових здібностей учнів, формуванню в них якісних знань, практичних умінь та навичок. У ході проведення занять знайомили учнів з методичними положеннями, яких слід дотримуватися в процесі розвитку рухових і силових якостей, особливостями виконання вправ для розвитку сили, загальної і спеціальної витривалості, швидкісно-силових якостей, спритності й точності руху, швидкості, функцій рівноваги і тренування вестибулярного апарату тощо. Значна увага зверталася й на те, щоб під час уроку кожний учень отримав якісні знання й практичну підготовку для тренування свого організму, навчився долати різні труднощі, привчати себе до перенесення фізичних навантажень. Із урахуванням цих вимог розроблялися й документи планування навчальної роботи з фізичної культури. У них закладалися основи побудови структури здвоєних уроків, у ході яких цілеспрямовано формувалася готовність учнів до служби в Збройних силах України. Проведення кожного уроку фізичної культури планувалося таким чином, щоб наступний урок доповнював попередній з позицій розвитку фізичних якостей, що сприяло формуванню фізичної готовності ліцеїстів до служби в армії. Така побудова навчального процесу позитивно впливала й на моральний розвиток ліцеїстів, спонукала їх до створення естетичних ідеалів,

підвищувала самостійність і активність. Планування навчального матеріалу уроків фізичної культури (загальна кількість годин на рік становить 136) для експериментальної групи відбувалося послідовно: спочатку складався перспективний план навчальної роботи (сітка годин), потім план-графік навчальної роботи та плани-конспекти окремих уроків. Безпосереднє планування навчального матеріалу відбувалося із урахуванням кліматичних умов і навчально-матеріальної бази військового ліцею.

Вивчення запланованих фізичних вправ проводилося із урахуванням їх особливостей і послідовності виконання. Так на початку навчального року на спортивному майданчику вивчалися легкоатлетичні вправи, у жовтні заняття переносилися в спортивний зал, кожне з них розпочиналося вивченням спортивних ігор. Упродовж листопада-грудня освоювалися гімнастичні розділи програми. Початок другого семестру присвячувався лижній підготовці та видам, що її замінювали – заняттям із ковзанярського спорту або кросової підготовки. У разі відлиги організовували навчальну діяльність на уроках фізичної культури залежно від ситуації. Навесні завершувалося вивчення спортивних ігор і ліцеїсти переходили до занять легкою атлетикою. Більшість із цих уроків фізичної культури проводилися на спортивних майданчиках в природних умовах, що розглядали як обов'язкову вимогу. Під час проведення уроків кожен розділ програми розглядався як окрема тема, яка поділялася на декілька підтем, засвоєння яких відбувалося упродовж серії уроків. Наприклад, при розгляді теми з гімнастики виділялися окремі уроки для вивчення висів та упорів, вправ у рівновазі, акробатичних вправ, опорних стрибків тощо. Вивчення тематики з легкої атлетики передбачало проведення уроків з вивчення бігу, стрибків, метань та інших видів програми. Упродовж вивчення кожної підтеми матеріал розподілявся спочатку концентровано (на кожному уроці), а на етапах закріплення й удосконалення – роздільно (через один або більше уроків).

Теоретичні відомості навчальної програми (включно з темами загального характеру) вводилися у тісному взаємозв'язку з робочою програмою спецкурсу «Теоретико-методичні основи посиленої військово-фізичної підготовки учнів

військового ліцею» (повністю зміст робочої навчальної програми спецкурсу подано в Додатку А) та з практичним матеріалом.

Методика перепланування навчальної роботи також передбачала визначення розділів і тем навчального матеріалу, які будуть вивчатися упродовж навчального року. Для цього складали план-графік на навчальний рік із визначенням завдань на кожен урок через конкретизацією теоретичних тем, рухових дій, які планувалося вивчати, а також розвиток ведучих рухових здібностей учнів у ході фізичної підготовки з відповідним тестовим контролем. Під час проведення роботи за цим графіком складали плани-конспекти уроків фізичної культури, у яких детально розписувалися зміст і методичні рекомендації щодо їх проведення з урахуванням особливостей посиленої військово-фізичної підготовки учнів та формування готовності до служби в Збройних силах України.

Дотримуючись методичних вимог до проведення уроків фізичної культури з учнями, чітко визначали завдання уроків загалом і для кожного етапу зокрема, місце кожного уроку в системі запланованих занять на півроку й на рік. Для вирішення визначених завдань добирали відповідні методи навчання і вдосконалення фізичних якостей. Освітній процес здійснювався з дотриманням дидактичних вимог до проведення уроків фізичної культури (економне використання навчального часу, вибір оптимального темпу навчання, логічне й послідовне застосування різних методів навчання, у тому числі й технічних тощо). Особлива увага зверталася на підвищення рівня фізичної підготовленості учнів.

Були внесені деякі зміни і в структуру уроків фізичної культури. Наприкінці основної частини кожного уроку виділявся час для розвитку рухових здібностей. Це досягалося завдяки виключенню з підготовчої частини уроку часу на перевірку відсутніх, почергового використання чотирьох комплексів загальнорозвиваючих вправ, більш раціонального розподілу часу основної частини уроку тощо. Уроки фізичної культури проводилися тривалістю 90 хв. Це створило додаткові організаційні можливості, враховуючи внесені зміни, виділяти на кожному уроці фізичної культури по 30–45 хв. на загальну і

спеціальну, професійно-прикладну фізичну підготовку, сприяючи в такий спосіб формуванню готовності учнів до служби в Збройних силах України.

Зважаючи на положення індивідуального підходу, склад груп учнів визначався на основі показників вихідного тестування. Основним показником тут поставав рівень їх фізичної готовності. У роботі з учнями, що мали низький рівень, головним вважали врахування індивідуальних інтересів кожного з них, сприяння формуванню в кожного позитивного ставлення до занять фізичними вправами, виховання інтересу та впевненості у власних можливостях, бажання ввійти до складу добре підготовлених ліцеїстів, активізацію діяльності на уроках фізичної культури, залучення до систематичної участі у різних змаганнях.

Під час роботи з учнями середнього рівня основна увага надавалася підвищенню їхнього інтересу, бажання займатися самостійно фізичною культурою, вихованню здатностей долати труднощі, постійному контролю дотримання ліцеїстами необхідного рухового режиму.

Завдання роботи з учнями з високими показниками полягало в поглибленні їх інтересу до занять фізичними вправами, військово-спортивній орієнтації, розвитку самостійності, формуванні інструкторських знань, вмінь і навичок, залученні до суддівства спортивних змагань у закладі освіти, подальшому підвищенні особистих спортивних результатів.

На уроках фізичної культури створювали умови для реалізації індивідуального підходу з учнями, формування в них навичок страхування, самострахування, контролю і самоконтролю організму в процесі фізичних навантажень, вміння користуватися вимірювальними приладами, вміння визначати частоту серцевих скорочень та проводити функціональні проби, організації самостійних занять фізичними вправами, підбору необхідних фізичних вправ з визначенням дозування, аналізу отриманих результатів тощо.

Організовуючи уроки фізичної культури, виходили з того, що при залученні ліцеїстів до виконання фізичних вправ, не завжди треба користуватися репродуктивним методом. Тому запроваджували такий прийом, як постановка загального завдання: дібрати вправи, придумати гру, вибрати

інвентар, виміряти результати, визначити переможця (частково-пошуковий метод). Це сприяло формуванню в ліцеїстів винахідливості, активності, самостійності, відповідальності.

Велика увага надавалася домашнім завданням. Їх зміст зазвичай передбачав виконання вправ для розвитку рухових здібностей з метою підвищення готовності до проходження наступного розділу програми. Наприклад, на початку осені – виконання віджимань і підтягування для підготовки до занять з розділу гімнастики. Засвоєння на рівні рухової навички елементів техніки метання м'яча або певної комбінації вправ, що вивчалися на уроці фізичної культури, доведення до запланованого результату кількості підтягувань, присідань на одній нозі або інших вправ загальної фізичної підготовки. Програма дослідження передбачала обов'язкову перевірку на кожному уроці фізичної культури виконання ліцеїстами домашніх завдань. Для кращого розуміння важливості цього питання на початку навчального року з ними були проведені бесіди про значення регулярного виконання домашніх завдань у плані підвищенні рівня фізичної готовності до служби в Збройних силах України, дотриманні вимог здорового способу життя та підвищення рухової активності. Ліцеїстам також було виділено час і місце для підготовки та виконання домашніх завдань з фізичної культури. У ці години в залі або на майданчику обов'язково перебував учитель (фізорг, класний керівник, вихователь), який у разі необхідності міг надати ліцеїстам (індивідуально або групі) необхідну допомогу. Невід'ємною складовою домашніх завдань були різні спортивні ігри, які ліцеїсти обирали на свій розсуд (футбол, волейбол або катання на лижах тощо). При цьому всіляко підтримували об'єднання ліцеїстів під час виконання домашніх завдань у групі, намагаючись зробити їх склад постійним. Нами було розроблено і запроваджено «Щоденник військового ліцеїста з фізичної культури», який включав такі розділи: «Карта здоров'я (для основної, підготовчої та спеціальної медичної групи)»; «Мій режим дня»; «Поради для виконання ранкової зарядки»; «Мій комплекс ранкової зарядки»; «Загальнорозвиваючі вправи для розминки на уроках»; «Поради для

виконання домашнього завдання»; «Тижневий руховий режим для кожного ліцеїста»; «Контроль за виконанням фізичних вправ»; «Приблизний зміст занять самопідготовки»; «Домашні тести (7 вправ-тестів)»; «Тести начальника ліцею (нормативи)»; «Спортивні результати»; «Участь у спортивних змаганнях за межами ліцею»; «Програма здоров'я для сім'ї (пам'ятка батькам)»; «Анкета для батьків»; «Відповіді батьків»; «Підсумки оцінки здоров'я»; «Зауваження вчителя» (Повністю зміст щоденника подано в Додатку В).

Для кращого контролю за виконанням установленого розпорядку дня й виконання ліцеїстами домашніх завдань, ведення «Щоденника військового ліцеїста з фізичної культури», було складено графік чергувань учителів фізичної культури. До їхніх обов'язків також входило консультування ліцеїстів, вирішення різних організаційно-управлінських і методичних проблем.

Для розширення й поглиблення теоретичних знань ліцеїстів щодо значущості фізичної культури в контексті управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки та формування готовності до служби в Збройних силах України, було розроблено та реалізовано робочу навчальну програму спецкурсу «Теоретико-методичні основи посиленої військово-фізичної підготовки учнів військового ліцею», який включав лекційні заняття, самостійну роботу й різні види контролю (колоквиум, бесіда, контрольна робота, атестація) (див. додаток А). Мета спецкурсу полягала у підвищенні результативності занять фізичної культури; формуванні системи теоретичних знань з фізичної культури; забезпеченні достатнього рівня підготовки учнів для здобуття подальшої військової освіти; виробленні вмінь і навичок застосовувати набуті знання у процесі самовдосконалення. Його завданнями визначили: забезпечення глибокого теоретичного осмислення учнями основ фізичного виховання і спорту; формування вміння практичної реалізації основних положень у процесі фізичної підготовки.

Розподіл навчального матеріалу за тематикою у 10-х та 11-х класах подано у табл. 2.1 і 2.2.

Таблиця 2.1

Тематика спецкурсу та форми його проведення в 10-х класах

Назва теми	Лекції	Самостійна робота	Форми контролю
Фізична культура в Україні	2	1	Колоквіум
Засоби фізичного виховання	2	1	Колоквіум
Самостійні заняття фізичними вправами	1	1	Бесіда
Основні поняття «здоров'я» людини	2	1	Бесіда
Вплив фізичної культури на стан здоров'я	1	1	Колоквіум
Деякі аспекти регулювання м'язової та пасивної маси тіла	1	1	Контрольна робота
Добовий руховий режим учня- старшокласника	1	1	Контрольна робота
Загальна кількість годин	17	7	Атестація
Підсумковий контроль			

Таблиця 2.2

Тематика спецкурсу та форми його проведення в 11-х класах

Назва теми	Лекції	Самостійна робота	Форми контролю
Фізична культура в Україні	2	1	Колоквіум
Фізичні вправи як ефективний засіб підвищення працездатності людини	2	1	Колоквіум
Методи фізичного виховання	1	1	Колоквіум
Планування та методика розвитку основних фізичних якостей	2	1	Колоквіум
Форми фізичного виховання	1	1	Бесіда
«Активний відпочинок» та особливості його організації	1	1	Контрольна робота
Особливості спортивної підготовки дітей	1	1	Контрольна робота
Загальна кількість годин	17	7	Атестація
Підсумковий контроль			

В змісті спецкурсу теоретична й практична частини перебували в тісному взаємозв'язку та взаємозумовленості. Засобом контролю успішності засвоєння ліцеїстами теоретичного матеріалу, що пропонувався у змісті

спецкурсу, були контрольні роботи, виконання яких засвідчило, що у більшості ліцеїстів, які входили до експериментальної групи, значно підвищився рівень сформованості показників когнітивного компонента готовності до служби в Збройних силах України. Ліцеїсти давали правильні та ґрунтовні відповіді на поставлені запитання, вірно розкривали сутність запропонованих понять та пояснювали їх зміст.

Під час організації з ліцеїстами навчальної та самостійної роботи з вивчення спецкурсу робили акцент на формуванні їхньої готовності до служби в Збройних силах України та зважали на такі теоретико-методичні підходи до занять фізичною культурою з учнями старшого шкільного віку як: акцентування на розвитку основних рухових якостей, підготовка до здачі нормативних вимог; збільшення кількості військово-прикладних вправ, використання нестандартних умов у процесі фізичного вдосконалення; включення до змісту занять складно координаційних фізичних вправ; тренування у виконанні рухових дій на координацію рухів після великих фізичних навантажень; підвищення уваги до виховання морально-вольових якостей, здібностей долати великі фізичні навантаження і психічні напруження тощо.

Робоча навчальна програма для кожного класу включала по сім тем, які опрацьовувалися за допомогою лекцій, організації самостійної роботи учнів та проведення поточного контролю (бесіди, колоквіуми, контрольні роботи). Самостійна робота передбачала опрацювання учнями теоретичних питань на основі опрацювання рекомендованих джерел. На початку викладання спецкурсу для учнів 10-го класу (тема «Фізична культура в Україні») розкривали сутність таких базових понять, як: система фізичного виховання; основи системи та етапи розвитку національної системи фізичного виховання; напрями системи фізичного виховання. Основи української системи фізичного виховання: науково-методичні, програмово-нормативні та організаційні основи. Науково-методичні основи як відображення принципів природо відповідності, демократизму і гуманізму: характеристика принципів; зв'язок суспільних, природничих та психолого-педагогічних наук з практикою фізичного виховання як зв'язок

наукової основи системи фізичного виховання з її практикою. Програмно-нормативні основи фізичного виховання військових ліцеїстів: нормативні державні документи, навчальна програма з фізичного виховання. Організаційні основи системи фізичного виховання. Умови функціонування системи фізичного виховання військових ліцеїстів: прагнення до фізичного самовдосконалення та формування готовності до служби в Збройних силах України; матеріально-технічне забезпечення; навчально-методичне та інформаційне забезпечення. Це сприяло не лише розширенню когнітивної сфери ліцеїстів, а й вихованню в них інтересу до фізичної культури, формуванню патріотизму, усвідомленню свого громадського обов'язку – служби в Збройних силах України.

У цьому ж аспекті знайомили ліцеїстів з метою (відображення індивідуальних і суспільних потреб людини в руховій діяльності, зміцнення і збереження здоров'я, захист Вітчизни, раціональна організація дозвілля, спілкування людей між собою) та завданнями (засвоєння базових теоретичних відомостей у сфері фізичної культури, формування рухових умінь і навичок, навчання застосовувати їх у повсякденному житті; зміцнення і збереження здоров'я, вдосконалення будови тіла й формування постави; виховання моральних якостей), що висувуються сьогодні перед фізичною культурою. Під час лекцій подавали відомості про засоби фізичного виховання – фізичні вправи, гігієнічні фактори, природні фактори.

Окрема увага зверталася на значущість та особливості організації самостійних занять фізичними вправами (тема «Самостійні заняття фізичними вправами»), розкривалася методика їх проведення. Це зумовлювалося тим, що, як засвідчили результати констатації, самостійні заняття фізичною культурою мають невелику цінність для учнів ліцею, що знижує успішність формування у них готовності до служби в армії засобами фізичної культури. Водночас підкреслювали, що неправильна організація таких занять може призвести до фізичного перевантаження, шкідливо позначитися на функціонуванні організму; наголошували на важливості відпочинку в процесі виконання фізичних вправ, окреслювали основні його способи.

Зважаючи на те, що за результатами констатації лише незначна частка ліцеїстів змогла дати правильне визначення сутності поняття «здоров'я», це питання набуло розкриття в тематиці спецкурсу (тема «Основні поняття «здоров'я» людини»). Окрім розкриття сутності цього поняття, подавали відомості про фактори, що впливають на здоров'я людини, режим фізичної активності, гіпокінезію. Окреслювали взаємозв'язок між малорухливим способом життя і виникненням гіподинамії. Опрацьовували питання проведення самоконтролю за станом здоров'я, особливо акцентували на згубному впливові шкідливих звичок на організм людини.

Для підсилення зацікавленості учнів до занять фізичною культурою з метою поліпшення стану здоров'я до змісту спецкурсу включили тему «Вплив фізичної культури на стан здоров'я», під час вивчення якої звертали увагу на такі фактори здоров'я і здорового способу життя, як: здоров'я та його оцінка: способи оцінки здоров'я; головні фактори здоров'я і формування здорового способу життя: активна рухова діяльність; оптимальний життєвий режим дня, збалансоване харчування; особиста гігієна та гігієна місць занять фізичними вправами; загартовування; використання лазні; шкідливі звички та їх профілактика; деякі системи ведення здорового способу життя: «тисяча рухів» Н. Амосова тощо. Підвищений інтерес у ліцеїстів викликала тема «Деякі аспекти регулювання м'язової та пасивної маси тіла». Розкриваючи її зміст, привертати увагу учнів до необхідності врахування генетично зумовлених особливостей у складі тіла; розповідали про характерні ознаки методики стимулювання росту м'язової маси тіла, окреслювали вплив фізичних вправ на усунення зайвої ваги (організація і зміст занять; дозування навантажень і вибір фізичних вправ; місце та характеристика гігієнічних процедур і режиму харчування тощо). Окрема тема присвячувалася ознайомленню учнів з добовим руховим режимом старшокласника, в змісті якої опрацьовувалися такі питання: гігієнічні норми; раціональний режим дня та способи його створення; загартовування організму повітрям. Зупинялися на особливостях добового режиму в період екзаменів, вікових нормативах та гігієнічних вимогах до сну.

В 11 класі перше заняття за програмою спецкурсу також присвячувалося розгляду питань, пов'язаних з фізичною культурою в Україні, але виклад матеріалу відбувався на більш поглибленому, порівняно з попереднім роком, рівні. Конкретизувалися питання фізичного виховання військових ліцеїстів у сучасних умовах діяльності військового ліцею. Вводилася тема, зміст якої орієнтував учнів на усвідомлення ролі фізичних вправ для підвищення працездатності людини, що має вагоме значення для служби в армії. У процесі опрацювання теми «Методи фізичного виховання» привертала увагу учнів до значення цих методів для успішної підготовки до служби в армії:

- загальнопедагогічні методи: мовної дії (бесіда, розповідь, пояснення, команда, наказ, розпорядження, мовна оцінка та ін.); наочної дії (безпосередній показ, демонстрація); технічне забезпечення занять (технічні засоби навчання);

- специфічні методи (ігровий, змагальний, суворо регламентованої вправи, ідеомоторної та психорегулюючої вправи, варіативної вправи, група методів комбінованого типу).

Під час лекції надавали характеристику кожній з названих груп методів, наводили приклади їх практичного використання; формулювали загальні вимоги до вибору та реалізації загальнопедагогічних і специфічних методів у процесі навчання рухових дій і вдосконалення рухових здібностей.

У змісті теми «Планування та методика розвитку основних фізичних якостей» подавалася характеристика загальних основ удосконалення фізичних якостей: силових, швидкісних, швидкісно-силових, гнучкості, витривалості, спритності за схемою: визначення поняття, різновиди здібностей, показники (тести) і засоби вимірювання, засоби, методи та головні ознаки методики, а також наводилися деякі аспекти вдосконалення рухових здібностей: визначення вихідного рівня прояву; вибір відповідних засобів, методів та величин навантажень; оцінка реакції організму на навантаження; встановлення

індивідуальних поточних і рубіжних нормативних вимог (на підставі прогнозування темпів приросту показників).

Робоча навчальна програма спецкурсу передбачала ознайомлення учнів із темою «Форми організації занять», де розкривалося першочергове значення урочних форм в педагогічно направлених організації занять; логіка і методика побудови занять; аналіз уроку фізичної культури. Розкривалося використання позаурочних форм занять у фізкультурно-спортивній практиці: зміст та особливості малих форм, великих форм занять (тренувального та фізкультурно-рекреативного напрямків); змагальні форми організації занять. Під час вивчення теми «Активний відпочинок та особливості його організації» розкривали значущість спонтанної рухової активності для фізичного розвитку людини, інтерпретації поняття «активний відпочинок», особливостей його організації після фізичного та розумового навантаження, добору вправ, допоміжних засобів відновлення. Завершувалася робоча навчальна програма спецкурсу темою «Особливості спортивної підготовки військових ліцеїстів», у змісті якої подавали відомості про підготовку юних спортсменів, їхні модельні характеристики, способи визначення спортивної придатності. Привертати увагу до таких питань, як: система тренувальних і змагальних навантажень; система комплексного контролю в управлінні підготовкою юних спортсменів; проведення виховної роботи з юними спортсменами; методика застосування технічних засобів у тренуванні юних спортсменів.

Контроль рівня засвоєння знань ліцеїстами з спецкурсу здійснювався за допомогою бесід, під час проведення чотирьох колоквіумів та трьох контрольних робіт. До кожного колоквіуму подавалися запитання (від 10 до 46), які стосувалися основних положень тематичного змісту спецкурсу. Залучаючись до участі в колоквіумах, ліцеїсти мали змогу не лише поповнити знання, отримані під час лекцій, уточнити питання, що виникали в них у процесі виконання самостійних робіт, а й краще усвідомити їх завдяки самостійному опрацюванню й колективному обговоренню, одержати додаткові відомості або перевірити себе з питань, які стосувалися методики виконання рухових дій і фізичних вправ. Під

час колоквиумів виявлялися й коригувалися помилкові судження, робилися узагальнені висновки, що також сприяло кращому опануванню учнями теоретичного матеріалу з фізичної культури, прийняттю запропонованих рекомендації для практичної фізкультурної діяльності.

Отже, основними елементами управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів військових ліцеїв й формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України в процесі проведення урочних форм занять з фізичної культури визначили: проведення не менше 4 обов'язкових уроків фізичної культури на тиждень (тривалість 45 хв.), перепланування методики організації і проведення уроків фізичної культури, розробку документів планування навчальної роботи та створення комплексів домашніх завдань з фізичної культури, запровадження робочої навчальної програми спецкурсу, що сприяло поліпшенню фізичного розвитку учнів, надавало їм упевненості у своїх фізичних можливостях, допомагало подоланню наявних психологічних комплексів і ставало передумовою змін негативних настановлень щодо служби в Збройних силах України на прийняття її як особистісної цінності.

Позанавчальна робота з фізичного виховання учнів передбачала активізацію роботи спортивних секцій з різних видів спорту в закладі освіти (легка атлетика, спортивна гімнастика, плавання, важка атлетика, пауерліфтинг, гирьовий спорт, різні види боротьби, рукопашний бій, бокс, спортивно-ігрові види (баскетбол, волейбол, гандбол), туризм та інші); виховання інтересу та потреби до самостійних занять спортом, підвищення фізичних можливостей, удосконалення рухових умінь і навичок, як складових формування готовності до служби в Збройних силах України.

Під час організації роботи з учнями дотримувалися таких положень: систематичність занять фізичною культурою; використання засобів і методів, які відповідають можливостям учнів; сприяння розвитку основних фізичних якостей учнів; забезпечення поступового розвитку в учнів вольових якостей, особистої відповідальності й віри в можливість подолання труднощів; забезпечення прискореного розвитку провідних фізичних якостей учнів;

навчання учнів проведенню самоаналізу особистих спортивних досягнень за певний період часу із перевіркою власної готовності до служби в Збройних силах України; впровадження нових форм контролю й підходів до оцінювання успішності учнів, орієнтованих на заняття без примусу; виховання в учнів звички до ведення здорового способу життя.

Заняття з учнями проводилися тільки на добровільній основі, забезпечувалися умови для дотримання безперервності у реалізації вимог добового рухового режиму, отримання учнями позитивних емоцій, утвердженню основ здорового способу життя й вирішенню завдань формування особистісного змісту готовності до служби в Збройних силах України в процесі проходження посиленої військово-фізичної підготовки.

Загальна кількість спортивних секцій та періодичність їх проведення встановлювалася за погодженням з адміністрацією закладу освіти. Заняття проводилися 2–3 рази на тиждень тривалістю 60–90 хв. Основу змісту секційних занять учнів з видів спорту складали спеціальна фізична, тактична і технічна підготовка; проводилася теоретична підготовка у формі теоретичних занять, організовувалася інструкторська практика. Проводилася робота з організації та проведення спортивних змагань з видів спорту для учнів.

Базуючись на навчально-методичних підходах з фізичного виховання школярів [31, с. 123–125; 189, с. 16–17; 190, с. 64–65], нами було розроблено планування навчально-тренувального процесу в спортивних секціях таким чином, щоб заняття учнів не співпадали з днями, коли згідно з розкладом уроків в закладі освіти проходили уроки фізичної культури. Схема занять в спортивних секціях традиційно складалася з трьох частин: підготовча, основна й заключна. Обов'язковість дотримання такої схеми заняття диктувалася психофізіологічними закономірностями функціонування організму учнів під час виконання м'язових навантажень. На початку заняття та впливу навантаження організм долає інерцію спокою за рахунок поступового підвищення функціональної працездатності своїх органів і систем (фаза

впрацювання); потім досягнутий рівень певний час зберігається з невеликими коливаннями у бік зростання й зниження (фаза стійкої працездатності); в міру виснаження функціональних резервів робочих органів і систем організму працездатність організму учня поступово знижується (фаза втоми). У перервах між заняттями за умови відсутності перенавантаження, працездатність знову відновлюється (фаза відновлення або зверхвідновлення).

Підготовча частина (15–20 хв.) включала ходьбу, біг, їх різновиди, загальнорозвивальні вправи без предметів і з предметами для функціональної підготовки організму до підвищених фізичних навантажень, а також вправи на розвиток гнучкості та координації рухів.

Основна частина (40–50 хв.) присвячувалася розвитку силових якостей. Головною вимогою їх розвитку було виконання кожним ліцеїстом посильних для нього навантажень. Застосовувалися комплекси фізичних вправ локальної, регіональної і загальної дії, динамічного та статичного характеру. Усі фізичні навантаження для кожного ліцеїста добиралися з таким розрахунком, щоб він міг підняти його 8–12 разів (серія), за умови що останнє повторення виконується з максимальним зусиллям (так званий повторний максимум). Для кожної вагової категорії емпірично встановлювали початкову вагу, яку учень міг підняти не більше 3–5 разів за один підхід, за умови виконання останнього підйому з повторним максимумом. Із кожним новим випробуванням планове завдання збільшувалося на один підхід до появи результату 10–12 повторних максимумів. Потім вагу збільшували на 3–5 кг і ставили завдання довести число віджимань нової ваги до 10–12 повторних максимумів і тощо. Для розвитку різних груп м'язів (за необхідності) вага зменшувалася або збільшувалася. Інтервали відпочинку між серіями становили від 1 до 3 хв., продовження виконання комплексу – 10 хв. Тривалість статичних вправ досягала 8–10 с зі сходиноподібним підвищенням напруженості до максимальної. Названі комплекси включалися до виконання переважно в другій половині основної частини заняття. Фізичні навантаження сприяли покращенню функціонування серцево-судинної, дихальної та інших систем організму.

На заняттях застосовувалися такі методи:

1. Метод безперервного рівномірного підйому (почергово) руками й ногами половини від максимальної ваги до гранично можливого зусилля.
2. Метод безперервного підйому (почергово) руками й ногами половини від максимальної ваги з наростанням числа підйомів за одиницю часу.
3. Метод рівномірного підйому руками й ногами дві третіх ваги від максимальної з наростанням числа підйомів за одиницю часу.

Заключна частина (15–20 хв.) включала повільну ходьбу, біг, загальнорозвиваючі вправи на розслаблення м'язової системи, рухливі ігри, завдання для самостійного вдосконалення, підведення підсумків заняття.

На основі проведеного підбору, силові та швидкісно-силові вправи були розподілені на 6 груп: вправи з використанням власної ваги, вправи з гумовими амортизаторами, гантелями, гирями, зі штангою, вправи з партнером та ін. Для підвищення рухової активності ліцеїстів рекомендували їм виконувати вправи у різних (нестандартних) умовах: на підлозі, на гімнастичній лаві, перекладині, паралельних брусах тощо, в різних положеннях. Наприклад, на перекладині вправи виконувалися з вузьким, середнім і широким хватами, на гімнастичній лаві – в положеннях, коли лава ставилася під різними кутами.

Організовуючи роботу, зважали на те, що лише силовими вправами не можна досягти вирішення поставлених завдань. Тому на тренувальних заняттях учнів, окрім різних вправ силової спрямованості, регулярно застосовувалися фізичні вправи з інших видів спорту: футболу, баскетболу, лижної підготовки, легкоатлетичні вправи (стрибки, метання, кросовий біг), а також фізичні вправи на гнучкість і рухливість суглобів, які рекомендувалося виконувати під час проведення щоденної ранкової гімнастики, на динамічних перервах і на тренуваннях під час самопідготовки.

Виходячи з того, що основним принципом розвитку якісних параметрів рухової підготовки є залежність тренувальних навантажень від фізичних і функціональних можливостей учнів, у процесі експериментальної роботи

значну увагу приділяли індивідуальному застосуванню способів такої підготовки і проведенню контролю за реакцією організму на фізичне навантаження. При цьому використовували загальновідомі методи оперативного контролю функціонального стану учнів, реакцій їх організму на навантаження силової і швидко-силової спрямованості. Для цього на кожному занятті регулярно здійснювали спостереження за адаптацією організму до даного навантаження через реєстрацію частоти серцевих скорочень у спокої і після роботи, визначення артеріального тиску, життєвої ємності легень тощо.

Учні зі слабкою руховою підготовкою на першому етапі експериментальної роботи щомісячно проходили медичне обстеження у лікарів ліцею. Учні із задовільним розвитком рухових якостей і фізичної підготовленості обстежувалися медичним оглядом наприкінці певного етапу роботи. У подальшому всі учасники експериментальної групи проходили медичне обстеження один раз на півріччя. Грунтуючись на аналізі літератури (В. Кузьмін, Л. Мартовський), досвіді роботи кращих спортивних тренерів та особистого багаторічного професійного досвіду роботи автора, весь експериментальний період був умовно розподілений на шість етапів фізичної підготовки учнів, структура та зміст яких подано в Додатку Б.

У контексті дослідження наукової проблеми управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях, ми також надавали вагомого значення аспектам організації самостійної роботи учнів (ліцеїстів) з фізичної культури, яка спроможна забезпечити організацію їх самостійної підготовки (спрямована на формування самостійності, самокерованості і самодостатності, дисциплінованості та наполегливості), що сприятиме формуванню їхньої готовності до служби в Збройних силах України. Завдяки самостійності індивід здатний виявляти рішучість та ініціативність в різних життєвих ситуаціях, брати на себе відповідальність за прийняття рішень, відстоювати власну позицію, вступати в конструктивний діалог з оточуючими, розвиватися як суб'єкт власного буття тощо. Повною мірою це стосується й

уміння самостійно займатися фізичними вправами. Адже одна справа, коли учень виконує задані фізичні вправи під контролем учителя, й зовсім інша, коли учень залучається до такої діяльності самостійно.

В рамках програми дослідження було розроблено структуру самостійних занять фізичною культурою для учнів (СЗФК). Її мета полягала у формуванні фізичної культури особистості учнів, їх здатності до самостійного спрямованого використання засобів фізичної культури для збереження та зміцнення власного здоров'я й вирішення завдань посиленої військово-фізичної підготовки в ході організації самостійної роботи учнів. Завдання передбачали: формування знань в учнів про фізичну культуру та їх вплив на розвиток їх особистості в підготовці до служби в Збройних силах України; розкриття теоретико-методичних й організаційних основ фізичної культури та особливостей посиленої військово-фізичної підготовки в ліцеї; формування позитивного ставлення учнів до регулярних занять фізичною культурою та вплив на фізичне самовдосконалення, самовизначення та самовиховання у ході посиленої військово-фізичної підготовки; оволодіння системою практичних умінь і навичок та вдосконалення фізичних якостей особистості, її самокерованість у вирішенні завдань посиленої військово-фізичної підготовки та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України; забезпечення загальної, спеціальної та професійно-прикладної фізичної підготовленості учнів в ході посиленої військово-фізичної підготовки та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України; набуття практичного досвіду в організації фізкультурно-спортивної діяльності для досягнення життєвих, навчальних, інструктивних і профільних цілей в ході посиленої військово-фізичної підготовки та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України.

Зміст СЗФК складався з семи блоків:

Блок 1. Уявлення учнів про власні фізичні можливості (рівень рухової підготовленості, реакція організму на фізичне навантаження, його

відновлення) і процес посиленої військово-фізичної підготовки та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України.

Блок 2. Правила поведінки на спортивних спорудах і рекреаційних майданчиках, виконання фізичних вправ різної спрямованості, методи контролю за станом організму, методика проведення самостійних занять фізичною культурою, методика розвитку рухових здібностей у ході загальної, спеціальної та професійно-прикладної фізичної підготовки, особливості самостійного проведення спортивних і рухових ігор, правила режиму дня, проведення відновних процедур, правила профілактики травматизму на заняттях фізичними вправами і надання першої долікарської допомоги.

Блок 3. Уміння планувати самостійне заняття через постановку мети і визначення завдань; вибір часу в режимі дня; вибір фізичних вправ; частоти занять упродовж тижня; тривалість одного заняття; дозування фізичного навантаження під час виконання фізичних вправ; використання засобів медико-педагогічного контролю під час занять фізичними вправами.

Блок 4. Уміння самостійно виконувати доступні різновиди фізичних вправ.

Блок 5. Уміння забезпечувати підготовку місця для проведення самостійного заняття: вибір місця, дотримання правил безпеки на занятті, добір необхідного спортивного устаткування та інвентарю.

Блок 6. Уміння проводити самостійні заняття фізичними вправами.

Блок 7. Уміння виконувати гігієнічні заходи, здійснювати самооцінку функціонального стану, проводити відновні процедури, реалізовувати в режимі дня форми фізкультурно-спортивної діяльності для досягнення життєвих, навчальних і профільних цілей в процесі посиленої військово-фізичної підготовки.

В організації самостійних занять фізичною культурою учнів керувалися правилами: відповідності завдань віковим можливостям учнів; доступності, посиленості завдань для конкретного учня; запровадження занять у певній системі (чіткий інструктаж щодо мети і завдань конкретних самостійних занять); поступового поглиблення теоретичних знань про систему самостійних

тренувань; прищеплення необхідних технічних та організаційних навичок (на всіх етапах навчання завдання мають бути такої складності, щоб для їх виконання ліцеїсти докладали певні зусилля, дотримувалися дозування часу і навантаження); періодичної перевірки якості виконання завдань; вироблення найпростіших прийомів самоконтролю за реакцією організму на фізичні навантаження та використання наочних орієнтирів. Важливість останнього правила бачили в тому, що користування наочними орієнтирами давало змогу учням контролювати себе не тільки за м'язовими відчуттями, а й за зоровими, слуховими, наприклад, під час бігу за розмітками, виконання рухів під рахунок, рухів з діставанням певних предметів та ін. Ще однією важливою складовою організації самостійної діяльності учнів з фізичної культури ми визначили оцінку її результатів (співвіднесення отриманого результату із запланованою метою). Зацікавленню учнів самостійними заняттями з фізичної культури сприяло урізноманітнення їх змісту. Розроблений нами зміст передбачав виконання вправ для розвитку фізичних якостей; відпрацювання елементів техніки рухових дій; повторення, вдосконалення рухових вмінь і навичок; реалізацію фізкультурно-оздоровчих заходів (ранкова зарядка, загартовуючі процедури та ін.). Завдання з виконання фізичних вправ подавалися лише після того, як учні оволодівали необхідними руховими вміннями під час уроків фізичної культури. До таких насамперед відносили: загальнорозвиваючі вправи, навички з ходьби та бігу, підтягування у висі, підйом переворотом, лазіння по канату і по жердині, елементи акробатики, перекиди вперед і назад, стійки на руках і голові, елементи танцювальних вправ, метання різних предметів, м'ячів, гранат різної ваги, навички і вміння ходьби на лижах, бігу на ковзанах, плавання різними способами і в спорядженні, виконання технічних прийомів різних спортивних ігор та ін.

Планування самостійних занять здійснювалося таким чином, щоб вони забезпечували позитивний вплив фізичних навантажень на розумову й фізичну працездатність ліцеїстів. Значні за обсягом навантаження планувалися на початок і середину тижня. Змагання та прикидки

проводилися наприкінці тижня, щоб дати ліцеїстам змогу відпочити за вихідні дні, проаналізувати здобуті результати, підготуватися до наступних занять. Основна мета планування самостійних занять полягала у чіткому визначенні послідовності вирішення завдань оволодіння технікою різних фізичних вправ з силових видів спорту; підвищення рівня функціональної підготовленості організму ліцеїстів до значних силових і швидко-силових навантажень; підготовці до виконання навчальних нормативів і тестів фізичної підготовленості ліцеїстів; забезпеченні виконання освітніх, виховних та оздоровчих завдань з фізичної культури, визначених державними програмно-нормативними документами та установчими документами закладу освіти.

Під час планування виходили з того, що фізичний розвиток ліцеїстів (юнаки у віці 16–17 років) характеризується глибокими внутрішніми й зовнішніми змінами, які відбиваються як на окремих системах, так і на організмі загалом. Врахування цих змін вимагало відповідної перебудови в перспективному плануванні тренувальних занять як за формою, так і за змістом. Це стало передумовою розробки системи дворічного навчально-тренувального процесу на базі ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, яка ґрунтувалася на обов'язковому урахуванні природних (сенситивних) періодів найактивнішого розвитку в ліцеїстів певних фізичних якостей під впливом фізичних вправ. Плануючи тренувальні заняття переважно швидко-силової і силової спрямованості, ми виходили з того, що організм 16–17-річних юнаків найчутливіший у цей період до розвитку сили, яка, збільшується в юних спортсменів на 50% (зокрема, сила розгиначів тулуба – на 45,9%, литко ножних м'язів – на 87,8%). Тому навчально-тренувальні заняття обов'язково включали спеціально спрямовані рухові дії на розвиток у юнаків силових якостей. Це давало змогу одержати від цих занять найбільший ефект.

У дворічному перспективному плануванні тренувальних занять ураховували й те, що загальне тренувальне навантаження упродовж навчального

року має змінюватися хвилеподібно: семестри, канікули, збільшення і зниження навантаження із загальноосвітніх та фахових профільних предметів. При цьому виходили з того, що тренувальне навантаження з кожним семестром і роком повинне мати тенденцію до поступового підвищення. Наприклад, розпочинаючи заняття з вихідного рівня фізичного навантаження, яке умовно позначили нульовою відміткою, завершували перший семестр приблизно на відмітці 40%. Друге півріччя ліцеїсти розпочали від рівня 60% тренувального навантаження, яке упродовж його тривалості проходило на ще вищому рівні й закінчили дворічний цикл приблизно на відмітці 80%. Тобто, перспективне планування занять передбачало щосеместрове поступове підвищення обсягу й інтенсивності тренувального навантаження порівняно з попереднім семестром та іншими показниками. Тільки за цієї умови проходило планомірне зміцнення здоров'я ліцеїстів, відбувалося підвищення їх фізичної готовності, зростали результати під час складання навчальних нормативів.

Групи для проведення самостійних занять комплектувалися з учнів 10–11 класів у середньому по 20 осіб. Заняття проводилися під керівництвом учителів фізичної культури, тренерів закладу освіти та ліцеїстів, які мали відповідну підготовку. Перед початком занять з ліцеїстами обов'язково обговорювали зміст та особливості реалізації плану занять, способи медико-педагогічного контролю та самоконтролю. Для проведення самостійних занять нами було визначено тижневий руховий режим. До нього входили: щоденна обов'язкова ранкова зарядка, проведення 4-х годин уроків фізичної культури (тривалість 45 хв.), динамічних перерв цілеспрямованих фізичних навантажень, регулярні заняття атлетизмом і рукопашним боєм у формі факультативних та самостійних занять за спеціально розробленою програмою (трьох-чотирьох разові заняття на тиждень). При щоденному проведенні ранкової зарядки вчителі фізичної культури чітко дотримувалися сформульованих нами методичних рекомендацій щодо використання певної послідовності при виконанні вправ. Кожні 2–3 тижні вносилися корективи в комплекс фізичних вправ з урахуванням індивідуальних можливостей ліцеїстів у

плані фізичних навантажень. Динамічні перерви організовувалися щоденно. Заняття проводилися за такою схемою: понеділок – силова підготовка (підтягування, згинання і розгинання рук в упорі на брусах, вправи з гантелями, гирями); вівторок – розвиток координації (комплекс загальнорозвиваючих вправ на координацію, вправи на перекладині, рухоходах, вправи на рівновагу тощо); середа – швидко-силово підготовка (стрибки зі скакалкою, човниковий та естафетний біг, біг по лабіринту); четвер – вправи на витривалість (кросовий біг до 15 хв. з переходом на ходьбу); п'ятниця – розвиток координації (комплекс загальнорозвиваючих вправ на координацію, вправи на перекладині, рухоходах, вправи на рівновагу тощо).

Проведені організаційні зміни дали змогу збільшити кількість часу на щоденні самостійні заняття ранковою гімнастикою до 210 хв. на тиждень, на чотириразові динамічні перерви – до 80 хв., на заняття атлетизмом та рукопашним боєм на факультативних та самостійних заняттях: на першому році навчання – до 270 хв., на другому році навчання – до 360 хв. Це сприяло доведенню контрольованого тижневого рухового режиму ліцеїстів експериментальної групи (разом з уроками фізкультури) до 740 хв. упродовж першого року навчання і до 830 хв. упродовж другого року навчання. Запроваджуючи такий руховий режим, зважали на біологічні потреби юнаків у руховій активності. Організована за розробленою нами програмою робота сприяла вдосконаленню фізичних якостей ліцеїстів, забезпечувала прогресуюче підвищення індивідуальних спортивних результатів.

Беручи участь в самостійних заняттях учні вивчали відповідний теоретичний матеріал, складали й розучували окремі комплекси нескладних допоміжних фізичних вправ, проводили самостійні тренування для відпрацювання техніки вивчених нових вправ силової і швидко-силової спрямованості. Сутність виконання цих завдань полягала не у механічному повторенні ліцеїстами вивчених вправ, а в усвідомленому, вибіркового застосуванні вправ для тренування різних груп м'язів, подальшому розвитку

рухових здібностей, необхідних для виконання контрольних і навчальних нормативів з фізичної підготовки. Коригування у змісті занять ліцеїстів відбувалося в кожному окремому випадку на основі виявлення причин, що призвели до зниження показників, способів їх подолання і виправлення.

Під час складання комплексів фізичних вправ для ліцеїстів 10–11-х класів, ми також виходили з необхідності підвищення їхньої професійно-прикладної фізичної підготовленості – необхідної складової готовності до служби в Збройних силах України. Запропоновані фізичні вправи були спрямовані на розвиток у ліцеїстів професійно значущих рухових здібностей та формування фізичної і психологічної готовності до видів діяльності, які можуть проходити в екстремальних умовах. Так, за допомогою вправ зі штангою та обтяженнями на тренажерах розвивалася статична і динамічна сила. Спортивні ігри (баскетбол, ручний м'яч, футбол) сприяли розвитку точності прикладення м'язових зусиль, формували вміння варіювати інтенсивність навантажень, забезпечували збільшення рухливості й лабільності нервової системи. Використання на тренуваннях бігу, кросу, вправ з гирями, гантелями, вправ на тренажерах розвивало у ліцеїстів витривалість, силу й швидкість, які необхідні для служби в Збройних силах України.

Обов'язковою складовою проведення секційних і самостійних занять з фізичної культури визначили педагогічний контроль за динамікою фізичної підготовки ліцеїстів. На заняттях з атлетизму та рукопашного бою широко використовувалися такі види педагогічного контролю: вихідний, терміновий, поточний, поетапний. Кожний із названих видів контролю застосовувався на певному етапі експериментальної роботи й розв'язував свої завдання. Наприклад, вихідний, поетапний і підсумковий види контролю використовувалися для того, щоб визначити величину і темп приросту показників сили, швидкісної сили, витривалості й рухової підготовленості ліцеїстів відповідно до навчальних нормативів програми фізичного виховання і даних фізичної підготовленості допризовної молоді. Для здійснення вихідного, поетапного і підсумкового контролю використовували такі вправи:

біг 30 і 100 м; крос 3000 і 5000 м; стрибки у довжину з розбігу; підтягування; підняття силою; підйом переворотом в упор силою; підняття прямих ніг до перекладини; метання гранати; стрибки у висоту з розбігу.

Під час проведення поточного контролю використовувати тести на визначення розвитку силової витривалості, які включали: метання набивного м'яча, утримання кута в упорі на паралельних брусах, підняття переворотом з вису, згинання і розгинання рук в упорі на паралельних брусах, жим штанги лежачи, присідання зі штангою. Всі ліцеїсти проходили регулярні тестові перевірки з перелічених вправ у середньому через кожні 10–20 днів. За два роки занять кожний ліцеїст проходив, як мінімум, 32 тестові комплексні перевірки.

Від початку експерименту кожний ліцеїст використовував «Щоденник військового ліцеїста з фізичної культури» (див. додаток В), в якому, крім антропометричних вимірювань, відзначав дані динамометрії, станової сили, показники, що характеризують працездатність, результати контрольних прикидок, функціонального контролю за станом організму, частоти серцевих скорочень у спокої і після навантажень, частоту дихання, самопочуття, перенесення фізичних навантажень тощо. Аналіз здобутих результатів давав змогу визначати для кожного ліцеїста допустимі на заняттях тренувальні навантаження.

Вагоме місце в змісті позаурочної роботи з фізичного виховання посідали різні види спортивно-масової виховної роботи: олімпіади, творчі завдання, конкурси стройової підготовки серед взводів, відкриті уроки з навчальних предметів «Фізична культура», «Захисту Вітчизни» («Вогнева підготовка», «Статус Збройних сил України»), змагання серед взводів, військово-спортивні змагання та ін. Олімпіади проводилися відповідно до розробленого нами «Положення про олімпіаду з фізичної культури у військовому ліцеї і ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою» (Додаток Д).

У процесі дослідно-експериментальної роботи використовувалися загальнопедагогічні та специфічні методи фізичного виховання, вибір яких зумовлювався специфікою поставленої мети і завдань. За допомогою бесід,

диспутів, зустрічей у військових ліцеїстів формувалися світоглядні позиції і переконання. Ці методи також використовувалися для сприяння формуванню в ліцеїстів усвідомленої потреби у самовихованні, необхідності підготовки себе до служби в армії; методи самовиховання і самопідготовки реалізовувалися завдяки самозобов'язанню, самодисципліні військового ліцеїста у процесі проведення ним самостійних занять фізичними вправами. Поряд із цим запроваджували такі методи, як показ, демонстрація, інструктаж, консультування, приклад, коригування і стимулювання.

У складному виховному процесі обрані нами методи слугували механізмами, які забезпечували взаємодію вчителя, командира взводу і військових ліцеїстів. Вони давали змогу вирішувати типові й специфічні педагогічні завдання, проводити різноманітну виховну роботу. За допомогою цих методів коригувалася поведінка учнів, формувалися їхні особисті якості, створювалися передумови для збагачення наявного в них досвіду взаєностосунків зі старшими за званням військовими, командирами, однолітками – військовими ліцеїстами. Дібрані методи сприяли розвитку емоційної сфери учнів, формуванню потреб, ціннісних орієнтацій і мотивів поведінки, що в сукупності справляло позитивний вплив на формування в них готовності до служби в Збройних силах України.

Важливе місце серед методів відводили творчим зустрічам з командирами ліцею, провідними тренерами міста, студентами-спортсменами, учасниками змагань всеукраїнського та міжнародного рівня, викладачами факультету фізичної культури закладів вищої освіти України, які виступали перед ними з лекціями, проводили бесіди, роз'яснення стосовно значення занять фізичною культурою і спортом для життя і майбутньої служби в Збройних силах України. Ліцеїстів також запрошували на тренувальні заняття учнів в дитячо-юнацькі спортивні школи, на тренувальні заняття студентів факультетів фізичної культури закладів вищої освіти, на спортивні змагання з різних видів спорту всеукраїнського та міжнародного рівнів, показові виступи спортсменів, спортивно-масові заходи тощо.

2.2 Модель управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України

Для зміцнення обороноздатності країни Міністерство оборони України розробило й затвердило Концепцію військової кадрової політики у Збройних силах України на період до 2020 року (наказ Міністерства оборони України № 342 від 26 червня 2017 р.), головною метою якої є створення умов для гарантованого та якісного комплектування Збройних сил України персоналом, спроможним виконувати завдання за призначенням, і його ефективне використання [17, с. 24–42; 24, с. 19–28; 147].

Цього можливо досягти за умови реалізації сукупності принципів, напрямів, форм та методів діяльності органів військового управління, спрямованих на створення цілісної системи формування, підготовки, ефективного використання персоналу відповідно до потреб Збройних сил України, забезпечення потреб кожної особистості, розвитку в неї стійкої мотивації до військової служби та можливості реалізації свого потенціалу під час її проходження. Опираючись на означені вимоги даного нормативного документа та інших нормативно-правових, психолого-педагогічних джерел й на узагальнення практичного досвіду діяльності військових ліцеїв та ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою, ми зробили спробу педагогічного проєктування по створенню моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях [17, с. 24–42; 24, с. 19–28].

Як зазначають у своїх дослідженнях науковці Г. Бесарабчук, З. Рябова [17, с. 24–42; 24, с. 19–28; 216, с. 1–2], проєктування розглядається як цілеспрямована науково-практична діяльність для вирішення проблем шляхом передбачення, задуму, складання плану та застосування в умовах, близьких до реальних. Під педагогічним проєктуванням розуміють створення моделей планованих (майбутніх) процесів, явищ тощо. До складу проєкту входять конкретні моделі або модулі. Існує певний порядок їх побудови:

формулювання проблеми, мети; висування ідей, що можуть сприяти вирішенню протиріч очікуваних результатів; процес апробації з моніторинговим відстеженням (безупинна діагностика, аналіз і коректування); заключний етап: узагальнення результатів, висновки. Компонентами педагогічного проєктування є мета, об'єкт, суб'єкт, засоби, методи здійснення та результат. Зауважимо, що під час створення педагогічної моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях необхідно визначити її еталонний управлінський рівень, що дозволить забезпечити її якісну реалізацію, ефективне управління та організацію освітнього процесу ліцеїстів, визначити засоби, методи, форми і зміст ефективного управління системою внутрішнього забезпечення якості освіти учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, створивши умови для розкриття їх здібностей та якостей, формування компетентностей, успішну реалізацію мети і завдань та формування їх готовності до служби в Збройних силах України.

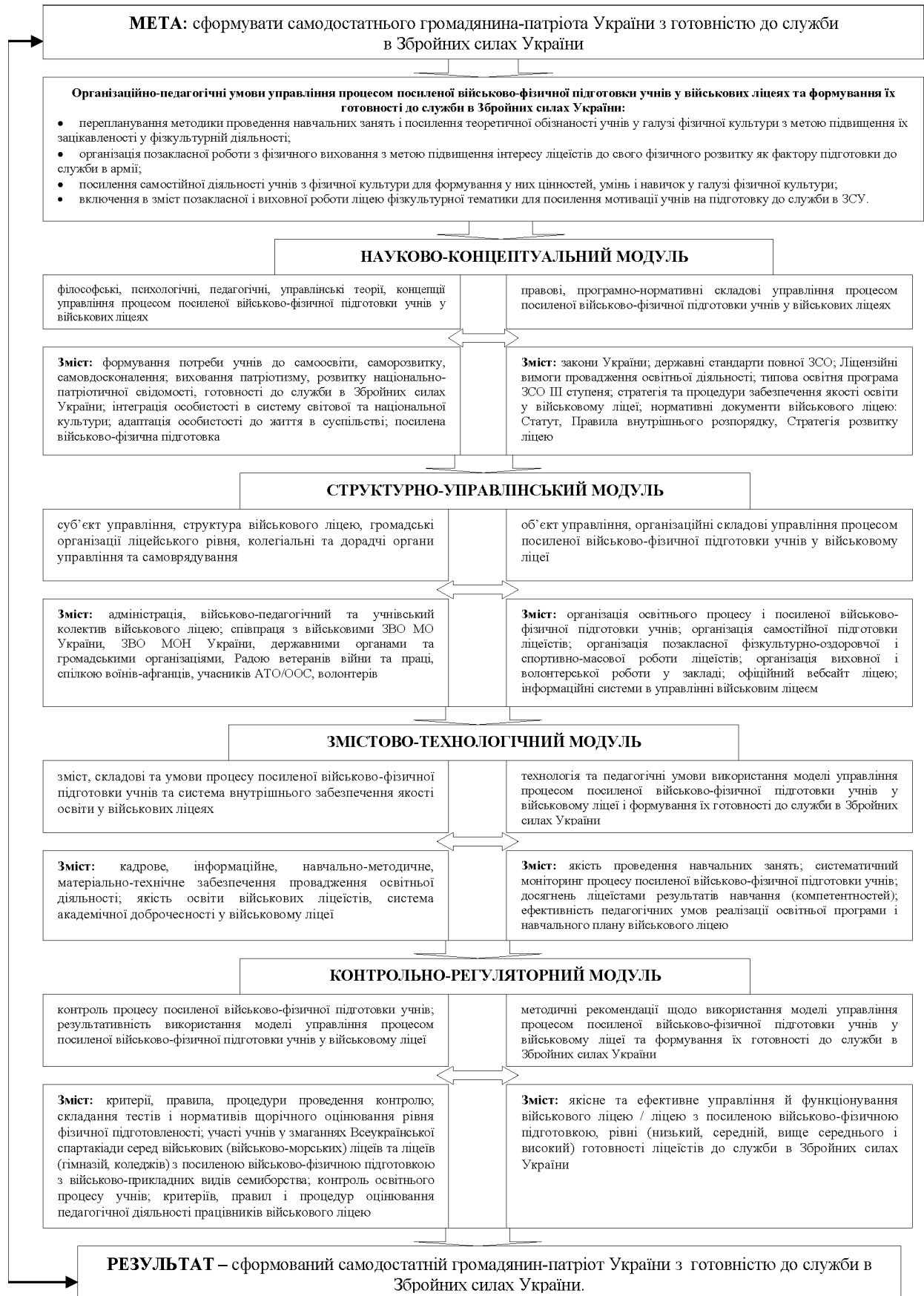
Отже, модель управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях (див. рис. 2.1.) складається із конкретизованих проблеми і мети; об'єкту і суб'єкту; науково-концептуального модуля; структурно-управлінського модуля; змістово-технологічного модуля; контрольно-регуляторного модуля; запланованого результату. Визначена в моделі проблема формування цілісної педагогічної системи управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях, як складова їх якісного кадрового комплектування та ефективного використання, у світлі сучасних реформ в освіті та у Збройних силах України дозволяє акцентувати увагу на тому, що освітній заклад несе відповідальність за якість освіти, яку він надає. [17, с. 24–42; 24, с. 19–28].

Цілком очевидно, що сучасна реформа, яка відбувається в освіті України, передбачає створення в навчальному закладі, зокрема й в ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою, внутрішньої системи забезпечення якості освіти як системи процедур, яка має характеризуватися своєю єдністю та

повнотою. Побудова внутрішньої системи забезпечення якості освіти в ліцеї включає розробку та впровадження відповідних організаційно-педагогічних умов, компонентів та процедур внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості освіти в ліцеї, що функціонує на основі освітніх та управлінських елементів, процедур і механізмів відповідно до сучасних нормативно-правових вимог щодо змісту, форм та методів управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів й формування їх готовності до служби в Збройних силах України [17, с. 24–42; 24, с. 19–28].

Підкреслимо, що науково-концептуальний модуль моделі складається з елементів, що забезпечать формування потреби в ліцеїстів до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення; виховання в них патріотизму, розвитку національної свідомості, готовності до служби в Збройних силах України; інтеграції особистості в систему світової та національної культури; адаптацію особистості до життя в суспільстві; здійснення посиленої військово-фізичної підготовки. Базується модуль на вимогах законів України («Про освіту», «Про загальну середню освіту»); державних нормативних документів (Положення про ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою; Статут ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою; Освітня програма ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою); державних стандартів повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392 «Про затвердження Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти», Типова освітня програма закладів загальної середньої освіти III ступеня, затверджена наказами Міністерства освіти і науки України від 20.04.2018 р. № 408, від 20.04.2018 р. № 406; Типова освітня програма закладів загальної середньої освіти II ступеня, затверджена наказом Міністерства освіти і науки

України від 20.04.2018 р. № 405); стратегії та процедури забезпечення якості освіти у ліцеї; нормативних документів, розроблених у ліцеї (Статут ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, Правила внутрішнього розпорядку ліцею, Стратегія розвитку ліцею) та ін. [24, с. 19–28].

Рис. 2.1 Модель управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях

Зауважимо, що структурно-управлінський модуль включає: адміністрацію ліцею (начальник ліцею, його заступники – офіцери (кадрові військові та офіцери запасу, які мають великий досвід армійської служби та роботи в правоохоронних органах); військово-педагогічний колектив ліцею (вихователі ліцею, учителі та працівники ліцею); режим роботи ліцею (цілодобове функціонування на основі вимог Статутів Збройних сил України); організацію освітнього процесу ліцеїстів (навчання відбувається за наскрізними лініями «Екологічна безпека й сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність», які мають на меті розвиток певних характеристик компетентного випускника і реалізується насамперед завдяки організації освітнього середовища (зміст та цілі наскрізних тем враховуються при формуванні духовного, соціального і фізичного середовища навчання) та у вивченні окремих предметів, пов'язаних із конкретною наскрізною темою); предметів за вибором ліцеїстів, роботу в проєктах, у позакласній навчальній роботі та роботі гуртків); організацію самостійної підготовки ліцеїстів (самопідготовка ліцеїста, яка спрямована на формування його самостійності, самокерованості і самодостатності); організацію фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи ліцеїстів (проведення занять в спортивних секціях з гирьового спорту, рукопашного бою, футболу, волейболу, військового багатоборства та ін., організацію спортивних змагань, участь в обласних і республіканських змаганнях); організацію виховної та волонтерської роботи в ліцеї (клуби за інтересами (пошуковий загін «Прометей», «Клуб юних миротворців», «Юні солдати правопорядку», прес-клуб «Лідер», євроклуб «Галактика», «Афганці» Чорнобиля», військово-історичні клуби; духовий оркестр, танцювальний колектив, вокальні формування, художнього читання тощо); співпрацю з військовими закладами Міністерства оборони України, закладами вищої освіти Міністерства освіти і науки України, державними органами та громадськими організаціями, Радою ветеранів війни та праці, спілкою воїнів-афганців, волонтерів; офіційний вебсайт ліцею, де розміщено всю необхідну

інформацію про діяльність ліцею згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації»; інформаційні системи в управлінні ліцеєм (використання автоматизованих систем управління освітнім процесом, системи модульного об'єктно-динамічного навчального середовища Moodle тощо) [18; 24, с. 19–28].

Вважаємо за доцільне зазначити, що змістово-технологічний модуль забезпечує визначення змісту освіти та його фахове навчально-методичне й інформаційне наповнення, що забезпечується визначенням змісту і напрямів процесу підготовки учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в Збройних силах України, його методичне забезпечення (розробка навчальних комплексів, методичних посібників, рекомендацій тощо); управлінські впливи на стан діяльності суб'єктів навчального процесу та систему внутрішнього забезпечення якості освіти (на кадрове, технологічне, інформаційне, навчально-методичне, матеріально-технічне забезпечення провадження освітньої діяльності); на якість проведення навчальних занять ліцеїстів; на моніторинг досягнення учнями ліцею результатів навчання (компетентностей); на організаційно-педагогічні умови реалізації освітньої програми і навчального плану ліцею; на систему академічної доброчесності в ліцеї тощо. Поняття «організаційно-педагогічні умови» означає сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, використання яких в управлінні спроможне забезпечити належне вирішення завдань, що постають перед освітньою діяльністю і передбачають поліпшення наявного стану сформованості в особистості тих чи інших рис, якостей, утворень, моделей поведінки тощо. Вони залежать від вибору мети, змісту, форм і методів навчання і виховання. Особливу значущість при цьому має визначення певного набору необхідних умов, з яких не можна виключити жодного компонента, не порушуючи зумовленості, і до яких не можна нічого додати, що б не було зайвим [24, с. 19–28].

У ході проведення дослідження організаційно-педагогічними умовами управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у

військових ліцелях та формування їх готовності до служби в Збройних силах України було визначено: перепланування методики проведення навчальних занять для посилення теоретичної обізнаності учнів у галузі фізичної культури з метою підвищення їх зацікавленості у фізкультурній діяльності; організація позакласної роботи з фізичного виховання з метою підвищення інтересу ліцеїстів до свого фізичного розвитку як фактору підготовки до служби в армії; посилення самостійної діяльності учнів з фізичної культури для формування у них цінностей, умінь і навичок у галузі фізичної культури; включення в зміст позакласної виховної роботи ліцею фізкультурної тематики для посилення мотивації учнів на підготовку до служби в Збройних силах України. Педагогічний та військово-педагогічний колектив військового ліцею має здійснювати постійний активний пошук методичних основ використання системного й особистісно зорієнтованого підходу в педагогічній діяльності, де провідним педагогічним задумом моделювання і побудови нової освітньої системи, пов'язаним із бажанням педагогів найбільш повно розкрити можливості та здібності кожного учня, має стати ідея співпраці в режимі пошуку змін та інновацій, спрямуванні їх на формування всебічно розвиненої, компетентної та професійно визначеної особистості випускника ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою [17, с. 24–42; 24, с. 19–28; 26, с. 59–64].

Підкреслимо, що контрольно-регуляторний модуль включає в себе процедури моніторингу якості освітнього процесу в ліцеї; критерії, правила і процедури оцінювання ліцеїстів; критерії, правила і процедури оцінювання педагогічної діяльності працівників ліцею; критерії, правила і процедури оцінювання управлінської діяльності адміністрації ліцею; складання ліцеїстами ДПА і ЗНО; участь у Всеукраїнській учнівській олімпіаді, Всеукраїнському конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт учнів – членів МАН України, інших конкурсах тощо. І як результат – утворення інноваційної освітньої моделі управління підготовкою учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в Збройних силах України з досягненням

відповідного рівня готовності (компетентності) його випускників. Звичайно, дана модель потребує своєї оцінки, яку мають зробити експерти [24, с. 19–28].

Безперечно, компетентною є точка зору вчених Г. Бесарабчука, З. Рябової [24, с. 19–28; 216, с. 1–2] про те, що експертне оцінювання, як комплекс логічних і математичних процедур, спрямоване на отримання інформації від фахівців, її аналіз і узагальнення. Головною метою експертного оцінювання є отримання висновку про стан проблеми й визначення можливих шляхів розвитку прогнозованого процесу або об'єкта, один із яких є оптимальним. За результатами проведеного експертного оцінювання цілком очевидно отримується висновок про стан проблеми й визначення можливих шляхів розвитку прогнозованого процесу або об'єкта, один із яких є оптимальним.

У своїх дослідженнях також розглядали зміст нових концептуальних підходів в організації освітнього процесу в ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою через призму формування фізкультурно-соціальних основ культури поведінки майбутніх військових. Для детального розуміння структури і змісту наукової проблеми необхідно розкрити змістові, організаційні та діяльнісні складові формування основ способу життя учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою. На нашу думку, необхідно реалізовувати нові можливості військового ліцею і ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою щодо організації власної діяльності з урахуванням специфіки закладу та індивідуальних особливостей 15–17 річних ліцеїстів і покращить співпрацю закладу з сім'єю ліцеїста [22, 187–196; 35, с. 137–144]. Так, зміст структурно-проблемного модуля № 1 (рис. 2.2.) включає принципи соціального проектування та впровадження педагогічних технологій у практику навчальних закладів, серед яких такі принципи як: науково-теоретичний, соціально-правовий, організаційно-проектний та педагогічний. На їх основі нами було обґрунтовано структурні елементи, які розкрили особливості формування теоретичних знань у ліцеїстів про спосіб життя, формування організаційно значимих вмінь у ліцеїстів, удосконалення навчально-методичної організації діяльності ліцею.

Рис. 2.2 Формування готовності до служби в Збройних силах України в учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою [22; 35]

Друга складова – це створення практичного змістового структурно-проблемного модуля № 2, який розкриває технологічний формувальний рівень переходу до удосконалення змісту та технологій, що можуть використовуватись у роботі ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою для формування готовності учнів до служби в армії [22, с. 187–196; 35, с. 137–144].

Характеризуючи зміст, ми відзначали, що ліцеїсти отримують окремі фахові знання як про здоров'я та спосіб життя так і майбутню професійну діяльність на основі вивчення навчальних предметів, що лежать в основі отримання ними освітніх нормативних вимог, а саме – інваріантна складова передбачає дотримання всіма навчальними закладами, що надають загальну середню освіту, єдиних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів, а варіативна складова спрямована на забезпечення індивідуальної орієнтованості змісту освіти. Під час складання типових навчальних планів для учнів спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв і колегіумів дозволяється перерозподіляти між освітніми галузями до 15% навчального часу, визначеного інваріантною частиною Базового навчального плану [20, с. 15–20; 22, с. 187–196; 35, с. 137–144].

Під час розроблення концептуального підходу в контексті нашого дослідження також дотримувалися вимог принципів соціального проєктування та впровадження педагогічних технологій у практику навчальних закладів. Науково-теоретичний принцип пов'язаний з систематичністю, відсутністю протиріч та функціональною доповнюваністю технології створення структури, що відображено в меті і завданнях структури, нової організації роботи закладу загальної середньої освіти, оздоровчого та тренувального режиму і дотримання вимог навчальних і розвивальних методик. Соціально-правовий принцип використовується, як запобіжник створенню протиріч в проєктуванні та плануванні діяльності структури основним державним нормативно-правовим документам планування галузі, що відображається в дотриманні вимог організації освітнього процесу в ліцеї та при створенні основних

нормативних документів структури, яких майже відсутні і визріла термінова їх розробка [22, с. 187–196; 35, с. 137–144].

Організаційно-проектний принцип дає можливість виявити цільову аудиторію структури, її доцільність та корисність, створюючи передумови для проведення системного аналізу освіти в ліцеї, її можливих ресурсів, потенціалу та проблем з внесенням відповідних коректив. Педагогічний принцип дає можливість дотримуватися основних психолого-педагогічних та управлінських фахових вимог до організації освітнього процесу, які необхідно враховувати в ході проєктування і моделювання нових проєктів для учнів військового ліцею, наприклад таких як: «Готовий до служби в Збройних силах України», «Патруль здорового способу життя ліцеїстів», «Основи готовності ліцеїста до ведення здорового способу життя» та ін., в яких враховувалася б специфіка професійної діяльності педагогічного та військового педагогічного колективу ліцею щодо управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів та формування їх готовності до служби в Збройних силах України [22, с. 187–196; 35, с. 137–144]. Зазначені можливості, на нашу думку, необхідно використати для того, щоб вдосконалити методику викладання навчальних дисциплін у військових ліцеях, зокрема, з фізичної культури, основ здоров'я, фахових курсів за вибором з урахуванням вимог управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів. Також важливою складовою є інтеграція в процес фізичного виховання викладання навчальних предметів спеціальностей 014 Середня освіта (Фізична культура), 017 Фізична культура і спорт, що створить передумови для формування у ліцеїстів гностичного компоненту готовності, а саме: психолого-педагогічних знань з фізичної культури і спорту, знань з теорії фізичної культури, теорії спортивної діяльності, історії фізичної культури, медико-біологічних знань та ін. у формі спецкурсів, семінарів, факультативів тощо. Серед навчальних предметів можуть бути наступні: «Теорія і методика фізичного виховання», «Теорія і методика атлетизму», «Анатомія з основами спортивної морфології», «Спортивні ігри», «Гігієна фізичного виховання» тощо [22, с. 187–196; 35,

с. 137–144]. Для реалізації зазначених принципів, технології використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України в умовах рухового режиму закладу, необхідно сприяти розвитку навчальної, спортивної та матеріальної бази військового ліцею. Для цього необхідно проаналізувати наявний стан забезпечення, рівень його використання, ефективність та якість інтеграції в освітній та тренувальний процеси учнів. Як ми вже зазначали в наших дослідженнях, адміністрація ліцею має можливість самостійно визначати персональну штатно-організаційну кількість працівників структури. Це створює необхідність якісного підбору працівників і належного навчально-методичного, інформаційного, матеріально-технічного та організаційного забезпечення їх діяльності в умовах посиленої військово-фізичної підготовки учнів та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України [22, с. 187–196; 35, с. 137–144].

Для того щоб у військовому ліцеї була створена така структура, необхідно розробити відповідне науково-нормативне та організаційне забезпечення її діяльності, виходячи з його управлінських, кадрових, інформаційних, методичних та матеріально-технічних можливостей. Також одним із основних шляхів реалізації моделі є вдосконалення організаційних форм проведення посиленої військово-фізичної підготовки ліцеїстів, що важливо з позицій педагогіки фізичного виховання і психології, адже процеси самовиховання майбутнього воїна відображають процеси формування потреби у вдосконаленні фізичного розвитку та спортивному вдосконаленні, активізації творчого росту ліцеїстів. З появою стійких мотивів, виробляється потреба у самовдосконаленні, діяльність військового ліцеїста отримує чітку спрямованість на постійну професійну і фізичну готовність до екстремальних умов діяльності [22, с. 187–196; 35, с. 137–144].

Поки що, і це підтверджується і в наших дослідженнях, фахівці нерідко ігнорують поетапність формування потреби у фізичному та спортивному вдосконаленні, наприклад, дають рекомендації без достатньо точного знання

мотивів, установок ліцеїсту в роботі над собою, можливості виконання прийнятих самозобов'язань і планів-програм по фізично-спортивному вдосконаленню, формах їх реалізації. Так, в процесі перетворення потреб в мотиви діяльності, вирішальну роль відіграють активні практичні дії з усіма забезпечуючими їх сенсомоторними, перцептивними, інтелектуальними (наочно-образними) і емоційно-вольовими функціями, тобто, пропонувані ліцеїстам форми фізичного виховання повинні носити характер новизни та посиленого інтересу. Все це необхідно робити з урахуванням вікової динаміки фізичного самовдосконалення ліцеїстів. Без розуміння функціональної динаміки важко побудувати психолого-педагогічні основи планування і виконання процесу їх фізичного самовдосконалення. Ми пропонуємо використовувати соціально-психологічні чинники для впливу на формування потреби у фізичному та спортивному вдосконаленні військових ліцеїстів через вдосконалення організаційних форм управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів військового ліцею (див. рис. 2.3) [22, с. 187–196; 28, с. 50–58; 35, с. 137–144].

Недостатня управлінська організованість та неузгодженість сподівань ліцеїстів призводить до формального виконання прийнятих самозобов'язань і навіть до зривів умов спільної (групової) діяльності, прихованих конфліктів усередині класу-взводу. Слід відзначити, що формування потреби у посиленому військово-фізичному та спортивному вдосконаленні й більш якісній роботі над собою, не може існувати і розвиватися без внутрішніх суперечностей. Це спостерігається у тому, що військові ліцеїсти в роботі над собою приходять до полярно протилежних оцінок своєї діяльності. Розглянемо деякі аспекти, проблеми і характерні принципи для нашого дослідження [22, с. 187–196; 35, с. 137–144]. По-перше, залежно від соціально-економічних, гуманітарно-культурних та інших умов суспільства, ті або інші процеси і тенденції, пов'язані з самостійною фізичною підготовкою ліцеїстів, виступають на перший план. Так, окремі військові фахівці стверджують, що

надмірна фізкультурно-спортивна підготовка веде до перенапруження нервово-м'язової і вегетативної систем, що може робити негативний вплив на стан здоров'я і на формування позитивного ставлення до майбутньої військово-професійної діяльності. Тим більше, коли споживання енергії (калорійність живлення) не узгоджується з тотожними витратами, які з'являються щоденно під час занять у ліцеї.

Рис. 2.3 Соціально-психологічні чинники, які впливають

на формування потреби у фізичному та спортивному вдосконаленні учнів військових ліцеїв [22; 35]

По-друге, проблема самовиховної діяльності та її розвиток в умовах посиленої військово-фізичної підготовки у ліцеї, пов'язана з проблемами психодіагностики і психолого-педагогічною характеристикою, можливостями індивідуальної роботи над собою. Проте, ці проблеми зачіпають лише так званий великий спорт і високі досягнення окремих ліцеїстів-спортсменів, а також виконання окремих завдань в екстремальних умовах. Ці умови можливо виконати, коли пік фізичного і психологічного самовдосконалення і готовності співпадають з піком морфо-фізіологічного розвитку організму ліцеїстів.

По-третє, завдання військово-фізичної підготовки ліцеїстів не тотожні завданням фізичного самовиховання особи, яка в майбутньому може бути військовим, оскільки мета фізичної підготовки ліцеївського колективу та особи майбутнього солдата, не адекватні. Саме цим обумовлений, в першу чергу, вибір окремими ліцеїстами тієї або іншої форми самостійних тренувань, фізичних вправ, характеру м'язових навантажень і відпочинку, де відбір в колектив просто недоречний. Особа розкриває свої справжні резервні можливості при усвідомленому і творчому оволодінні майстерністю самовиховної роботи над собою, ставленні та досягненні своєї, власно поставленої мети. Виховання ліцеїста, здібного до самовдосконалення, складає основний зміст педагогічної роботи соціологів, педагогів-вихователів, психологів, командирів всіх рангів, всього офіцерського штату військового ліцею [22, с. 187–196; 35, с. 137–144].

2.3 Технологія використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України

Аналізуючи наукові наробітки Н. Волянюк [69], О. Галуса [72], Г. Єльнікової [92; 93; 94], І. Кучинської [165; 166; 167], В. Олійника [196], Л. Сергєєвої [224], Т. Сорочан [233; 241], З. Рябової [214; 215; 216; 217] та ін. ми дійшли того, що технологію використання моделі управління

процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України визначили як поетапну діяльність з відповідними управлінськими впливами та стадіями (етапами):

- дослідження факторів зовнішнього впливу на життєдіяльність військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як закладу загальної середньої освіти;
- дослідження факторів внутрішнього впливу (ресурсів) військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як закладу загальної середньої освіти;
- вивчення ринку освітніх послуг і формулювання місії діяльності військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою з урахуванням його вимог в організації освітнього процесу;
- розробка стратегії діяльності військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою;
- розробка комплексу освітніх послуг військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою з урізноманітненням їх форм та видів;
- розробка системи забезпечення якості у військовому ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою (внутрішньої системи забезпечення якості освіти);
- забезпечення якості освіти та якості надання освітніх послуг учням у військовому ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою в умовах освітньої конкуренції.

Проведемо детальний аналіз технології використання моделі управління підготовкою учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в Збройних силах України.

1. В основі аналізу факторів зовнішнього впливу на життєдіяльність військового ліцею (ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою) як закладу загальної середньої освіти знаходиться моніторинг сучасних правових,

програмно-нормативних складових управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях на основі інституційного аудиту Державної служби якості освіти України (на основі Порядку проведення інституційного аудиту закладів загальної середньої освіти (наказ МОН України № 17 від 09 січня 2019 р.)). Він включає:

- оцінювання освітніх і управлінських процесів військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою та внутрішньої системи забезпечення якості освіти закладу;

- перевірку додержання військовим ліцеєм та ліцеєм з посиленою військово-фізичною підготовкою вимог законодавства у сфері освіти.

Оцінювання освітніх та управлінських процесів військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою та внутрішньої системи забезпечення якості освіти здійснюється за такими напрямками:

- 1) освітнє середовище (забезпечення комфортних і безпечних умов навчання та праці; створення освітнього середовища, вільного від будь-яких форм насильства та дискримінації; формування інклюзивного, розвивального та мотивуючого до навчання освітнього простору);

- 2) система оцінювання ліцеїстів (наявність відкритої, прозорої і зрозумілої для учнів системи оцінювання їх навчальних досягнень; застосування внутрішнього моніторингу, що передбачає систематичне відстеження та коригування результатів навчання кожного ліцеїста; спрямованість системи оцінювання на формування в ліцеїстів відповідальності за результати свого навчання, здатності до самооцінювання);

- 3) педагогічна діяльність педагогічних та військово-педагогічних працівників (ефективність використання сучасного компетентнісного підходу в плануванні та здійсненні освітнього процесу ліцеїстів; постійне підвищення рівня професійної компетентності та майстерності працівників ліцею; налагодження співпраці з ліцеїстами, їх батьками чи іншими законними

представниками, працівниками ліцею; організація педагогічної діяльності та навчання ліцеїстів на засадах академічної доброчесності);

4) управлінські процеси військового ліцею (наявність стратегії та системи планування діяльності ліцею, контроль досягнення запланованих цілей та ефективності реалізації завдань; дотримання довірливих відносин, забезпечення прозорості та етичних норм; якість підбору кадрів та реалізація їх можливостей для підвищення професійного розвитку; організація освітнього процесу на засадах людиноцентризму, поетапна діяльність з управлінськими впливами для прийняття управлінських рішень на основі конструктивної співпраці учасників освітнього процесу, взаємодії колективу військового ліцею із місцевою громадою; формування та забезпечення реалізації політики академічної доброчесності у військовому ліцеї);

5) перевірка додержання військовим ліцеєм (ліцеєм з посиленою військово-фізичною підготовкою) вимог законодавства у сфері освіти через аналіз реалізації законодавства України в сфері освіти, державного стандарту повної загальної середньої освіти, типової освітньої програми закладу загальної середньої освіти III ступеня та інших нормативних документів ліцею.

2. Аналіз факторів внутрішнього впливу (ресурсів) військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як закладу загальної середньої освіти. Він передбачає місце та значення закладу освіти для громади населеного пункту, його відповідність запитам суспільства на формування потреби учнів до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення; виховання патріотизму, розвитку національно-патріотичної свідомості, готовності до служби в Збройних силах України; інтеграцію особистості в систему світової та національної культури; адаптацію особистості до життя в суспільстві; посилену військово-фізичну підготовку; виконання кадрових, технологічних та організаційних вимог Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності тощо. Для цього використовуються вимоги до проведення акредитації освітньої програми.

3. Вивчення ринку освітніх послуг і формулювання місії, візії та основних цінностей діяльності військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою з урахуванням його вимог в організації освітнього процесу включає в себе: формування прогнозованих показників набору та випуску учнів ліцею на основі результатів моніторингу ринку освітніх послуг серед закладів загальної середньої освіти; якість складання випускниками ЗНО; удосконалення організаційних складових управління підготовкою учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою; проведення анкетування серед учнів, їх батьків; організація співпраці з громадськими організаціями ліцейського рівня, колегіальними та дорадчими органами управління та самоврядування ліцею, співпраця з військовими ЗВО МО України, ЗВО МОН України, державними органами та громадськими організаціями, Радою ветеранів війни та праці, спілкою воїнів-афганців, учасників АТО/ООС, волонтерами (розробляються та реалізуються спільні програми, акції, проєкти, заходи).

Сформовані місії, візії та основні цінності військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою базу мають відповідати статуту закладу та його нормативним документам через управлінську взаємодію адміністрації, військово-педагогічного і педагогічного та учнівського колективу ліцею в: організації освітнього процесу і посиленої військово-фізичної підготовки учнів; організації самостійної підготовки ліцейстів; організації позакласної фізкультурно-оздоровчої і спортивно-масової роботи ліцейстів; організації національно-патріотичної виховної і волонтерської роботи у закладі; інформатизації через офіційний вебсайт ліцею та використанні інформаційних систем в управлінні закладом. Їх визначення дасть можливість відповісти на питання про те чи є заклад лідером у формуванні самодостатнього громадянина-патріота України з готовністю до служби в Збройних силах України, про якість та перелік його освітніх послуг, склад й особливості контингенту учнів, існування ризиків його кадрово-технологічного забезпечення та шляхів їх подолання.

4. Розробка комплексу освітніх послуг військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою з урізноманітненням їх форм та видів передбачає удосконалення кадрового, інформаційного, навчально-методичного, матеріально-технічного забезпечення провадження освітньої діяльності; якості освіти військових ліцеїстів, системи реалізації академічної доброчесності у військовому ліцеї; змісту, складових та умов процесу посиленої військово-фізичної підготовки учнів та внутрішньої системи забезпечення якості освіти в ліцеї.

Розробка внутрішньої системи забезпечення якості освіти у військовому ліцеї на основі діючих нормативно-правових положень законодавства України дозволить підвищити якість його освітньої діяльності та якість освіти і сформувати самодостатнього громадянина-патріота України з готовністю до служби в Збройних силах України й виховати патріотизм як почуття і як базову якість особистості військового ліцеїста.

5. Одну з ключових ролей відіграють освітні потреби учнів військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, їх батьків через підвищення якості проведення навчальних занять в закладі; систематичний моніторинг процесу посиленої військово-фізичної підготовки учнів; досягнення ліцеїстами результатів навчання (компетентностей); якість реалізації освітньої програми і навчального плану військового ліцею та їх модернізація на основі нових освітніх потреб і вимог. Це дозволить військовому ліцею забезпечити ефективне управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів до служби в Збройних силах України та конкурентоспроможність.

В управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях також включено: критерії, правила, процедури проведення контролю; складання тестів і нормативів щорічного оцінювання рівня фізичної підготовленості; участі учнів у змаганнях Всеукраїнської спартакіади серед військових (військово-морських) ліцеїв та ліцеїв (гімназій, коледжів) з посиленою військово-фізичною підготовкою з військово-прикладних видів

семиборства; контролю освітнього процесу учнів; контролю рівнів готовності ліцеїстів до служби в Збройних силах України (низький, середній, вище середнього і високий); критерії, правила і процедури оцінювання педагогічної діяльності працівників військового ліцею.

У ході дослідження відбувалося включення фізичної культури також в зміст, форми і методи позаурочної виховної роботи. Позаурочна виховна робота – це цілісна система організаційних, морально-психологічних, інформаційних, правових та культурно-просвітницьких заходів, спрямованих на виховання в учнів ліцею національно-патріотичних якостей, необхідних для служби в Збройних силах України. В основі виховної роботи з ліцеїстами обрано національно-патріотичне та військово-фізичне виховання молоді, використання гуманістичного підходу, сутність якого полягає в організації виховання на засадах людяності, визнанні цінностей людської особистості, створенні сприятливої морально-психологічної атмосфери та умов для вільного розвитку і реалізації здібностей кожним ліцеїстом [18; 23, с. 134–137].

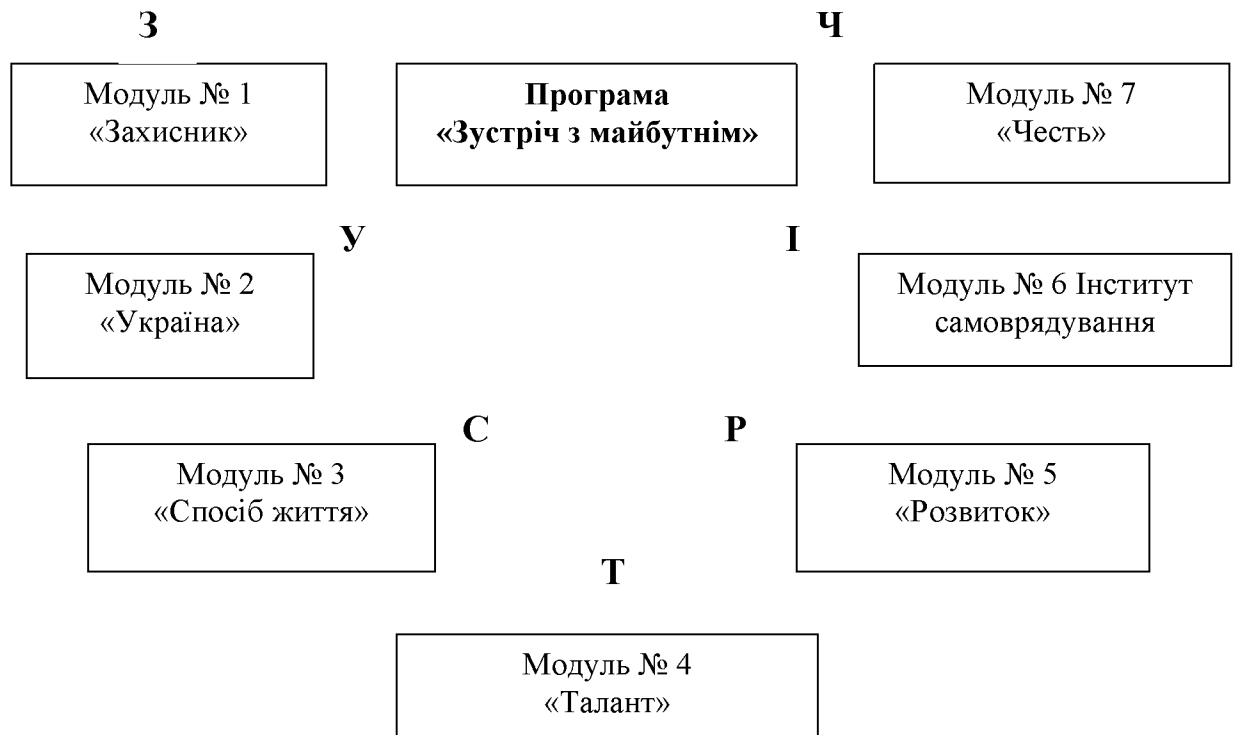
Пріоритетні напрями виховної роботи з учнями військового ліцею:

- державний – формування відданих патріотів, майбутніх захисників Вітчизни на ідеях державної незалежності, територіальної цілісності, національної і воєнної безпеки;
- соціальний – усвідомлення сучасних реалій українського соціуму, його культурних, соціально-політичних засад, потреб українського народу на основі визнаних суспільством теоретичних, соціально-політичних та етнічних складових його історичного розвитку;
- військовий – поглиблена національно-патріотична, військово-патріотична, допризовна та фізична підготовка, удосконалення фізичної підготовленості та формування готовності до служби в Збройних силах України;
- психолого-педагогічний – ґрунтування на вивченні психологічних особливостей ліцеїстів та їх врахування під час їх підготовки до навчання в закладах вищої освіти МО України;

– правовий – вивчення законодавчої бази з питань діяльності Збройних сил України та формування високої правової культури [18].

В усі ці напрями вносилися необхідні доповнення, пов'язані із залученням учнів до фізичної культури як фактору формування у них готовності до служби в Збройних силах України. Формами позаурочної виховної роботи обрали: зустрічі з ветеранами Другої світової війни, воїнами-мироотворцями, воїнами-афганцями, воїнами АТО/ООС, «круглі столи» з проблем військової служби і впливу на її успішність фізичної культури, бесіди, екскурсії до музеїв військових частин, походи місцями бойової слави, пошукову роботу, воєнізовані ігри, військово-спортивні змагання тощо.

Вагоме місце в реалізації поставлених завдань з формування в учнів ліцею готовності до служби в армії в позаурочний час посідала модульно-цільова програма «Зустріч з майбутнім», яку було спільно розроблено та удосконалено відповідно до завдань нашого дослідження з колективами закладів освіти, що були базами дослідження. Мета програми полягала в створенні умов для формування у ліцеїстів морально-психологічних і фізичних якостей, необхідних для успішної служби в Збройних силах України. Поряд із завданнями формування у ліцеїстів національної свідомості, поваги до національної символіки – Державного Герба, Прапора, Гімну України; наповнення виховного простору культурно-історичними надбаннями українського народу, бойовими традиціями визвольної боротьби, визначили й такі, як: виховання у ліцеїстів фізичних якостей, необхідних для подальшого навчання у закладах вищої освіти МО України та служби в Збройних силах України, формування свідомої мотивації до здорового способу життя й фізичного загартування. Реалізація програми здійснювалася шляхом реалізації змісту її взаємопов'язаних модулів [18]:

Рис. 2.4 Схема модульно-цільової програми «Зустріч з майбутнім» [18])

Перший модуль програми називався «Захисник». Його зміст спрямовувався на забезпечення морально-психологічної і практичної підготовки ліцеїстів до виконання конституційного обов'язку – захисту Вітчизни та служби у Збройних силах України; формування почуття патріотизму, любові до свого народу, відданості Вітчизні; виховання ініціативності, самостійності в ухваленні рішень, хоробрості, стійкості, мужності, готовності до подвигу, самопожертви в ім'я Вітчизни; орієнтації учнів на організацію шефської допомоги ветеранам; надання допомоги ліцеїстам у виборі майбутньої професії офіцера Збройних сил України [18].

Для вирішення завдань нашого дослідження було включено питання, які стосувалися фізичної підготовки військових ліцеїстів та формування їх готовності до служби в Збройних силах України. Це стало передумовою того, що до сукупності визначених програмою для цього модулю заходів (Святкування Днів Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, Захисника Вітчизни, Збройних сил України; робота пошукового загону «Прометей»,

тематичні вечори військово-патріотичного спрямування, екскурсії до військових частин, музеїв бойової слави та ін.) додали й заходи, що передбачали проведення піших походів місцями бойових дій Другої світової війни, військово-спортивних змагань, олімпіад з фізичної культури, тижня допризовної та фізичної підготовки, проведенню табірному збору).

В олімпіаді з фізичної культури брали участь усі ліцеїсти, охоплені формувальним етапом експерименту. Було розроблено два варіанти змісту програми олімпіади з фізичної культури, проведення яких відбувалося в декілька турів. Для прикладу наведемо деякі з означених видів завдань олімпіади першого варіанту, що пропонувалися в змісті I туру:

1. Виберіть правильне визначення терміну «Фізичне виховання»:

а) спеціально організований педагогічний процес всебічного розвитку фізичних і морально-вольових здібностей, формування і розвитку життєво важливих рухових умінь та навичок людини;

б) заняття за розкладом, на якому «кидають м'яч і свистять у свисток»

в) а, б.

2. Класифікуйте фізичні вправи за видами спорту:

а) силові, швидкісні, швидкісно-силові, на витривалість, на гнучкість, на спритність;

б) гімнастичні, легкоатлетичні, ігрові, туристичні;

в) а, б.

3. Основним засобом фізичної культури є:

а) фізичні вправи;

б) гігієна взуття, одягу, приміщення, освітлення, харчування;

в) сонце, повітря, вода.

4. Запишіть назви складових частин структури фізичної культури в Україні.

(Повністю приклади олімпіадних тестових завдань подано в Додатку Д).

II тур олімпіади з фізичної культури передбачав виконання ліцеїстами творчого завдання з метою виявлення рівня знань з фізичної культури при створенні комплексів фізичних вправ для самостійних занять, зокрема:

- скласти комплекс фізичних вправ для розвитку силової витривалості у ході власних самостійних занять з метою підготовки до служби в Збройних силах України із зазначенням кількості повторень вправи, видів відпочинку, методів розвитку якості, тривалості комплексу;
- скласти комплекс фізичних вправ для розвитку максимальної сили у ході власних самостійних занять з метою підготовки до служби в Збройних силах України із зазначенням кількості повторень вправи, видів відпочинку, методів розвитку якості, тривалості комплексу;
- скласти комплекс фізичних вправ для розвитку загальної витривалості у ході власних самостійних занять з метою підготовки до служби в Збройних силах України із зазначенням кількості повторень вправи, видів відпочинку, методів розвитку якості, тривалості комплексу;
- скласти комплекс фізичних вправ для ранкової зарядки у ході власних самостійних занять з метою підготовки до служби в Збройних силах України із зазначенням не менше 8 вправ, кількості повторень вправи, тривалості комплексу.

Наводимо приклад другого варіанту змісту олімпіади з фізичної культури, яка проводилася в IV тури та містила такі завдання:

I тур – виконання учнями рухових тестів і нормативів оцінки фізичної підготовленості (10–11 класи);

II тур – конкурс на кращу стінгазету на військово-фізичну тематику;

III тур – виконання тестових завдань за розділом (варіативним модулем) навчальної програми з фізичної культури;

IV тур – «Ліцейське силове триборство». Виконання учасниками максимальної кількості повторень вправи «Підйом переворотом на високій перекладині»; максимальної кількості повторень вправи «Віджимання в упорі на паралельних брусах»; участь у змаганнях з армреслінгу. Від однієї команди 2 учасники виконували максимальну кількість повторень кожної вправи.

Результати учасників додавалися, перемогу виборювала та команда, яка набирала найбільшу суму повторень вправи.

У межах реалізації цього ж модуля проводився «Тиждень допризовної та фізичної підготовки» (Додаток Е). Добір заходів, які входили до програми заходу, тісно пов'язувався з підготовкою учнів до служби в Збройних силах України. На це насамперед орієнтували такі заходи, як стройовий огляд, конкурс стройової підготовки та ін. Залучаючись до участі в змаганнях, ліцеїсти могли перевірити свої знання і вміння з певних нормативів. До того ж, будучи представниками не лише своєї команди, а й взводу загалом, вони намагалися досягти кращих результатів, відчуваючи відповідальність за виявлену до них довіру. Наведені та інші види змагань виховували у ліцеїстів почуття громадянського обов'язку, підвищували усвідомлення ними значущості формування в себе готовності до служби в армії засобами фізичної культури.

Другий модуль – «Україна» – спрямовувався на формування творчого, активного громадянина, здатного розв'язувати завдання, які сприяли б його громадянському самовизначенню. Це досягалося, зокрема, завдяки формуванню в учнів національно-патріотичної свідомості і людської гідності, любові до Батьківщини; сприяння встановленню активної позиції ліцеїста щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії в Україні; виховання поваги до Конституції та державних символів українського народу; утвердження в свідомості ліцеїстів потреби досконалого знання державної мови, постійної турботи про піднесення її престижу та функціонування в усіх сферах суспільного життя. Серед заходів, які використовувалися нами в межах цього модуля, особливо слід відзначити: правовий лекторій «Я – громадянин України»; історичні подорожі-бесіди «Кроки державності»; лекторій «Борці за незалежність України»; відзначення Дня Конституції України, Дня Незалежності України, Дня Соборності; залучення ліцеїстів до участі в туристсько-краєзнавчих експедиціях «Краса і біль України», «Сто чудес України», «Збережемо пам'ять про подвиг»; акцію «Допомога ветерану»;

зустрічі з відомими людьми; шевченківські дні; диспути та дискусії з питань розвитку в Україні демократії [18; 21, с. 108–116].

На формування в учнів свідомої мотивації на здоровий спосіб життя та фізичне загартування, виховання потреби в регулярних заняттях фізичною культурою і спортом, дотримання розпорядку дня; проведення оздоровчо-профілактичної роботи; сприяння оволодінню учнями ліцею необхідними знаннями, вміннями і навичками для прийняття рішень на користь здоров'я спрямовувався третій модуль – «Спосіб життя» [18].

Реалізації цих завдань прислужувалися виховні години «Все про здоровий спосіб життя», лекторій «Твоє життя – твій вибір», випуск санітарних бюлетенів, проведення Днів здоров'я і тижнів «За здоровий спосіб життя», проведення спартакіади з військово-прикладних видів спорту, ігрових видів спорту (футбол, волейбол, баскетбол), з легкої атлетики, залучення ліцеїстів до участі в спортивних змаганнях і конкурсах різних рівнів.

У змісті занять лекторію ліцеїсти мали можливість познайомитися з наслідками шкідливого впливу на організм людини алкоголю, тютюну, наркотичних речовин, правилами безпечної поведінки у різноманітних критичних ситуаціях, способами надання першої медичної допомоги тощо.

У межах тижнів «За здоровий спосіб життя» були проведені «круглі столи» за такою тематикою: «Твоє життя – твій вибір» (профілактика шкідливих звичок), «Якщо хочеш бути здоровим» (мотивація на самостійні заняття фізичними вправами), «Прояви турботу та обачливість» (профілактика ВІЛ/СНІДу, статеве виховання), «Здоров'я майбутнього офіцера». У змісті цього ж модулю учні залучалися до виконання різноманітних творчих завдань, пов'язаних з фізичною культурою. Наприклад:

Завдання 1. Скласти комплекс фізичних вправ для розвитку силової витривалості в ході власних самостійних занять з метою підготовки до служби в армії; зазначити кількість повторень вправи, види відпочинку, методи розвитку якості, тривалість комплексу.

При виконанні завдання ліцеїст мав зазначити свій вік, масу тіла, власний рекорд у віджиманні в упорі лежачи.

Завдання 2. Скласти комплекс фізичних вправ для розвитку максимальної сили у ході власних самостійних занять з метою підготовки до служби в армії; зазначити кількість повторень вправи, види відпочинку, методи розвитку якості, тривалість комплексу. Тут також зазначався вік, маса тіла і власний рекорд у підтягуванні на високій перекладині.

Цей модуль також передбачав проведення військово-спортивних змагань, а саме: стрибова естафета, стрільба з пневматичної гвинтівки, комічна естафету, перетягування канату, комбінована естафета тощо.

Наприклад, остання включала серії завдань, які передбачали прояв умінь у галузі фізичної культури: пробігти до мату, зробити перекид вперед, розібрати автомат АКМ, повернутися назад; пробігти до мату, зробити перекид, зібрати автомат АКМ, повернутися назад; біг зі зв'язаними ногами в парах; стрибки зі скакалкою, повертаються бігом; пересування за допомогою 2 табуретів, назад-бігом; пересування в упорі на руках з допомогою партнера, назад міняються (пересування в парі, маючи руки за спиною в «замок»).

Такі змагання давали ліцеїстам змогу випробувати не тільки свої рухові вміння, а й сприяли формуванню в них таких якостей, як товарииськість, відповідальність, вимагали прояву взаємної підтримки, дисциплінованості, цілеспрямованості – важливих якостей для майбутнього захисника України.

Модуль «Талант» мав меті сприяти розвитку творчого потенціалу кожного ліцеїста, формуванню різнобічних потреб самореалізації в різних видах діяльності, зокрема в тих, що пов'язані з фізичною культурою. Останнє досягалося завдяки залученню учнів до участі в спортивних гуртках і секціях, проведення розважально-спортивних ігор, спортивних свят, на яких учні мали можливість продемонструвати свої досягнення в галузі фізичної культури (індивідуальні та командні). Для готовності в службі в армії важливе значення має вміння учня здійснювати самодіагностику фізичного, психічного, інтелектуального та соціального розвитку, а також уміння здійснювати

корекційно-розвивальну та відновлювальну діяльність. На формування таких умінь орієнтувався модуль «Розвиток». У процесі його реалізації створювали банк даних психолого-педагогічного розвитку особистості ліцеїста; запроваджували факультатив «Основи військової етики і психології», «Тренінг адаптації»; з учнями проводилися консультації відповідного змісту, психологічний брейн-ринг; ліцеїсти залучалися до підготовки і проведення радіопрограми «Знайомтесь – це я!» [18].

Особлива увага надавалася навчанню учнів проводити контроль і самоконтроль за своїм фізичним розвитком; веденню щоденника самоконтролю як ефективної форми залучення до виконання контрольних функцій; оперативному коректуванню величини фізичного навантаження шляхом внесення змін у його обсяг, інтенсивність та тривалість відпочинку ліцеїстів. Застосування різних видів контролю мало і велике виховне значення. Оперативно здобуті результати контролю сприяли вихованню у ліцеїстів інтересу до свого фізичного розвитку, позитивно впливали на регулярність відвідування тренувальних занять, підготовку до виконання навчальних і контрольних нормативів та формування готовності до служби в армії.

Формуванню в учнів активної життєвої позиції, лідерських якостей, відповідальності за доручену справу, за колектив, за все, що відбувається навколо, принциповості як уміння критикувати, належним чином сприймати критику, давати об'єктивну оцінку своїм вчинкам та вчинкам товаришів, самостійності – готовності до ухвалення рішень й доведення їх до логічного завершення, ініціативності – вміння вносити в будь-яку справу свої зусилля, думки та пропозиції сприяв модуль «Інститут самоврядування» [18]. Реалізації цих завдань сприяла діяльність Учнівського самоврядування, Парламенту ліцею, Суду честі ліцеїста, Інституту молодшого командира. Учнівське самоврядування – організація учнівського колективу, що забезпечувала комплексний виховний вплив на ліцеїстів завдяки їх залученню до участі у вирішенні важливих питань життєдіяльності ліцею. Мета учнівського самоврядування у військовому ліцеї полягала в сприянні формуванню

особистості, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою та громадянською відповідальністю, стійка мотивація на поліпшення свого фізичного розвитку й фізичного самовдосконалення (Додаток Ж).

Важливою складовою учнівського самоврядування виступав найвищий його орган Суд честі ліцеїстів, робота якого спрямовувалася на профілактику правопорушень серед особового складу, вирішення конфліктних ситуацій між учнями, захист їх особистих прав. В основу діяльності Суду честі поклалися Статут ліцею і Кодекс честі ліцеїста, де викладені морально-правові норми життєдіяльності всього колективу закладу, в тому числі й ті, що стосуються залучення вихованців до фізичної культури як фактору формування в них готовності до служби в Збройних силах України.

Учнівський Парламент містив департаменти (департамент навчання, дисциплінарний департамент, департамент спорту, департамент культури, господарчий департамент, департамент преси), кожен з яких виконував роботу відповідного змісту. Наприклад, дисциплінарний департамент здійснював контроль за відвідуванням уроків, носінням форми одягу, дотриманням статутних правил поведінки, здійснював антитютюнову, антиалкогольну, протинаркотичну профілактичну роботу. Департамент спорту координував спортивно-масову та фізкультурно-оздоровчу роботу, спрямовуючи її на формування в учнів фізично-вольових і психологічних якостей, стійких мотиваційних настановлень на здоровий спосіб життя, виховання інтересу і звички до занять фізичними вправами [18]. Створено форму організації лідерів учнівських колективів ліцею, зайнятих соціально корисною, організаторською, виховною і командною діяльністю на засадах базових духовних цінностей захисників держави – Інститут молодшого командира. Його мета полягала у формуванні моральних, професійних, фізично-вольових якостей учнів як передумови якісного виконання випускниками ліцею обов'язків молодшого командира Збройних сил України. Діяльність Інституту молодшого командира відбувалася на таких принципах: тісний зв'язок зі службовою та навчальною діяльністю; органічна єдність теоретичної і практичної

підготовки; поєднання єдиноначальності з демократичними нормами поведінки; прозорість відносин між молодшими командирами і підлеглими; виховання молодшого командира в колективі й через колектив. Відбір кандидатів на посади віце-сержантського складу включав три етапи.

На I етапі спільно з практичним психологом та соціальним педагогом ліцею проводилися соціологічні дослідження, мета яких полягала у встановленні лідерів у взводах і відділеннях на основі психодіагностичних методик «Соціометрія» та «Лідер взводу». Кандидати на посади віце-сержантського складу визначалися шляхом інтерпретації даних методик унаслідок набору найбільшої кількості голосів за наступними критеріями: високий рівень навчання; наявність спортивних здібностей; уміння згуртувати, об'єднати колектив; високий рівень комунікативних здібностей; перевага позитивних якостей; уміння вивчати, оцінювати і вести за собою підлеглих; дисциплінованість та ініціатива; емоційна стійкість.

На II етапі до процесу відбору кандидатів залучалися військово-педагогічні та педагогічні працівники ліцею. Головними напрямками роботи на даному етапі були: індивідуально-виховна робота; діагностичний експеримент; моніторинг повсякденної діяльності віце-сержантського складу. Індивідуально-виховна робота поставала як найбільш ефективний метод впливу на ліцеїста та вивчення його особистості. У процесі індивідуальних бесід аналізувалася спрямованість особистості майбутнього віце-сержанта, мета його життя, ставлення до себе і до колективу, мотиви досягнення успіху у навчанні, моральні й духовні інтереси, нахили, уподобання, корисні та шкідливі звички. Другий напрям роботи – діагностичний експеримент, який давав змогу виявити можливості новопризначеного віце-сержанта сприймати педагогічний вплив, аналізувати його дієвість; за необхідності проводили з ним коригувальну роботу. В ході дослідження фіксували зміни в психологічних якостей ліцеїста за допомогою спостереження, узагальнення незалежних характеристик, вивчення результатів діяльності. Третій напрям – моніторинг повсякденної діяльності віце-сержанта – тісно переплітався з попереднім і включав: результативність навчання; визначення рівня організаторських та комунікативних здібностей; вивчення

якості виконання окремих доручень; аналіз служби у добовому наряді. Особливістю даного етапу була тісна співпраця офіцерів-вихователів з практичним психологом ліцею, що забезпечувало отримання більш об'єктивної інформації про кожного кандидата. Кінцевим результатом другого етапу були спільні пропозиції ротної ланки і практичного психолога адміністрації ліцею щодо затвердження даних кандидатур на посади віце-сержантського складу.

ІІІ етап відбору кандидатів включав три напрями роботи:

- 1) активне стажування кандидатів на посадах віце-сержантського складу;
- 2) індивідуальні співбесіди командування ліцею з ліцеїстами, які допускалися до виконання обов'язків молодших командирів;

- 3) підготовка проєкту наказу начальника ліцею про присвоєння цим кандидатам спеціальних звань та призначення їх на відповідні посади.

Забезпечуючи сприятливі умови для самовиховання і самовдосконалення учнів завдяки активній участі в роботі органів учнівського самоврядування та Інституті молодшого командира, ми орієнтувалися на виховання в них таких якостей, як відповідальність за себе і за колектив; уміння організувати і повести за собою підлеглих; принциповість – об'єктивне оцінювання своїх вчинків і вчинків товаришів; самостійність в ухваленні рішень; надійність і готовність долати труднощі; командирська воля й наполегливість; ініціативність – уміння вносити в будь-яку справу свої думки і пропозиції: висока моральність, чесність, зразковість.

Модуль «Честь» мав на меті сформулювати в ліцеїстів необхідні для служби в армії ціннісні орієнтації, риси характеру та вольові якості (дотримання традицій і законів лицарської честі і звитяги; вироблення потреби поводитися відповідно до моральних норм офіцера Збройних сил України та кодексу честі ліцеїста; почуття колективізму, свідомої дисципліни) [18].

Основна вага з її досягнення покладалася на факультатив «Досліджуючи міжнародне гуманітарне право», цикл бесід «Моральні якості офіцера Збройних сил України», «Кодекс честі ліцеїста», «Духовні скарби українського народу», диспути та дискусії «Що таке честь ліцеїста?», «Що таке честь мундира?».

Залучалися учні до участі в зборах взводів «Службова картка – сторінка твоєї біографії», засіданнях Суду честі ліцеїста; проводили акцію милосердя «Допомога людям похилого віку».

Ще одним напрямом позаурочної виховної роботи, який було розроблено та удосконалено нами спільно з колективами закладів освіти, що були базами дослідження, і тісно пов'язувався з модульно-цільовою програмою «Зустріч з майбутнім», став розроблений та впроваджений проєкт «Військовий ліцей – школа національного-патріотичного та військово-фізичного виховання сучасного ліцеїста», завдання якого полягали в удосконаленні управління виховної системи військового ліцею та визначенні ролі військово-педагогічного та педагогічного колективів в організації і проведенні виховної роботи з військовими ліцеїстами; реалізації завдань виховної роботи колективу військового ліцею через залучення учнів до проєктів і заходів з національно-патріотичного та військово-фізичного виховання місцевого, всеукраїнського та міжнародного рівнів для забезпечення розвитку національної свідомості військових ліцеїстів на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність); формуванні у військових ліцеїстів патріотизму, поваги до Конституції та законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей; функціонуванні виховної системи військового ліцею на ідеях державності, незалежності України, будівництва Збройних сил України як гаранта територіальної цілісності держави; розвитку виховної системи військового ліцею через підготовку активістів, волонтерів з національно-патріотичного та військово-фізичного виховання та співпраці з освітніми й волонтерськими організаціями.

Реалізація проєкту передбачає дотримання таких принципів:

— організація виховного процесу учнів військових ліцеїв на основі державної системи національно-патріотичного виховання у взаємозалежності

зі змістом, формами та методами управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів й формування їх готовності до служби в армії;

- зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму, утвердження національних цінностей в учнів військових ліцеїв;

- формування в учня як людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості своїй Українській державі, повагу до особистості, ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості;

- органічне поєднання національних, історичних та культурних традицій у виховному процесі військових ліцеїстів на прикладах героїчної боротьби Українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, соборності, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань та ін., на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні у 2004, 2013–2014 років, Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією;

- взаємозв'язок сучасної теорії і практики виховної роботи з учнями у військових ліцеях як закладах загальної середньої освіти та управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів й формування їх готовності до служби в Збройних силах України; систематичний аналіз формування особистості військового ліцеїста, його готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, служби в Збройних силах України;

- консолідація зусиль усіх членів військово-педагогічного та педагогічного колективу військового ліцею, учнів та їх сімей, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, молодіжних центрів, закладів освіти для налагодження конструктивної взаємодії, соціального партнерства між

суб'єктами національно-патріотичного виховання у процесі посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях.

Для реалізації було розроблено модель проєкту з відповідними управлінськими впливами і стадіями (етапами):

1. Удосконалення виховної системи військового ліцею:

- розроблення і впровадження Концепції виховної системи військового ліцею; створення моделі управління виховним процесом військового ліцею та технології її використання;
- організація діяльності учасників виховного процесу військового ліцею та контролю за станом виховної роботи;
- інформатизація виховного процесу, модернізація форм і методів індивідуально-виховної роботи.

2. Організація роботи з педагогічним та військово-педагогічним колективом військового ліцею:

- формування єдиних поглядів щодо проблеми національно-патріотичного виховання військового ліцеїста як самодостатнього громадянина-патріота з готовністю до служби в Збройних силах України;
- визначення ролі педагогічного та військово-педагогічного колективу в організації і проведенні виховної роботи та використання в системі виховання ідей державності, патріотизму, незалежності України, будівництва Збройних сил України як гаранта територіальної цілісності держави, недоторканості її кордонів;
- розробка алгоритму дій вчителів і вихователів, командирів щодо якісної організації виховного процесу в урочний та позаурочний час;
- організація роботи методичного об'єднання офіцерів-вихователів військового ліцею щодо моделювання виховного процесу військового ліцею на основі особистісно орієнтованого підходу та технології професійного самовизначення вихованців закладу.

3. Застосування технології виховного впливу на особистість ліцеїста:

- розробка та використання «Кодексу честі ліцеїста», виховання духу лицейного братства у найкращих традиціях кадетських корпусів та училищ;
- формування в учнів лицю усвідомлення особливої місії військового – захищати Вітчизну, рідний дім, свій народ на основі використання прикладів героїчних традицій визвольної боротьби українського народу;
- створення та дієве впровадження учнівського самоврядування у виховний процес, підготовка лідерів учнівських колективів для практичної діяльності зі своїми ровесниками;
- використання зусиль військових ліцеїстів для національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання допризовної молоді;
- вдосконалення системи превентивного виховання, вироблення потреби поводити себе відповідно до моральних норм офіцера Збройних сил України.

4. Організація роботи з сім'ями ліцеїстів:

- утвердження традиційних сімейних цінностей, традицій та активне залучення батьків та родичів до виховної роботи в лицей;
- ознайомлення батьків з системою виховання у військовому лицей, розробка і використання у виховному процесі алгоритму дій батьківської громади щодо організації національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання військових ліцеїстів;
- надання допомоги та організація роботи консультативного пункту для батьків вихованців військового лицю;
- організація індивідуальної роботи з батьками окремих військових ліцеїстів, які потребують посиленої уваги;
- залучення батьків до проведення позакласної виховної роботи та організації роботи гуртків і спортивних секцій;
- організація взаємодії педагогічного та військово-педагогічного колективу з батьками в системі превентивного виховання й з питань збереження і зміцнення психологічного, фізичного та духовного здоров'я учнів тощо.

5. Соціально-психологічний супровід виховної роботи:

- створення цілісної системи вивчення індивідуально-психологічних особливостей військового ліцеїста та діагностика рівня міжособистісних стосунків в учнівських колективах військового ліцею;

- комплексне вивчення рівня вихованості, загального розвитку військових ліцеїстів та характеру взаємодії суб'єктів виховного процесу;

- організація соціально-психологічного захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, всебічний контроль за умовами проживання в опікунських сім'ях; забезпечення умов для діагностики адекватності здібностей військових ліцеїстів їхнім професійним намірам.

У межах цього ж проекту відбувалася співпраця з представниками міських силових структур, в основу якої покладалася профілактична та профорієнтаційна робота. Щомісяця представники силових структур проводили цікаві виступи перед учнями військового ліцею з демонстрацією відеоматеріалів і фотоматеріалів, що давало учням змогу не лише познайомитися з особливостями роботи працівників силових структур, а й переконатися в необхідності серйозної фізичної підготовки для її успіху.

Військово-шефська робота – напрям виховання, що полягав у встановленні й підтримці зв'язків з військовими частинами, військовими закладами вищої освіти, громадськими організаціями з метою проведення спільних заходів з питань формування у ліцеїстів почуття патріотизму, любові до свого народу, поваги до Збройних сил України, усвідомлення важливості добре розвинених фізичних якостей, базувалася на запровадженні таких форм роботи:

- організації днів відвідування військових частин та підрозділів силових структур, ознайомлення з характером їх функціонування; організації тематичних вечорів, зустрічей з офіцерами та курсантами військових закладів вищої освіти, сім'ями військовослужбовців;

- проведенні бесід про офіцерські посади Збройних сил України, перегляд відеоматеріалів про військові професії;

- залученні учнів до впорядкування меморіальних комплексів, пам'ятників, братських могил;
- організації змагань з військово-прикладних видів спорту, змагань Всеукраїнської спартакіади серед військових (військово-морських) ліцеїв та ліцеїв (гімназій, коледжів) з посиленою військово-фізичною підготовкою з військово-прикладних видів семиборства, проведення навчальних стрільб;
- організації походів по місцях бойової слави, розвитку пошукової роботи серед військових ліцеїстів, волонтерства;
- залученні до роботи в гуртках і клубах військово-патріотичного спрямування та з різних видів фізичної культури та спорту.

Крім того, у процесі проведення дослідно-експериментальної роботи свою ефективність довели такі форми і методи роботи, як: ритуали урочистої посвяти першокурсників у ліцеїсти з прийняттям ними «Клятви ліцеїстів» та випуску вихованців; організація зустрічей з ветеранами Другої світової війни, Радою ветеранів війни та праці, спілкою воїнів-афганців, учасників АТО/ООС, випускниками військового ліцею, волонтерами; участь у міських урочистостях, присвячених Дню Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні; участь у Міжнародному фестивалі національних культур; участь у щорічних «Козацьких забавах»; участь у міських, обласних і Всеукраїнських конкурсах, турнірах військово-патріотичного спрямування. Наприклад, було проведено урочистий вечір «Солдати правопорядку», мета якого полягала в ознайомленні учнів з діяльністю правоохоронних органів України, організації взаємодії з міськими правоохоронними органами, формування шанобливого ставлення до Конституції і законів держави. Під час заходу було показано добірку виготовлених учнями слайдів, які супроводжувалися заздалегідь підготовленими виступами (історія створення правоохоронних органів; діяльність працівників правоохоронних органів під час Другої світової війни; сучасні трудові будні правоохоронних органів; основні завдання правоохоронних органів; присяга, кодекс честі працівників органів Міністерства внутрішніх справ України; представлення

випускників ліцею, які навчаються у закладах вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України; розповіді про працівників правоохоронних органів, які загинули при виконанні службових обов'язків). Були проведені показові виступи з різних видів спорту як демонстрація сили, витривалості, гнучкості – важливих якостей для успішної діяльності працівників правоохоронних органів.

З інтересом залучалися ліцеїсти до «Козацької вікторини», що проходила в рамках виховного заходу «Козацькі забави». Для її проведення створювали команди (курені), до яких входило по 8 ліцеїстів. Курені обирали отамана, писаря, стяговика, зброяра, тамаду, кухаря, заспівую чого, скарбничого і давали роз'яснення щодо обов'язків кожного. Вікторина проводилася в два етапи: командна участь (І етап), особиста участь кожного члена куреня (ІІ етап).

На І етапі команди мали розкрити зміст таких понять як: «Військові терміни стародавніх слов'ян і козаків», «Козацький устрій», «Козацький побут», «Козацька зброя», «Сучасні військові дати», «Розгадування кросвордів» та ін. На ІІ етапі передбачалося: розбирання-збирання автомата АКМ та спорядження магазину. Правильність виконання оцінювалася відповідно до нормативів навчального предмету «Захист Вітчизни». Курінь-переможець визначався за сумою набраних (командних та індивідуальних) балів.

Невід'ємною складовою позаурочної виховної роботи обрали співробітництво з батьками військових ліцеїстів. Визначаючи стратегію співробітництва з батьками, спиралися на такі вихідні ідеї:

1) вільна можливість батьків та дітей у сучасних умовах обирати заклад загальної середньої освіти;

2) чітке усвідомлення завдання військового ліцею: надавати не лише формальну освіту, а й створювати ситуацію розвитку творчості, успіху, сприяти прагненню учнів до самовдосконалення;

3) сформованість критичного мислення у членів педагогічного та військово-педагогічного колективу закладу щодо змісту освіти, пошук нових шляхів розвитку, впровадження в роботу інноваційних освітніх технологій;

4) прагнення кожного члена колективу військового ліцею і батьків до формування позитивного іміджу закладу загальної середньої освіти;

5) спільне вирішення спірних питань.

Взаємодіючи з сім'ями учнів, використовувалися різні види спільної діяльності: організаційна; навчально-просвітницька; виховна; спортивно-оздоровча; естетична; профорієнтаційна; культурно-розважальна (дозвілля). Відповідно до цього запроваджувалися різноманітні форми роботи з батьками:

1. День відкритих дверей у військовому ліцеї – перше взаємне знайомство педагогічного та військово-педагогічного колективу ліцею з батьками учнів.

2. Формування банку даних про сім'ї ліцеїстів – за допомогою анкетування, тестування, написання творів-мініатюр про родинне виховання.

3. Батьківські збори у військовому ліцеї (в роті, у взводі/класі) – спілкування батьків з педагогічним та військово-педагогічним колективом ліцею для отримання інформації про власну дитину.

4. Індивідуальні бесіди, соціально-психологічні та педагогічні консультації – налагодження контактів із членами сім'ї учня військового ліцею.

5. Прес-конференції з організації національно-патріотичного виховання, родинного виховання, під час яких батьки мали змогу поділитися досвідом; зустрічі за «круглим столом» найрізноманітнішої тематики: «Традиції української сім'ї», «Родинні династії військових в Україні», «Героїчні сторінки нашої сім'ї», «Розвиток сімейних патріотичних традицій та утвердження національних цінностей», які проводилися як у межах взводу, так і у вигляді святкового вечора всього ліцею; батьківський всеобуч працював у формі засідань клубу «Батьківська школа» тощо.

7. Дні довіри у військовому ліцеї – створювалися умови батькам учнів для консультування з офіцерами, педагогами, психологом, медичним працівником із різних проблемних питань життєдіяльності, навчання та виховання ліцеїста.

8. Скринька довіри у військовому ліцеї – своєрідне таємне листування з батьками, яке допомагало в розв'язанні сімейних проблем, що поставали перед ними у питаннях виховання учня.

9. Батьківський всеобуч у військовому ліцеї та спільна робота з питань організації дозвілля учнів.

10. Організація за участі батьків гурткової роботи, конкурсів та спортивних змагань для учнів, засідань педагогічної ради закладу та ін. (Додаток 3).

Одну з головних ролей у вихованні ліцеїстів відіграють офіцери-вихователі. На ці посади шляхом ретельного відбору призначаються люди з досвідом армійської служби в Збройних силах України і вмінням працювати з підлітками. Максимум сил і знань офіцерський склад військового ліцею віддає справі плекання майбутніх кадрів Збройних сил України, виховання їх у дусі патріотизму і відданості нашій незалежній Україні [18].

Зміст Статуту військового ліцею містить обов'язки офіцера-вихователя. Разом з тим, у ході виховної роботи можуть виникати непередбачувані ситуації та питання підліткового віку, які треба вирішувати щодня в умовах носіння військовим ліцеїстами військової форми, дотримання ними правил і норм дисципліни та організації самопідготовки у військовому ліцеї, життєдіяльності юнаків у військовому колективі та формування у них рис характеру майбутнього командира Збройних сил України, необхідності допомоги щодо правильного, в залежності від рівня підготовленості, ділових якостей, стану здоров'я та професійно-психологічної придатності, обранні свого військового фаху. Необхідно враховувати і дитячі розчарування, і сум за близькими, і невміння впоратися з безліччю невідомих раніше завдань, які треба вирішувати самостійно. Саме в таких ситуаціях і приходить на допомогу військовим ліцеїстам вихователі (офіцер-наставник) військового ліцею, головною умовою успіху діяльності якого виступає його авторитет, котрий базується на законах честі, мужності, порядності, доброти та поваги до молоді. Нами було визначено критерії ефективності роботи вихователя (офіцера-наставника), а саме: рівень організованості класного колективу (дисциплінованість, робота віце-сержантського складу та активу взводу); рівень навчальної мотивації ліцеїстів (динаміка підвищення якості знань, ефективності роботи з вихованцями, які навчаються на початковому рівні, активність учнів у позаурочній діяльності); різноманітність позаурочного життя;

динаміка зростання рівня вихованості ліцеїстів; рівень розвитку взводного колективу (згуртованість, активність, ініціативність ліцеїстів, виховний вплив колективу на його членів, рівень розвитку громадської думки); активність співпраці взводу з вихователем (офіцером-наставником); зв'язок із сім'єю, участь батьків у виховному процесі; робота з проблемними ліцеїстами, надання їм педагогічної підтримки на основі індивідуального підходу; захищеність та комфортність умов перебування кожного вихованця у взводі, у військовому ліцеї.

На підтримку вихователів (офіцерів-наставників) щодо організації і проведення виховної роботи з учнями відповідно до цих критеріїв спрямовувалися різноманітні форми і методи методичної роботи, а саме:

- дні фахової підготовки вихователя (проводилися щосереди за участю заступників начальника військового ліцею, практичного психолога, педагога-організатора, лікаря та представників громадськості міста);
- психолого-педагогічні семінари: «Діагностика психологічного й морального розвитку ліцеїста – ключ до розуміння його особистості», «Виховний захід не для учнів, а з учнями»;
- проблемні семінари: «Творчість вихователя: шляхи позбавлення від стереотипів та шаблонів у виховній роботі», «Колективні творчі справи як комплексний засіб виховання»;
- «круглі столи» на теми: «Сутність педагогічної майстерності вихователя», «Виховна система взводу: проблеми і пошуки»;
- творчі звіти вихователів (офіцерів-наставників) з питань самоосвіти, організації виховного процесу з вихованцями взводу та створення відеотеки «Лабораторія творчої майстерності вихователя (офіцера-наставника)»;
- випуск інформаційно-методичних бюлетенів за підсумками проведення предметних тижнів та декад національно-патріотичного виховання;
- «методичний двобій» на теми: «Методика вивчення особистості ліцеїста», «Сучасний виховний захід і шляхи його вдосконалення»; методичні оперативки та експрес-огляд літератури з проблем виховання;

– конкурси вихователів (офіцерів-наставників): «Кращий виховний захід», «Вихователь (офіцер-наставник) року» тощо.

Перевірка доцільності розроблених нами організаційно-педагогічних умов використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України здійснювалася в процесі формувального етапу дослідження в експериментальній групі, тоді як у контрольній освітній процес носив традиційний характер.

Висновки до другого розділу

1. У другому розділі дисертації на основі аналізу нормативно-правових, психолого-педагогічних джерел й узагальнення практичного досвіду роботи військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою встановлено, що традиційні підходи в управлінні процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях потребували внесення певних коректив. Визначено, що вирішення даної проблеми потребує педагогічного проєктування та експертного оцінювання використання моделі управління посиленою військово-фізичною підготовкою учнів у військових ліцеях. Опираючись на результати сучасних наукових досліджень провідних науковців з проблем моделювання управління навчальним закладом та проєктування його діяльності, здійснено обґрунтування змісту моделювання управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях, створено модель управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях, визначено й теоретично обґрунтовано технологію її використання.

2. Використано моделювання управління посиленою військово-фізичною підготовкою, що передбачало внесення змін в організацію освітнього процесу ліцеїстів, зокрема у методику проведення урочної та позаурочної роботи з фізичної культури (навчання відбувається за наскрізними лініями, які мають

на меті розвиток певних характеристик компетентного випускника і реалізуються насамперед завдяки організації освітнього середовища (зміст та цілі наскрізних тем враховуються при формуванні духовного, соціального і фізичного середовища навчання) та у вивчення окремих навчальних предметів, пов'язаних із конкретною наскрізною темою; навчальних предметів за вибором ліцеїстів, роботу в проєктах, у позакласній навчальній роботі та роботі гуртків); організацію самостійної підготовки ліцеїстів (самопідготовка ліцеїста, яка спрямована на формування його самостійності, самокерованості і самодостатності), що передбачало формування в ліцеїстів знань про фізичну культуру, посилену військово-фізичну підготовку, здоровий спосіб життя, вмінь і навичок самостійно займатися фізичними вправами, прагнення залучатися до систематичних занять спортом та іншими видами рухової діяльності.

3. Визначено основні елементи управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів й формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України: проведення не менше 4 обов'язкових уроків фізичної культури в тиждень, удосконалення методики планування та організації уроку фізичної культури, створення комплексів домашніх завдань, реалізація робочої навчальної програми спецкурсу «Теоретико-методичні основи посиленої військово-фізичної підготовки учнів військового ліцею» для учнів 10–11 класів закладу і сприяння розширенню та поглибленню теоретико-методичних знань з фізичної культури учнів у військовому ліцеї, підвищення їхньої готовності до служби в Збройних силах України; активізація роботи спортивних секцій з різних видів спорту; удосконалення організації самостійних занять учнів, їх участь у фізкультурно-оздоровчих і спортивно-масових заходах, удосконалення змісту виховної роботи з учнями військового ліцею тощо.

4. Відповідно до програми дослідження змодельовано і визначено зміст моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях, яка складається із взаємопов'язаних модулів (науково-

концептуального; структурно-управлінського; змістово-технологічного й контрольного-регуляторного). Розроблено та використано організаційно-педагогічні умови управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях та формування їх готовності до служби в Збройних силах України: перепланування методики проведення навчальних занять для посилення теоретичної обізнаності учнів у галузі фізичної культури з метою підвищення їх зацікавленості у фізкультурній діяльності; організація позакласної роботи з фізичного виховання з метою підвищення інтересу ліцеїстів до свого фізичного розвитку як фактору підготовки до служби в Збройних силах України; посилення самостійної діяльності учнів з фізичної культури для формування у них цінностей, умінь і навичок у галузі фізичної культури; включення в зміст позакласної виховної роботи ліцею фізкультурної тематики для посилення мотивації учнів на підготовку до служби в Збройних силах України. Вони позитивно вплинули на освітнє середовище закладів освіти, спрямованого на формування дієвої системи національно-патріотичного виховання учнів у військових ліцеях, на формування їх готовності до служби в Збройних силах України; на процеси створення у військових ліцеях внутрішньої системи забезпечення якості освіти, на ставлення військових ліцеїстів до служби в Збройних силах України та усвідомлення ними значущості фізичного розвитку для подальшої успішності діяльності.

5. Обґрунтовано технологію використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях як поетапну діяльність з відповідними управлінськими впливами і стадіями (етапами): дослідження факторів зовнішнього впливу на життєдіяльність військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як закладу загальної середньої освіти; дослідження факторів внутрішнього впливу (ресурсів) військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як закладу загальної середньої освіти; вивчення, проведення аналізу ринку освітніх послуг і формулювання місії діяльності військового

ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою з урахуванням вимог ринку в організації освітнього процесу; розробка стратегії діяльності військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою; розробка комплексу освітніх послуг з урізноманітненням їх форм та видів; розробка системи забезпечення якості у військовому ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою (внутрішньої системи забезпечення якості освіти); забезпечення якості освіти та якості надання освітніх послуг у військовому ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою в умовах конкуренції.

6. Розкрито зміст нових концептуальних підходів в організації освітнього процесу та виховної роботи учнів у військових ліцях через призму формування фізкультурно-соціальних основ їх культури поведінки. Визначено пріоритетні напрями, принципи, зміст, форми та методи виховної роботи у військових ліцях на основі національно-патріотичного та військово-фізичного виховання для формування готовності військових ліцеїстів до служби в Збройних силах України.

Результати дослідження за другим розділом подані, зокрема, у публікаціях автора: [20; 22; 28; 29; 31; 32; 189; 190; 239].

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ПОСИЛЕНОЇ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ У ВІЙСЬКОВИХ ЛІЦЕЯХ ТА ФОРМУВАННЯ ЇХНЬОЇ ГОТОВНОСТІ ДО СЛУЖБИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

3.1 Обґрунтування методики емпіричного дослідження результативності впровадження моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях

Педагогічний експеримент перевірки ефективності розробленої моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України проводився в два етапи: констатувальний і формувальний.

Грунтуючись на аналізі наукової літератури та педагогічної практики в основу організації констатувального етапу експерименту покладалися такі завдання: виявити сучасний стан розробленості проблеми системи управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях і ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою; визначити організаційно-педагогічні складові, зміст і функції управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях і ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою з відповідним моделюванням; обґрунтувати організаційно-педагогічні умови якісного процесу посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях, створення освітнього середовища, спрямованого на формування дієвої системи національно-патріотичного виховання й формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України; проаналізувати чинні програми з фізичного виховання на предмет спрямованості їх змісту на посилену військово-фізичну підготовку учнів та формування в них готовності до служби в Збройних силах України; визначити структурні компоненти, критерії і показники

готовності учнів військових ліцеїв до служби в Збройних силах України; добрати комплекс методичного інструментарію для проведення дослідження; визначити рівні сформованості в ліцеїстів готовності до служби в Збройних силах України.

Констатація здійснювалася на базі військових ліцеїв Кам'янець-Подільського ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницької області, Військового ліцею імені Івана Богуна м. Київ, Шепетівського навчально-виховного комплексу № 3 у складі «Загальноосвітня школа I–III ступенів ім. Н. Рибак та ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою» Хмельницької області та Судилківської загальноосвітньої школи III ступеня (спортивний профіль) Шепетівської районної ради Хмельницької області. Усього перевіркою було охоплено 200 учнів 10–11-х класів.

Проведений аналіз окремих джерел щодо організації освітньої діяльності військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою [78; 88; 111, с. 62–68; 129; 202; 206; 208; 234] показав, що до змісту освітніх програм закладів входить навчальний предмет «Фізична культура» й становить цілісну систему, що базується на навчальному матеріалі програм з фізичної культури для 10–11-х класів закладів загальної середньої освіти – рівень стандарту, профільний рівень (Перелік навчальних програм для учнів закладів загальної середньої освіти III ступеня (затверджені наказами МОН України від 23.10.2017 р. № 1407 та від 24.11.2017 р. № 1539); програми з допризовної підготовки юнаків «Захист Вітчизни» 10–11-х класів – рівень стандарту, профільний рівень; на Державних вимогах до навчальних програм з фізичного виховання в процесі освіти, Типовій освітній програмі закладів загальної середньої освіти III ступеня. Навчальний предмет «Фізична культура» у військових ліцеях (ліцеях з посиленою військово-фізичною підготовкою) спрямований на засвоєння повного обсягу навчального матеріалу загальнодержавних програм, поглибленої спеціальної фізичної підготовки ліцеїстів і забезпечення виконання змісту Стратегії національно-патріотичного виховання щодо формування самодостатнього громадянина-патріота України з готовністю до служби в Збройних силах України. В сучасний

період основними завданнями є: збереження і зміцнення здоров'я, загартовування, підвищення працездатності; виховання загальнолюдських моральних якостей, формування понять про те, що турбота про здоров'я – громадський обов'язок є запорукою успішного виконання професійних завдань; виховання потреби у систематичних заняттях фізичними вправами, прагнення до фізичного вдосконалення, фізичної і психологічної готовності до виконання громадянського обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України; набуття необхідних знань, життєво-важливих рухових умінь і навичок, пов'язаних з професійною діяльністю; вдосконалення рухових здібностей та ін. Програма може включати такі розділи:

1. Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня.
2. Уроки фізичної культури.
3. Професійно-прикладну фізичну підготовку.
4. Спортивно-масові та спортивні заходи.
5. Літній табірний збір, навчально-польові заняття та ін.

Основною формою фізичного виховання у військових ліцях і ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою визначено урок фізичної культури, який в комплексі з позаурочними формами фізичного виховання та іншими навчальними предметами покликаний, зокрема, забезпечити всебічний і гармонійний розвиток особистості учнів в умовах посиленої військово-фізичної підготовки та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України. Уроки фізичної культури відрізняються від уроків з інших навчальних предметів військового ліцею своїм специфічним змістом, в основі якого підвищена рухова активність учнів. В процесі педагогічно спрямованих занять фізичною культурою в учнів формуються теоретичні знання, практичні вміння і навички раціонального виконання рухів в усіх видах діяльності. Виховна та інструктивна спрямованість уроків фізичної культури з учнями військового ліцею визначає зміст та забезпечує реалізацію інших форм фізичного виховання учнів, сприяючи залученню учнів до самостійних занять фізичними вправами [188; 189, с. 13–17]. Згідно з «Освітньою

програмою військового ліцею» і «Робочим навчальним планом військового ліцею», уроки фізичної культури (уроки фізичної культури і здоров'я) входять до інваріантної частини плану (4 години на тиждень). До варіативної можуть входити вибірково-обов'язкові навчальні предмети, які сприятимуть забезпеченню поглибленої підготовки з фізичної культури (1 година на тиждень). Для посилення індивідуальної роботи з ліцеїстами під час проведення занять з фізичної культури класи поділяються на групи. Таким чином, зміст програм з фізичного виховання у військовому ліцеї спрямований на формування в учнів знань та безпосереднього залучення їх до занять фізичною культурою (уроки, вибірково-обов'язкові предмети, «Захист Вітчизни», спортивні секції з різних видів спорту, масові фізкультурно-оздоровчі та спортивні заходи) [17, с. 24–42; 234].

В освітньому процесі військових ліцеїв, в основному, проводяться уроки фізичної культури таких типів:

Перший тип (2 уроки на тиждень) – уроки засвоєння та вдосконалення знань і практичних умінь та навичок з навчального матеріалу. Зміст таких уроків включає вивчення, закріплення та вдосконалення певних рухових дій на рівні практичних умінь та навичок, отримання необхідних та поглиблення наявних теоретичних знань, покращення рівня розвитку рухових здібностей військових ліцеїстів. У сітці годин ці уроки представлені такими модулями програмного матеріалу: «Легка атлетика», «Гімнастика», «Спортивні ігри», «Лижна (кросова) підготовка», «Атлетизм», «Туризм» та ін.

Другий тип (2 уроки на тиждень) – уроки тренувальної спрямованості. Головне їх завдання – загальна фізична підготовки (підвищення та підтримання загального рівня функціональних можливостей організму, вдосконалення основних рухових здібностей військових ліцеїстів, усунення недоліків у їх фізичному розвитку) та спеціальна фізична підготовка (розвиток та вдосконалення рухових здібностей військових ліцеїстів, що є базовими для відповідних видів військово-фізичної рухової діяльності чи видів спорту, підвищення рівня функціональних можливостей органів та систем їх організму, що є визначальними

в досягненні запланованих результатів, забезпеченні належного рівня фізичного розвитку військових ліцеїстів та виховання у них готовності проявляти свій потенціал у специфічних умовах посиленої військово-фізичної підготовки військового ліцею). У сітці годин тренувальні уроки можуть бути представлені модулями «Загальна та спеціальна фізична підготовка».

Третій тип – контрольні уроки. Їх головне завдання полягає у встановленні вихідних та підсумкових результатів рівня теоретичних знань та фізичної готовності ліцеїстів. Такі уроки у сітці годин представлені навчальними нормативами, тестовими завданнями робочої навчальної програми спецкурсу «Теоретико-методичні основи посиленої військово-фізичної підготовки учнів військового ліцею», вимогами складання рухових тестів для визначення фізичної підготовленості ліцеїстів тощо.

У військових ліцеях також проводиться професійно-прикладна фізична підготовка військових ліцеїстів, яка суміжно пов'язана із навчальним предметом «Захист Вітчизни» та спрямована на вдосконалення в учнів відповідних рухових, психологічних та інших якостей, формування практичних вмінь і навичок, підвищення стійкості організму до різних факторів, пов'язаних з умовами виконання бойових і навчальних завдань в процесі служби в Збройних силах України. Завдання професійно-прикладної фізичної підготовки реалізуються як на уроках з навчального предмету «Фізична культура», так і на уроках з навчального предмету «Захист Вітчизни» під керівництвом відповідно підготовлених фахівців військового ліцею та в позаурочних формах роботи закладу освіти.

Під час проведення занять в спортивних секціях відбувається загальна фізична підготовка та спеціальна фізична підготовка учнів, що здійснюється з врахуванням специфіки видів спорту, які культивуються у військовому ліцеї (боротьба, важка атлетика (гирьовий спорт), пауерліфтинг, легка атлетика, рукопашний бій, баскетбол, гандбол, футбол, волейбол та ін.). Основною формою занять у спортивних секціях є тренувальні заняття урочного типу, які проводяться фахівцями (тренерами) двічі-тричі на тиждень тривалістю 2 години упродовж 34 навчальних тижнів, і двічі-тричі на тиждень тривалістю 2

години під час літнього табірної збору. Серед фізкультурно-оздоровчих, спортивно-масових і спортивних заходів у військовому ліцеї є: ранкова зарядка, фізкультурні паузи, щомісячні дні здоров'я і спорту, змагання в рамках Всеукраїнської спартакіади серед військових (військово-морських) ліцеїв та ліцеїв (гімназій, коледжів) з посиленою військово-фізичною підготовкою з військово-прикладних видів семиборства, змагання з окремих видів спорту та ін. Мета цих заходів полягає в залученні всіх ліцеїстів до систематичних занять фізичними вправами, пропаганді фізичної культури і спорту, організації активного відпочинку, ефективного проведення дозвілля учнів та формуванні в учнів готовності до служби в Збройних силах України.

Проведений аналіз управлінських особливостей процесу посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях (ліцеях з посиленою військово-фізичною підготовкою) й стану організаційно-педагогічних умов функціонування в них освітнього середовища, що включає національно-патріотичне та військово-патріотичне (як його складову частину) виховання учнів, спрямоване на формування у них готовності до служби в Збройних силах України, забезпечив можливість уточнення сутності поняття «готовність військового ліцеїста до служби в Збройних силах України», визначивши його як інтегративне особистісне утворення, що включає знання в галузі військової служби, усвідомлення важливостей фізичного вдосконалення для її ефективної реалізації, відповідні ціннісні ставлення, які набувають втілення у відповідній діяльності позитивним ставленням та мотиваційним настановленням, виокремлено в його структурі три взаємопов'язані компоненти: когнітивний (знання, уявлення), емоційно-ціннісний (ставлення, цінності) і діяльнісний (уміння і навички). Критерії були ідентичними змісту наведених компонентів і характеризувалися сукупністю відповідних показників. До показників критеріїв знання, уявлення віднесено: уявлення про службу в Збройних силах України та розуміння її важливості, знання сутності фізичної підготовки. До показників критеріїв ставлення, цінності належать: ставлення до військової служби, ціннісні орієнтації в галузі фізичної культури і спорту. Показниками критеріїв умінь і навичок вважали:

уміння і навички, пов'язані з військовою службою, а саме – володіння техніко-тактичними вміннями самостійного виконання фізичних вправ [17, с. 24–42].

У процесі проведення констатувального етапу експерименту застосовували комплекс взаємопов'язаних методів дослідження: анкетування, опитування, ранжування, метод незакінчених речень, педагогічні спостереження, антропометричні методики. Проводячи анкетування, пропонували респондентам дати відповіді на такі запитання (Додаток К):

1. Чи існує загроза національній безпеці і територіальній цілісності України?
2. Чи потрібна Україні сильна і боєздатна армія?
3. Чи готові Ви до служби у Збройних силах України?
4. Якщо Ви отримали повідомлення з військового комісаріату, чи готові Ви йти служити до лав Збройних сил України?
5. Чи обговорюєте Ви з друзями теми про армію? Якщо так, то які саме?
6. Як Ви ставитеся до військової служби?
7. Яке ставлення до військової служби у Ваших друзів?
8. Назвіть фактори, які формують «образ» Збройних сил України у молоді?

До кожного з наведених запитань пропонувалися можливі варіанти відповіді, серед яких учні самостійно здійснювали свій вибір. Даючи відповідь на перше запитання анкети, 29% респондентів обрали варіант відповіді «так», 20% респондентів – варіант «ні», 51% ліцеїстів – варіант «не знаю». 43% ліцеїстів переконані, що Україні потрібна сильна і боєздатна армія, тоді як 57% ліцеїстів заперечують слушність цього твердження. 22% ліцеїстів вважають, що вони готові до служби в Збройних силах України, 25% ліцеїстів дали негативну відповідь на це запитання. 53% ліцеїстів не змогли визначитися з відповіддю.

Водночас лише 15% ліцеїстів висловили свою готовність йти на військову службу відразу після одержання повідомлення з військового комісаріату. Підтвердили факт обговорення з друзями армійської тематики 61% ліцеїстів. Щодо змісту такого обговорення, він включає армійські проблеми (19% ліцеїстів),

службу за контрактом (25% ліцеїстів), можливості ухилитися від армії (35% ліцеїстів). Інші ліцеїсти (29%) не говорять зі своїми друзями про армію.

Позитивно до військової служби ставиться 17% ліцеїстів, що можна розглядати як підтвердження думки, висловленої щодо готовності служити в Збройних силах України відразу після надходження їм повідомлення з військового комісаріату. Негативне ставлення до цього висловили 40% ліцеїстів; нейтральне – 19% ліцеїстів. 24% ліцеїстів обрали варіант «не можу відповісти». Характеризуючи ставлення своїх друзів до військової служби, 15% ліцеїстів зазначили, що це ставлення є позитивним, 39% ліцеїстів вважають, що їхні друзі до військової служби ставляться негативно, 14% ліцеїстів – обрали відповідь «нейтрально». Решта респондентів не дала відповіді на це запитання.

Називаючи фактори, які формують «образ» Збройних сил України в сучасної молоді, найбільша кількість ліцеїстів (42%) відзначила такий, як «великі емоційні та фізичні навантаження», далі було названо «небезпеку для життя через участь у збройних конфліктах та бойових діях» (35% ліцеїстів). «Престиж військової професії» – варіант відповіді, що його обрало 17% ліцеїстів, а «високий професіоналізм» – 6% ліцеїстів.

Як засвідчують результати проведеного анкетування даного етапу експерименту, для значної кількості учнів військових ліцеїв характерне помилкове або недостатньо усвідомлене ставлення до військової служби. Ці ліцеїсти не відчують своєї готовності до служби в Збройних силах України, часто налаштовані на винайдення можливостей ухилитися від неї.

Оскільки фізична підготовка для учнів відіграє важливу роль у процесі посиленої військово-фізичної підготовки та формуванні їхньої готовності до служби в Збройних силах України, зверталися з проханням дати відповіді на такі запитання:

1. Чи займаєтеся Ви самостійно фізичними вправами?
2. Чи дотримуєтеся Ви режиму дня?

Позитивну відповідь на перше запитання дало 12% ліцеїстів. Вони відзначали, що «люблять самостійно або разом з друзями займатися фізичними

вправами у вільний від навчання час, роблять це постійно, адже такі заняття дають їм змогу підтримувати гарний фізичний стан». 18% ліцеїстів займаються фізичними вправами нерегулярно, тому що «в них не вистачає часу». 38% ліцеїстів стверджували, що їм «не завжди хочеться це робити, але якщо друзі запрошують позайматися, я охоче погоджуюся». Отже ця група ліцеїстів, хоча й налаштована на таку діяльність, але для постійного і належного її виконання їй представникам не вистачає сили волі. 32% ліцеїстів не займаються самостійно фізичними вправами і не хочуть цього робити.

Режиму дня, згідно з відповідями респондентів, дотримується 16% від загальної кількості учнів військового ліцею, охоплених констатацією. Періодичні його порушення визнало за собою 52% ліцеїстів. Постійно порушують режим дня 32% ліцеїстів. Подальші опитування засвідчили, що 14% ліцеїстів «багато рухаються на заняттях з фізичного виховання», «активно готують себе до військової служби». 21% ліцеїстів – «багато рухаються на заняттях з фізичного виховання», «активно засвоюють нові рухи і фізичні вправи». 26% ліцеїстів «розвивають свої фізичні якості», «постійно беруть участь у фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходах, які проводяться в ліцеї». 39% ліцеїстів «багато рухаються на заняттях з фізичного виховання».

Отже, серед учнів лише незначна кількість готує себе до служби в Збройних силах України за допомогою фізичної культури. Переважна більшість ліцеїстів спрямовують увагу суто на своє фізичне вдосконалення або «багато рухаються», оскільки цього вимагає навчальна програма з фізичної культури.

Наступне опитування проводилося за такими запитаннями:

1. Що означає «бути здоровим»?
2. Для чого людині потрібне здоров'я?
3. Чи впливає стан здоров'я на успішність служби в Збройних силах України? Якщо так, то як саме?
4. Як ви ставитеся до занять фізичною культурою?
5. Яке ваше ставлення до військової служби?
6. Які моральні якості необхідні для сучасного військовослужбовця?

Даючи відповіді на перше запитання, учні ліцею відзначали, що бути здоровим – це «ніколи не хворіти» (31,3% ліцеїстів), «не страждати від нежиті, коли на вулиці холодно» (29,7% ліцеїстів), «не заражатися від інших під час епідемії грипу» (26,4% ліцеїстів), «бути стійким до змін температури, фізичних навантажень», «бути витривалим, не відчувати втоми» (12,6% ліцеїстів).

На думку 34,5% ліцеїстів, здоров'я людині потрібне для того, «щоб добре почуватися». 28,6% ліцеїстів вважають, що здоров'я потрібне, для того, «щоб добре жити», 25,1% ліцеїстів – для того, «щоб не звертатися до лікарів, бо лікування дороге коштує», 11,8% ліцеїстів – для того, щоб «мати гарні оцінки з фізичного виховання». Із твердженням про те, що стан здоров'я впливає на успішність служби в армії погодилося 75,4% ліцеїстів; решта – 24,6% ліцеїстів вважають, що це не має значення. Серед тих, хто дав ствердну відповідь на це запитання, 37,2% переконані, що гарне здоров'я допомагає виконувати нормативи; 46,8% ліцеїстів – що стан здоров'я може стати в нагоді для одержання неважких службових обов'язків. Лише 16% ліцеїстів зазначили, що гарний стан здоров'я допомагає у становленні справжнього захисника Вітчизни.

Перераховуючи способи збереження і зміцнення здоров'я, 34,5% ліцеїстів назвали заняття фізичною культурою в освітньому процесі закладу освіти; 26,5% ліцеїстів надали перевагу позакласній спортивно-фізкультурній діяльності. 21,7% ліцеїстів вважають, що збереженню і зміцненню здоров'я сприяє уникнення розумового і фізичного перевантаження; 17,3% ліцеїстів надали перевагу відсутності шкідливих звичок. До занять фізичною культурою 11,6% ліцеїстів ставляться «дуже позитивно», 15,3% ліцеїстів – «позитивно», 43,1% ліцеїстів – «байдуже», 30% ліцеїстів – «негативно».

Даючи відповідь на запитання щодо ставлення до військової служби, 10,3% ліцеїстів виявили позитивне ставлення. Вони відзначали, що прагнуть після закінчення навчання в ліцеї присвятити себе військовій службі, намагаються підготуватися до цього відповідним чином, зокрема в плані фізичної підготовки, адже «армії потрібні здорові і сильні люди», «щоб служити в армії, необхідно мати міцне здоров'я і гарну фізичну підготовку»,

«для того, щоб дійсно служити, а не перебувати на службі, треба бути витривалим, добре загартованим, тому я постійно надаю увагу формуванню в себе відповідних якостей, умінь»; 39,6% ліцеїстів відзначили, що служба в армії – це традиція, її треба відбутися, незважаючи на те, подобається їм це чи ні; 26,4% ліцеїстів виявили індивідуальне ставлення до військової служби, стверджуючи, що навчаються в ліцеї за рішенням батьків; 23,7% ліцеїстів висловили негативне ставлення до служби в Збройних силах України.

Серед якостей, необхідних сучасному військовослужбовцю, 29,6% ліцеїстів назвали патріотизм, бажання захищати свою Батьківщину, відповідальність, відданість військовій справі; 26,3% ліцеїстів до таких якостей віднесли стійкість, мужність, витривалість; 24% ліцеїстів – взаємодопомогу, чесність, принциповість. 20,1% ліцеїстів не дали відповіді на це запитання.

Ліцеїстам також пропонувалося провести ранжування якості за такими позиціями: «наявність у самого себе», «бажання мати», «цінування в інших». Перелік якостей включав такі з них, як: патріотизм, громадський обов'язок, відповідальність, чесність, відданість, дисциплінованість, цілеспрямованість, рішучість, толерантність, принциповість, товариськість [17, с. 24–42].

Узагальнені результати за цим напрямом роботи подані в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Ранжування ліцеїстами якостей, необхідних військовослужбовцю, %

Якості	Наявність у самого себе	Бажання мати	Цінування в інших
товариськість	17	21	32
патріотизм	12	15	25
принциповість	11	16	19
дисциплінованість	11	15	24
відповідальність	10	20	27
громадський обов'язок	10	10	11
цілеспрямованість	9	15	18
толерантність	9	21	39
чесність	9	13	36
рішучість	8	35	37
відданість	6	6	9

Як засвідчують наведені дані, найвищий ранг за показником «наявність у себе» одержала така якість, як «товариськість», якій надало перевагу 17% ліцеїстів, найнижчий ранг – «відданість» (6% ліцеїстів). Інші якості посіли проміжні ранги. Отже, за результатами самооцінювання такі важливі для сучасного військовослужбовця якості, як патріотизм, принциповість, дисциплінованість, громадянський обов'язок, цілеспрямованість, відповідальність, чесність, патріотизм, принциповість, толерантність, рішучість властиві незначній кількості ліцеїстів, охоплених констатацією. Дещо вищими за всіма позиціями виявилися результати за показником «бажаю мати». Найвищий ранг бажаності посіла «рішучість», найнижчий, як і за попереднім показником, – «відданість». Не має високої цінності остання якість і в інших. Найбільше в інших людях ліцеїсти поцінують «толерантність», «чесність», «рішучість», «товариськість» [17, с. 24–42].

За допомогою анкетування з'ясовували ставлення учнів до різних факторів фізичної культури, які впливають на формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України. Респонденти мали дати відповіді на такі запитання:

1. Яким формам занять фізичними вправами Ви надаєте найбільшу увагу?
2. Чи виконуєте Ви домашні завдання з фізичної культури?
3. Які фізичні вправи Ви виконуєте найкраще?
4. Чи сприяють заняття фізичними вправами покращенню Вашої самодисципліни?

Узагальнені результати аналізу анкети подані в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

**Фактори формування у ліцеїстів готовності до служби
в Збройних силах України**

Фактори	Кількість	
	Абс. числа	%
1	2	3
Яким формам занять фізичними вправами Ви надаєте найбільшу увагу?		
• урокам фізичної культури;	117	58,5
• позакласним заняттям;	78	39
• самостійним заняттям	25	12,5

Продовження табл. 3.2

1	2	3
Чи виконуєте Ви домашні завдання з фізичної культури?		
• ні	45	22,5
• так, але не регулярно	122	61
• так	34	17
Які фізичні вправи Ви виконуєте найкраще?		
• вправи на силу;	98	49
• вправи на гнучкість;	50	25
• вправи на швидкість;	57	28,5
• вправи на витривалість;	97	48,5
• вправи на координацію	44	22
Чи сприяють заняття фізичними вправами покращенню Вашої самодисципліни?		
• так;	51	25
• ні;	78	39
• не знаю	69	36
Ви найчастіше займаєтеся фізичними вправами з:		
• відчуттям потреби у фізичному вдосконаленні;	112	46
• з бажанням формувати готовність до військової служби;	55	27,5
• з інтересом;	93	46,5
• без інтересу	107	53,5
Що Вам подобається у фізичній культурі:		
• теоретичні знання;	26	13
• практичні вміння і навички;	128	48
• методики розвитку фізичних якостей	78	39

Примітка: в анкеті є окремі пункти, які містили твердження з можливими варіантами відповіді.

За результатами проведених замірів, зазначених в таблиці 3.2, можна стверджувати, що найбільша кількість ліцеїстів надає перевагу навчальним заняттям з фізичної культури, які є обов'язковою складовою освітнього процесу в закладі. На другому місці йдуть позакласні заняття, які проводяться в різних формах. Систематично домашні завдання з фізичної культури виконує лише 16% ліцеїстів. Найбільша частка відповідей на це запитання (61,5%) припала на варіант «так, але не регулярно». Зважаючи на те, що майже кожний четвертий ліцеїст зовсім не виконує таких завдань, дійшли думки про те, що цей фактор має незначний вплив на формування готовності до військової служби.

Щодо питання найкращого виконання ліцеїстами фізичних вправ за ознакою переважного впливу на прояв і розвиток рухових здібностей також можна стверджувати, що вони віддали перевагу фізичним вправам на силу (49%), на другому місці – фізичним вправам на витривалість (48,5%), на третьому місці – фізичним вправам на швидкість (28,5%), на четвертому місці – фізичним вправам на гнучкість (25%) і на п'ятому місці (22%) – фізичним вправам на координацію.

Таким чином, можна твердити, що найбільшу цінність для ліцеїстів мають такі рухові здібності як сила і витривалість, на які орієнтована переважна більшість респондентів, тоді як іншим руховим здібностям (швидкості, гнучкості та координації) приділено увагу порівняно невеликої кількості ліцеїстів. Зважаючи на специфічність управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів, це є свідченням необхідності внесення змін до її технології та звернення уваги фахівців закладу освіти на посилення використання цього фактору у формуванні готовності учнів до служби в Збройних силах України.

Вплив занять фізичними вправами на самодисципліну визнає 25% ліцеїстів, 39% ліцеїстів заперечують існування взаємозв'язку між заняттями фізичною культурою і самодисципліною. Значна кількість учнів (69 осіб, або 36%) не змогли визначитися з відповіддю на це питання. Вибір варіантів відповідей на запропоновані твердження показав, що потребу у фізичному вдосконаленні відчуває 47% ліцеїстів, водночас 53% респондентів залучаються до таких занять без інтересу. Така мотивація, як «формування готовності до військової служби» характерна лише для 27,5% учнів військового ліцею.

У змісті фізичної культури надає своє вподобання розділу «Практичні вміння і навички», зокрема 48% ліцеїстів, 39% ліцеїстів – розділу «Методика розвитку фізичних якостей» та лише 13% ліцеїстів – розділу «Теоретико-методичні знання». Ці результати корелюються з відповідями на питання щодо впливу фізичних вправ на формування самодисципліни. Тобто, якщо ліцеїст не володіє знаннями про свій організм, не усвідомлює, який вплив на нього справляють фізичні вправи, він не може правильно спланувати й організувати

самостійні заняття фізичною культурою, в тому числі й для формування в себе готовності до служби в Збройних силах України.

Отже, одержані за змістом анкети дані засвідчують недостатнє використання ліцеїстами існуючих у галузі фізичної культури факторів для формування готовності до служби в Збройних силах України, у них виявляється низький інтерес до поліпшення свого фізичного стану.

З метою перевірки знань ліцеїстів щодо сутності таких понять, як «фізичний розвиток», «фізична підготовка», «готовність до служби в Збройних силах України» використовували метод незакінчених речень, який давав змогу одержати найбільш релевантну інформацію у цьому аспекті. Узагальнення результатів використання цієї методики подано у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Результати констатації за методикою «Незакінчені речення»

Запитання і варіанти відповідей	Кількість	
	Абс. числа	%
Фізичний розвиток – це ...		
• правильна відповідь;	26	13
• неправильна відповідь;	97	48,5
• немає відповіді	76	38
Фізична підготовка – це ...		
• правильна відповідь;	27	13,5
• неправильна відповідь;	103	51,5
• немає відповіді	69	34,5
Готовність до служби в Збройних силах України – це ...		
• правильна відповідь;	41	20,5
• неправильна відповідь;	93	46,5
• немає відповіді	65	32,5

Отримані результати показали, що відсоток правильних варіантів закінчення речень був невеликим. Найбільша кількість ліцеїстів за всіма незакінченими реченнями дала неправильні відповіді; досить високою виявилася і частка тих, хто не зміг дати ніякої відповіді. Ці результати стали свідченням недостатньої сформованості у ліцеїстів готовності до служби в Збройних силах України за цим показником когнітивного компонента [17, с. 24–42].

Педагогічні спостереження були спрямовані на отримання інформації про реалізацію програмного матеріалу з фізичної культури у військовому ліцеї (засоби і методи навчання і виховання), збір інформації щодо відповідності наявних у ліцеїстів знань, ставлень, цінностей їх реальній поведінці. Результати цих спостережень показали, що між показниками когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів існують певні розбіжності. Наявні в ліцеїстів знання далеко не завжди відповідають їх діям і вчинкам; виявленні негативні ставлення до військової служби, фізичного виховання, якостей військовослужбовця, що підтверджується низькою успішністю і поганою поведінкою, конфліктністю взаємовідносин з іншими ліцеїстами тощо.

Виходячи з теорії тестів, фізичні вправи, які ми використовували на етапах наукового дослідження відповідали критеріям стандартизації надійності, інформативності та об'єктивності. Надійність використаних тестів перевірялася методом повторного тестування. Оцінка надійності тестів проводилася відповідно до прийнятої схеми: 0,95–0,99 – відмінна надійність; 0,9–0,94 – добра; 0,8–0,89 – допустима; 0,7–0,79 – погана; 0,6–0,69 – сумнівна [17, с. 24–42; 231].

Для перевірки фізичної готовності учнів проводилося тестування показників рухової готовності, функціональної готовності та тілесної готовності. Визначення рівня рухової готовності проводилося за допомогою таких рухових тестів: біг на 100 метрів; вис на зігнутих руках; 6-хвилинний біг на максимальну відстань; нахил уперед з положення сидячи; човниковий біг 3x10 метрів; стрибок у довжину з місця. Для визначення рівня функціональної готовності використовувалися: Індекс Руф'є, Індекс Робінсона. Для визначення рівня тілесної готовності використовувалися тести: довжина тіла, маса тіла, обвід грудної клітини [17, с. 24–42; 231].

Статистична обробка матеріалу проводилася методами статистичного аналізу, які забезпечували об'єктивні виміри, подані як у кількісній шкалі (шкала зв'язків), так і в якісній шкалі (номінальна шкала) з числом градації [17, с. 24–42; 231].

Кількісні вимірювання вираховувалися за такими статистичними характеристиками: середнє арифметичне (M_x), стандартне відхилення (S_x), стандартна похибка вибіркового середнього (S_{Mx}). Допустимі межі для M залежно від об'єму вибірки розраховувалися за формулами [17, с. 24–42; 231]: (M_x), (S_x), (S_{Mx}) з числом градації $k \geq 2$ (формула 3.1).

$$\text{Допустимі межі для } (M_x): M_x \pm t_{\text{септ}} V \frac{S_x}{\sqrt{n-1}}, n \leq 50, \quad (3.1)$$

де n – критичне (граничне) значення розподілу; t – критерій Ст'юдента при рівні значення ризику – g і числа ступенів свободи $V = n-1$; Z_g – критичне значення нормованого нормального розподілу, який відповідає заданому рівню значення ризику g [231].

Констатація проводилася за загальноприйнятою методикою і передбачала визначення часових характеристик навантаження, відпочинку, тривалості виконання вправ. Для роботи було використано механічний секундомір двохстрілочний сумарної дії механізму управління стрілками «СДСпр-1–2» з точністю вимірювання до $\pm 0,3$ с. [17, с. 24–42]

У ході обробки отриманих цифрових даних користувалися такими методами математичної статистики (формули 3.2–3.3):

– розрахунок середнього статистичного показника для досліджуваних груп за формулою:

$$M = \frac{X_1 + X_2 + X_3 \dots X_n}{n}, \quad (3.2)$$

де $X_1 + X_2 + X_3 \dots X_n$ – сума показників, n – кількість досліджуваних;

– розрахунок квадратичного відхилення середнього арифметичного для досліджуваних груп за формулою:

$$\sigma = \pm \frac{X_{\text{макс}} - X_{\text{мін}}}{K}, \quad (3.3)$$

де $X_{\text{макс}}$ – найбільше значення варіанти; $X_{\text{мін}}$ – найменше значення варіанти; K – табличний коефіцієнт, що відповідає певній величині розмаху.

Розрахунок стандартної помилки середнього арифметичного проводився за формулою 3.4:

$$m = \pm \frac{\sigma}{\sqrt{n}}, \quad (3.4)$$

де σ – квадратичне відхилення середнього арифметичного; n – кількість досліджуваних.

Коефіцієнт варіації, який характеризує однорідність досліджуваної групи та виражається у відсотках (формула 3.5):

$$V = \frac{\sigma}{M}, \quad (3.5)$$

де σ – квадратичне відхилення середнього арифметичного; M – середній статистичний показник.

Розрахунок та оцінка вірогідності отриманих результатів з використанням t – критерію Ст'юдента. За основний було прийнято відсотковий рівень значущості – p (ймовірність не менше 0,01) (формула 3.6).

$$t = \frac{M_x - M_y}{\sqrt{m_x^2 + m_y^2}} \quad (3.6)$$

Узагальнені показники рухової готовності учнів подано в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Показники рухової готовності учнів

Показники	$x \pm m$
Біг 100 м, с	$15,2 \pm 0,1$
6-хвилинний біг на відстань, м	$1525,1 \pm 14,8$
Стрибок у довжину з місця, см	$199,1 \pm 2,3$
Вис на зігнутих руках, с	$43,1 \pm 2,1$
Нахил вперед з положення сидячи, см	$7,9 \pm 0,8$
Човниковий біг 3x10 м, с	$7,5 \pm 0,1$

Швидкість перевірялася за допомогою тесту: біг 100 м – 15,2 с. Витривалість характеризувалася такими результатами: 1525,1 м під час виконання тесту 6-хвилинний біг на відстань. Швидкісно-силові здібності: тест стрибок у довжину з місця – 199,1 см. Силова витривалість перевірялася за допомогою тесту «Вис на зігнутих руках» – 43,1 с. Перевірка гнучкості здійснювалася за допомогою тесту

нахил уперед з положення сидячи – +7,9 см. Координаційні здібності перевірялися за допомогою тесту човниковий біг 3х10 м – 7,5 с.

Узагальнені показники рівнів тілесної готовності учнів подано в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Показники рівнів тілесної готовності учнів

Рівні тілесної готовності	Кількість учнів	
	Абсолютні числа	%
Високий	16	8
Вище середнього	20	10
Середній	102	51
Низький	62	31
Загальна кількість	200	100

За результатами проведеного аналізу «високий» рівень тілесної готовності учнів зафіксовано лише у 8% учнів, а рівень «вище середнього» – лише у 10% учнів. Найбільшій кількості учнів, охоплених експериментом, притаманний «середній» (51%) та «низький» (31%) рівні тілесної готовності від їх загальної кількості, що дає можливість констатувати його невідповідність у переважної більшості учнів.

Функціональна готовність учнів, охоплених констатацією, базувалася на показниках рівня фізичної працездатності за Індексом Руф'є (табл. 3.6) та Індексом Робінсона (табл. 3.7).

Узагальнені показники рівнів функціональної готовності учнів (за Індексом Руф'є) подано в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Показники рівнів функціональної готовності учнів (за Індексом Руф'є)

Рівень працездатності	Кількість досліджуваних	Індекс Руф'є (% від загальної кількості)
Високий	–	–
Вище середнього	–	–
Середній	173	86,5
Нижче середнього	27	13,5
Низький	–	–
Загальна кількість досліджуваних	200	100

Для більшості учнів (86,5% від загальної кількості досліджуваних) рівень функціональної готовності за даними Індекса Руф'є є «середній»; для 13,5% учнів

він був «нижче середнього». «Високий» та «низький» рівні працездатності не зафіксовано у жодного досліджуваного.

Аналіз отриманих даних показників функціональної готовності за Індексом Робінсона показав, що для основної кількості досліджуваних учнів (46%) характерним є рівень фізичної працездатності «нижче середнього», для 17,5% – «середній» рівень, для 19,5% – «низький» рівень.

Таблиця 3.7

**Показники рівнів функціональної готовності учнів
(за Індексом Робінсона)**

Рівень працездатності	Кількість досліджуваних	Індекс Робінсона (% від загальної кількості)
Високий	19	9,5
Вище середнього	15	7,5
Середній	35	17,5
Нижче середнього	92	46
Низький	39	19,5
Загальна кількість досліджуваних	200	100

«Високий» рівень показало 9,5% учнів, рівень «вище середнього» – 7,5% учнів. Зважаючи на отримані дані, можна твердити, що переважна кількість учнів мають «низький» і «нижче середнього» рівень фізичної працездатності, що є свідченням низького рівня функціональної готовності учнів.

Аналіз та узагальнення даних за всіма напрямками констатації дали змогу визначити чотири рівні готовності учнів до служби в Збройних силах України – «Високий», «Вище середнього», «Середній», «Низький» [19, с. 8–11]:

– «Високий рівень». Учень: має ґрунтовні знання щодо військової служби, сутності здоров'я, способів його збереження і зміцнення, методики підготовки та виконання фізичних вправ; розуміє сутність таких понять, як «фізичний розвиток», «фізична підготовка», «готовність до служби в Збройних силах України»; усвідомлює сутність якостей, необхідних військовослужбовцю, цінує їх в інших і прагне до їх розвитку в самого себе; характеризується позитивним ставленням до служби в Збройних силах України, занять фізичною культурою і спортом, прагне до фізичного самовдосконалення і захисту Української держави; активно

застосовує наявні знання і цінності; має гарні фізичні здібності (загальні та спеціальні); володіє техніко-тактичними вміннями самостійного виконання військових завдань і фізичних вправ; бере активну участь у фізично-оздоровчих та спортивних заходах; самостійно й регулярно виконує домашні завдання з фізичної культури; проявляє моральні якості у повсякденному житті та під час участі в спільних фізично-оздоровчих та спортивних заходах.

– «Рівень вище середнього». Учень: має ґрунтовні знання щодо військової служби, сутності здоров'я, способів його збереження і зміцнення, методики підготовки та виконання фізичних вправ; розуміє сутність таких понять, як «фізичний розвиток», «фізична підготовка», «готовність до служби в Збройних силах України»; усвідомлює сутність якостей, необхідних військовослужбовцю, але перевагу серед них (як у самого себе, так і в інших) надає тим, які можуть бути вигідними для нього; позитивне ставлення до служби в Збройних силах України, занять фізичною культурою і спортом, прагнення до фізичного самовдосконалення і захисту Української держави часто зумовлені зовнішніми чинниками (наслідуванням, дотриманням традицій, вимогами педагогів ліцею і батьків); застосовує наявні знання і цінності; має непогані фізичні здібності (загальні та спеціальні); володіє технікою виконання військових завдань і фізичних вправ; виконує контрольні навчальні нормативи, вправи для домашнього завдання; до участі у фізично-оздоровчих та спортивних заходах залучається лише під контролем педагогів; проявляє моральні якості у повсякденному житті та під час участі в спільних фізично-оздоровчих та спортивних заходах.

– «Середній рівень». Учень: має фрагментарні знання щодо військової служби, сутності здоров'я, способів його збереження і зміцнення, розрізненні уявлення щодо методики підготовки та виконання фізичних вправ; допускає помилки у розкритті сутності таких понять, як «фізичний розвиток», «фізична підготовка», «готовність до служби в Збройних силах України»; не усвідомлює значущості якостей, необхідних військовослужбовцю як для самого себе, так і для взаємин з іншими; байдуже ставиться до служби в Збройних силах України і захисту Української держави, занять фізичною культурою і спортом, не прагне до

фізичного самовдосконалення; не систематично застосовує наявні знання і цінності; має непогані фізичні здібності (загальні та спеціальні); володіє технікою виконання окремих військових завдань і фізичних вправ; виконує контрольні навчальні нормативи; не виконує вправи для домашнього завдання; намагається усунути від участі у фізично-оздоровчих та спортивних заходах; проявляє моральні якості у повсякденному житті лише під контролем наставників.

– «Низький рівень». Учень: має фрагментарні, іноді помилкові знання щодо військової служби, сутності здоров'я, способів його збереження і зміцнення, елементарні уявлення щодо виконання певного елементу фізичних вправ; не розуміє сутності таких понять, як «фізичний розвиток», «фізична підготовка», «готовність до служби в Збройних силах України»; не усвідомлює значущості якостей, необхідних військовослужбовцю; негативно ставиться до служби в Збройних силах України і захисту Української держави, до занять фізичною культурою і спортом, не прагне до фізичного самовдосконалення; володіє технікою виконання окремих елементів військових завдань і фізичних вправ; не виконує вправи для домашнього завдання; намагається уникнути участі у фізично-оздоровчих та спортивних заходах; проявляє моральні якості у повсякденному житті лише під контролем педагогів.

Узагальнені дані констатувального етапу наукового дослідження щодо визначення рівнів сформованості готовності учнів до служби в Збройних силах України подано в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

**Рівні сформованості готовності учнів до служби
в Збройних силах України, %**

Рівні	Кількість	
	Абсолютні числа	%
Високий	20	10
Вище середнього	50	25
Середній	70	35
Низький	60	30
Разом:	200	100

Аналіз результатів, наведених в таблиці 3.8 показав, що найбільша кількість учнів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, перебувала на «середньому рівні» готовності до служби в Збройних силах України. Досить великою за наповнюваністю була група учнів, яка відповідала «низькому» рівню сформованості досліджуваних властивостей. Характерною ознакою цих учнів було те, що на більшість запитань вони давали негативні відповіді або, частіше, зовсім утримувалися від відповіді; у них проявлялося чітко негативне ставлення як до занять фізичною культурою, так і до служби в Збройних силах України загалом.

За даними сукупної діагностики за всіма визначеними нами показниками до «високого рівня» змогли віднести лише 20 учнів, що дорівнювало 10% від загальної їх кількості. Невеликою виявилася і група учнів, які за результатами констатації були віднесені до «вище середнього» рівня сформованості готовності до служби в Збройних силах України [17, с. 24–42].

Одержані в процесі констатації результати стали свідченням того, що в навчальних закладах надається недостатня увага використанню фізичної культури для формування в учнів готовності до служби в Збройних силах України. Переважна більшість із них не тільки не володіє належними знаннями, не має значущих для захисника Вітчизни емоційних ставлень і поцінувань, а й не володіє відповідними руховими вміннями і навичками.

3.2 Результативність використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях

Після завершення формувального етапу експерименту проводилися заключні зрізи, які за методикою були аналогічними тим, що проводилися на констатувальному етапі експерименту [17, с. 24–42].

Відповідаючи на запитання анкети щодо загрози національній безпеці і територіальній цілісності України 79% ліцеїстів експериментальної групи

обрали варіант відповіді «так» (за вихідними даними 29% ліцеїстів), 12% респондентів – варіант «ні» (вихідні дані – 20% ліцеїстів), варіант «не знаю» обрало 9% ліцеїстів (вихідні дані – 51% ліцеїстів).

75% ліцеїстів переконані, що Україні потрібна сильна і боєздатна армія (вихідні дані – 43% ліцеїстів), заперечили слушність цього твердження 25% ліцеїстів (вихідні дані – 57% ліцеїстів).

68% ліцеїстів вважають, що вони готові до служби в Збройних силах України (вихідні дані – 22% ліцеїстів), 5% ліцеїстів дали негативну відповідь на це запитання (вихідні дані – 25% ліцеїстів). 27% ліцеїстів не визначилися з відповіддю на це запитання (вихідні дані – 53% ліцеїстів).

Свою готовність йти на військову службу відразу після одержання повідомлення з військового комісаріату висловило 52% ліцеїстів (за результатами констатації таких було виявлено лише 15% ліцеїстів) [17, с. 24–42].

До обговорення з друзями армійської тематики зверталось 81% ліцеїстів (за даними констатації – 61% ліцеїстів). Зміст обговорення включав армійські проблеми – 27% ліцеїстів (за даними констатації – 19% ліцеїстів), службу за контрактом – 47% ліцеїстів (за даними констатації – 25% ліцеїстів). Можливості ухилитися від армії – таку тематику обговорення відзначило 7% ліцеїстів (за даними констатації – 17% ліцеїстів). Не говорять зі своїми друзями про армію – 19% ліцеїстів (за даними констатації – 29% ліцеїстів).

Позитивно до військової служби почало ставитися 67% ліцеїстів (вихідні дані – 17% ліцеїстів). Негативне ставлення виявило 17% ліцеїстів (вихідні дані – 40% ліцеїстів); нейтральне – 16% ліцеїстів (вихідні дані – 19% ліцеїстів). Варіант «не можу відповісти» не обрав жодний із ліцеїстів (вихідні дані – 24% ліцеїстів). У контрольній групі результати цього анкетування показали дещо іншу картину. Наявність загрози національній безпеці і територіальній цілісності України визнало 30% учнів (вихідні дані – 29% ліцеїстів), на користь відсутності такої загрози висловилося 22% респондентів (вихідні дані – 20% ліцеїстів), варіант «не знаю» обрало 48% ліцеїстів (вихідні дані – 51% ліцеїстів) [26, с. 59–64].

45% ліцеїстів вважали, що Україні потрібна сильна і боєздатна армія (вихідні дані – 42% ліцеїстів), негативну відповідь на це запитання дало 55% ліцеїстів (вихідні дані – 58% ліцеїстів). До служби у Збройних силах України вважали себе готовими 17% ліцеїстів (за результатами констатації таких було виявлено 14% ліцеїстів).

Обговорення з друзями армійської тематики характерне для 63% ліцеїстів (вихідні дані – 61% ліцеїстів). Зміст обговорення охоплював армійські проблеми – 21% ліцеїстів (вихідні дані – 19% ліцеїстів), службу за контрактом – 27% ліцеїстів (вихідні дані – 25% ліцеїстів). Можливості ухилитися від армії обговорювало 13% ліцеїстів (вихідні дані – 35% ліцеїстів). Не обговорювали з друзями армійську тематику – 27% ліцеїстів (за даними констатації – 29% ліцеїстів). Позитивно до військової служби ставилося 27% ліцеїстів (вихідні дані – 17% ліцеїстів). Негативне ставлення виявило 37% ліцеїстів (вихідні дані – 40% ліцеїстів); нейтральне – 15% ліцеїстів (вихідні дані – 19% ліцеїстів). Варіант «не можу відповісти» обрало 21% ліцеїстів (вихідні дані – 24% ліцеїстів) [26, с. 59–64].

Отже, внаслідок проведення формуючого етапу дослідження в експериментальній групі помітно поліпшилося ставлення ліцеїстів до служби в Збройних силах України, збільшилася кількість ліцеїстів, які звертаються до обговорення питань, пов'язаних з військово-фізичною діяльністю в їхньому подальшому житті.

Узагальнені відповіді ліцеїстів на запитання щодо самостійних занять фізичними вправами і дотримання режиму дня засвідчили, що систематично фізичними вправами почало займатися 54% ліцеїстів (вихідні дані – 12% ліцеїстів) експериментальної групи. Нерегулярно до такого виду діяльності зверталось 38% ліцеїстів (вихідні дані – 18% ліцеїстів). Негативну відповідь на це запитання дало 8% ліцеїстів (вихідні дані – 70% ліцеїстів) [26, с. 59–64].

У контрольній групі, як показали результати заключних зрізів, самостійно регулярно займалися фізичними вправами і дотримувалися режиму дня 15% ліцеїстів (вихідні дані – 12% ліцеїстів); такі заняття фізичними вправами мали

нерегулярний характер у 21% ліцеїстів (вихідні дані – 18% ліцеїстів). Негативну відповідь дало 64% ліцеїстів (вихідні дані – 70% ліцеїстів) [26, с. 59–64].

Дотримання режиму дня після проведення формуючого етапу дослідження зафіксовано в 56% ліцеїстів (вихідні дані – 16% ліцеїстів) експериментальної групи, періодичні порушення допускали 34% ліцеїстів (вихідні дані – 52% ліцеїстів). Показник кількості ліцеїстів, які постійно порушували режим дня знизився до 10% (вихідні дані – 32% ліцеїстів). Щодо дотримання режиму дня, в контрольній групі 19% ліцеїстів відзначило постійне його дотримання (вихідні дані – 16% ліцеїстів), окремі порушення визнало 49% ліцеїстів (вихідні дані – 52% ліцеїстів), постійні порушення – 32% ліцеїстів – ця кількість не змінилася порівняно з результатами констатувального етапу дослідження [26, с. 59–64].

Аналіз результатів повторного опитування засвідчив, що позитивну відповідь на питання: «Чи виконуєте Ви домашні завдання з фізичної культури?» дали 50,5% ліцеїстів експериментальної групи. За роки експериментальної роботи зменшилася кількість (до 44,5%) ліцеїстів (проти 61% на початку експерименту), які виконували домашні завдання з фізичної культури не часто, 11% респондентів вказали (проти 17% на початку експерименту), що не виконують домашніх завдань з фізичної культури. Отримані результати дослідження показали, що сформована упродовж періоду проведення експериментальної роботи в ліцеї система виконання домашніх завдань з фізичної культури дала позитивні результати як у рівнях ставлення ліцеїстів до виконання домашніх завдань, так і в формуванні в них готовності до військової служби в Збройних силах України. У контрольній групі постійно домашні завдання з фізичної культури виконувало 24% ліцеїстів (вихідні дані 22% ліцеїстів); іноді їх виконувало 55% ліцеїстів (вихідні дані – 57% ліцеїстів); ніколи не виконували – 21% ліцеїстів (вихідні дані – 21% ліцеїстів [26, с. 59–64]).

62% ліцеїстів експериментальної групи відзначило, що вони «багато рухаються на заняттях з фізичного виховання», «активно готують себе до військової служби» (вихідні дані – 14% ліцеїстів. 21% ліцеїстів – 36% ліцеїстів обрали варіанти відповіді «активно засвоюю нові рухи і фізичні вправи», «активно

готую себе до військової служби» (на констатувальному етапі експерименту перше твердження обрало 21% ліцеїстів) [26, с. 59–64].

Отже, розроблені й запроваджені нами організаційно-педагогічні умови управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки позитивно вплинули на ставлення учнів експериментальної групи до служби в Збройних силах України, усвідомлення ними значущості фізичного розвитку та рухової активності для успішності такої діяльності. У контрольній групі учнів результати заключних зрізів за цим напрямом не мали суттєвих відмінностей від тих, що були отримані у процесі констатації [26, с. 59–64].

Суттєвих позитивних зрушень зазнала когнітивна сфера готовності ліцеїстів експериментальної групи до служби в Збройних силах України. Свідченням цього були повні правильні відповіді ліцеїстів (57%) на запитання, які стосувалися поняття здоров'я, розуміння його значущості для повноцінного життя людини і виконання нею свого обов'язку перед Батьківщиною – служби в Збройних силах України. Окреслюючи способи збереження і зміцнення здоров'я, 64,5% ліцеїстів надали перевагу заняттям фізичної культури в освітньому процесі навчального закладу (вихідні дані – 34,5% ліцеїстів), 35,5% ліцеїстів надали перевагу позакласній спортивно-фізкультурній діяльності (вихідні дані – 26,5% ліцеїстів). «Дуже позитивно» до занять фізичною культурою почало ставитися 54,5% ліцеїстів (вихідні дані – 11,6% ліцеїстів), «позитивно» – 36,5% ліцеїстів (вихідні дані – 15,3% ліцеїстів). Байдуже ставлення було зафіксовано у 9% ліцеїстів (вихідні дані – 43,1% ліцеїстів). Ліцеїстів з негативним ставленням до занять фізичною культурою не було виявлено (вихідні дані – 30% ліцеїстів). Серед моральних якостей, які необхідні сучасному військовослужбовцю, 53,5% ліцеїстів назвали патріотизм, бажання захищати свою Батьківщину, громадський обов'язок, відповідальність, відданість військовій справі, дисциплінованість, рішучість, толерантність; інші респонденти назвали такі якості, які витривалість, взаємопідтримку, чесність, принциповість; 55% ліцеїстів прагнули мати високий рівень сформованості таких якостей, цінують їх в інших людях. Отримані результати в контрольній групі учнів за цими

запитаннями не набули суттєвих змін порівняно з даними констатувального етапу експерименту [26, с. 59–64].

Результати заключних зрізів показали, що рівень знань ліцеїстів експериментальної групи з фізичної культури після завершення формувального етапу експерименту покращилися. Так, правильні відповіді на поставлені запитання з теорії фізичної культури склали відповідно 37%, 40,5%, 62,5%; показники неправильних відповідей знизилися відповідно до 19%, 17,5%, 26%; не відповіли на запитання відповідно 21%, 20%, 8,5% ліцеїстів. Отримані дані засвідчують ефективність використання робочої навчальної програми спецкурсу «Теоретико-методичні основи посиленої військово-фізичної підготовки учнів військового ліцею» [26, с. 59–64].

Аналіз отриманої інформації зумовив необхідність перевірки ефективності впливу певних факторів формування в учнів готовності до служби в Збройних силах України з позицій виховного та освітнього аспектів фізичної культури за результатами формувального етапу експерименту.

Результати заключних зрізів наведено в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Фактори формування в учнів готовності до служби в Збройних силах України за результатами заключних зрізів

Фактори	Кількість	
	Абс. числа	%
1	2	3
Яким формам занять фізичними вправами Ви надаєте найбільшу увагу?		
• урокам фізичної культури;	148 (117)	74 (58,5)
• позакласним заняттям;	53 (78)	26,5 (39)
• самостійним заняттям	96 (25)	48 (12,5)
Чи виконуєте Ви домашні завдання з фізичної культури?		
• ні;	22 (45)	11 (22,5)
• так, але не регулярно;	89 (122)	44,5 (61,5)
• так	101 (34)	50 (16)
Які фізичні вправи Ви виконуєте найкраще?		
• вправи на силу;	124 (98)	62 (49)
• вправи на гнучкість;	65 (50)	32,5 (25)
• вправи на швидкість;	68 (57)	32 (28,5)

Продовження табл. 3.9

1	2	3
• вправи на витривалість;	81 (97)	44,5 (48,5)
• вправи на координацію	45 (44)	22,5 (22)
Чи сприяють заняття фізичними вправами покращенню Вашої самодисципліни?		
• так;	167 (51)	83,5 (25)
• ні;	5 (78)	2,5 (39)
• не знаю	28 (69)	14 (36)
Ви найчастіше займаєтеся фізичними вправами з:		
• відчуттям потреби у фізичному вдосконаленні;	69 (112)	34,5 (46)
• з бажанням формувати готовність до військової служби;	134 (55)	67 (27,5)
• з інтересом;	90 (93)	45 (46,5)
• без інтересу	– (107)	– (53,5)
Що Вам подобається у фізичній культурі:		
• теоретичні знання;	75 (26)	37,5 (13)
• практичні вміння і навички;	144 (128)	54 (48)
• методики розвитку фізичних якостей	90 (78)	45 (39)

Примітка: у дужках подані результати констатувального етапу експерименту; в анкеті є окремі пункти, які містили твердження з можливими варіантами відповіді.

Аналіз результатів експериментальної роботи також засвідчив, що більшість юнаків зрозуміли, що їм потрібно регулярно займатися фізичними вправами, насамперед, для власного фізичного самовдосконалення. Свідомо, з відчуттям потреби у фізичному вдосконаленні готували себе до служби в Збройних силах України на уроках фізичної культури за даними заключних зрізів 64% ліцеїстів. У 47% респондентів уроки фізичної культури викликали підвищений інтерес, тому вони регулярно займалися фізичними вправами. У 48% ліцеїстів експериментальних класів (вихідні дані – 27,5% ліцеїстів) зросли показники сформованості готовності до служби у Збройних силах України. Цьому сприяло, на нашу думку те, що у військових ліцеїстів не було в повній мірі реалізовано певні схильності та можливості у розвитку рухових здібностей під час проведення занять з фізичної культури. Результати дослідження показали, що військові ліцеїсти покращили своє ставлення до виконання фізичних вправ у процесі експериментальної роботи. Якщо на початку експерименту перевагу фізичним

вправам на силу віддавали 49% ліцеїстів, то після його завершення – 62%, вправам на гнучкість 32,5% (вихідні дані – 25%), вправам на швидкість – 32% (вихідні дані – 28,5%), вправам на витривалість – 44,5% (вихідні дані – 48,5%), вправам на координацію – 22,5% (вихідні дані – 22%) [26, с. 59–64].

За результатами проведених замірів можна стверджувати позитивну динаміку в результатах відповідей, зокрема щодо своїх вподобань розділу «Теоретико-методичні знання» з фізичної культури – 37,5% ліцеїстів (13% за результатами констатації), розділу «Практичні вміння і навички» – 54% ліцеїстів (48% за результатами констатації) та розділу «Методика розвитку фізичних якостей» – 45% ліцеїстів (39% за результатами констатації).

Отримані результати дослідження свідчать про те, що найбільше зріс рівень фізкультурної освіти ліцеїстів, сформувавши в більшості з них позитивне ставлення до вивчення теоретико-методичних знань з фізичної культури як одного із основних складових змісту інваріативного модуля сучасної навчальної програми в закладі освіти, бажання підвищувати власну рухову активність та формувати готовність до служби в Збройних силах України, але його й надалі необхідно підвищувати через вдосконалення процесу управління посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях.

Результати експериментальної роботи показали, що 64% ліцеїстів займаються фізичними вправами з відчуттям потреби у власному самовдосконаленні, 48% наголосили на тому, що вони займаються з відчуттям формування постійної готовності до служби в армії, 4% займаються з інтересом фізичними вправами. 62% ліцеїстів найбільше подобаються у фізичній культурі силові вправи, 40,5% – вправи на витривалість, 34% – швидкісні вправи, 32,5% – вправи на гнучкість і 22,5% – вправи на вдосконалення координаційних здібностей. Відбулися зміни і в рівнях самооцінки ліцеїстами впливу занять фізичними вправами на їхню дисциплінованість. 83,5% ліцеїстів відзначили відповідний виховний вплив регулярних занять фізичними вправами на покращення показників самодисципліни. І лише 14% ліцеїстів вважають такий

вплив частковим, а 2,5% – не відчують такого впливу на свою самодисциплінованість [26, с. 59–64].

Підвищення рівня якості та оптимізація процесу управління посиленою військово-фізичною підготовкою учнів у військових ліцях й формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України передбачає використання нових ефективних управлінських, педагогічних підходів та форм в рамках організації рухової активності учнів. Акцентуємо особливу увагу на отриманих результатах вимірювань рухової готовності учнів, які проводилися після завершення формувального етапу експерименту (таблиця 3.10) [32, с. 72–83].

Таблиця 3.10

Показники рухової готовності учнів експериментальної групи за результатами заключних зрізів

Показники	$x \pm m$
Біг 100 м, с	$14,1 \pm 0,1$
6-хвилинний біг на відстань, м	$1443,4 \pm 16,7$
Стрибок у довжину з місця, см	$212,1 \pm 2,1$
Вис на зігнутих руках, с	$48,4 \pm 2,8$
Нахил уперед з положення сидячи, см	$12,7 \pm 0,4$
Човниковий біг 3x10 м, с	$9,3 \pm 0,1$

Швидкість перевірялася за допомогою тесту біг на 100 м. Його середнє значення в експериментальних класах становила 14,1 с. Витривалість перевірялась виконанням тесту 6-хвилинний біг на відстань. Тут середній результат дорівнював 1443,4 м. Швидкісно-силові здібності ліцеїстів перевірялися за допомогою тесту стрибок у довжину з місця. Їхні середні показники становили 212,1 см. Сила перевірялася за допомогою тесту вис на зігнутих руках. Середні показники цього тесту становили 48,4 с. Перевірка гнучкості за допомогою нахилу вперед із положення сидячи дала середні показники +12,7 см. Координаційні здібності перевірялися за допомогою тесту човниковий біг. Його середні показники становили 9,3 с. Отримані результати перевірки рівня фізичної підготовленості ліцеїстів експериментальної групи показали позитивні зміни в показниках виконання рухових тестів [26, с. 59–64].

В таблиці 3.11 наведені дані порівняльного аналізу показників рухової готовності ліцеїстів експериментальної групи на початку формувального експерименту та після його завершення.

Таблиця 3.11

Порівняльні показники рухової готовності ліцеїстів експериментальної групи на початку формувального експерименту та після його завершення

Показники	До експерименту	Після експерименту	Достовірність різниці (p)
Біг 100 м, с	$15,2 \pm 0,1$	$14,1 \pm 0,1$	$p > 0,05$
6-хвилинний біг на відстань, м	$1525,1 \pm 14,8$	$1443,4 \pm 16,7$	$p < 0,001$
Стрибок у довжину з місця, см	$199,1 \pm 2,3$	$212,1 \pm 2,1$	$p < 0,001$
Вис на зігнутих руках, с	$43,1 \pm 2,1$	$48,4 \pm 2,8$	$p > 0,05$
Нахил уперед з положення сидячи, см	$7,9 \pm 0,8$	$12,7 \pm 0,4$	$p < 0,001$
Човниковий біг 3x10 м, с	$7,5 \pm 0,1$	$9,3 \pm 0,1$	$p < 0,001$

Порівняльний аналіз результатів рухової готовності ліцеїстів на початку формувального експерименту та після його завершення на основі заключних зрізів показав, що середні показники розвитку швидкості бігу на 100 м упродовж двох навчальних років навчання покращилися з 15,2 с до 14,1 с; швидкісно-силових здібностей у стрибках у довжину з місця покращилися з 199,1 см до 212,1 см; силової витривалості за тестом вис на зігнутих руках покращилися з 43,1 с до 48,4 с; гнучкості за тестом нахил уперед з положення сидячи теж покращилися з +7,9 до +12,7 при достовірній різниці 5,4%, а загальної витривалості у 6-хвилинному бігу на відстань дещо знизилися з 1525,1 м до 1443,4 м.

Використання тестів на визначення тілесної готовності та функціональної готовності також засвідчили позитивні зрушення, які відбувалися в цих особистісних утвореннях ліцеїстів експериментальної групи. Кількісні вимірювання вираховувалися за такими ж статистичними характеристиками і формулою (3.1) [231]. Для визначення ефективності експериментальної методики на початку і в кінці дослідження була оцінена статистична вірогідність (достовірність) різниці у сформованості готовності до служби в Збройних силах України в учнів експериментальної і контрольної груп. Для перевірки вірогідності відмінностей між рівнями сформованості в учнів експериментальної та

контрольної груп готовності до служби в Збройних силах України застосовували критерій Х-квадрат (χ^2), який використовують при непараметричних (якісних) вимірюваннях.

Для розрахунку вірогідності відмінностей результати, отримані в обох групах, розподілялися в багатопільну таблицю. На основі даних багатопільної таблиці за формулою визначалася вірогідність відмінностей між групами (формула 3.7) [231]:

$$\chi^2 = \frac{1}{n_e \cdot n_k} \sum_{i=1}^c \frac{n_e \cdot k_i - n_k \cdot E_i}{E_i + K_i}, \quad (3.7)$$

де n_e – кількість досліджуваних в експериментальній групі; n_k – кількість досліджуваних у контрольній групі; E_i та K_i – значення колонок (1, 2, 3, 4).

Аналіз та узагальнення даних за всіма напрямками заключних зрізів дали змогу визначити рівні сформованості в ліцеїстів експериментальної групи готовності до служби в Збройних силах України. Наочне порівняння даних до формувального етапу експерименту та після його завершення подано в (табл. 3.12) [26, с. 59–64].

Таблиця 3.12

Рівні сформованості у ліцеїстів експериментальної групи готовності до служби в Збройних силах України до формувального етапу експерименту та після його завершення, %

Рівні	Кількість					
	10 клас		11 клас		Разом	
	До експерим.	Після експерим.	До експерим.	Після експерим.	До експерим.	Після експерим.
Високий	10	55	10	60,5	10	57,5
Вище середнього	24,5	25	25	25,5	25,5	25,5
Середній	34,5	15,5	35	10,5	34,5	13
Низький	31	4,5	30	3,5	30	4

Як видно з таблиці 3.12, у результаті проведеного формувального етапу експерименту та після його завершення у рівнях сформованості в учнів експериментальної групи готовності до служби в Збройних силах України відбулися позитивні зрушення. Особливо це було помітно щодо «високого» рівня, показники якого в 10-х класах збільшилися на 45% ліцеїстів, а в 11-х

класах – на 50,5% ліцеїстів. Ці ліцеїсти володіли ґрунтовними знаннями за всіма визначеними нами показниками, демонстрували позитивні емоційні ставлення до військової служби, фізичної культури, докладали зусиль для свого фізичного вдосконалення, виявляли необхідні особистісні якості. Більш як на половину в експериментальній групі зменшилася кількість ліцеїстів, які відповідала середньому рівню сформованості готовності до служби в Збройних силах України. Позитивним вважаємо той факт, що на низькому рівні залишилася незначна кількість ліцеїстів – у 10-х класах вона становила 4,5%, а в 11-х класах – 3,5% [26, с. 59–64].

У контрольній групі, де освітній процес здійснювався за традиційною методикою, подібних зрушень не спостерігалось. Для підтвердження цієї думки наведемо узагальнені результати щодо рівнів сформованості готовності до служби в Збройних силах України після завершення формувального етапу експерименту в контрольній та експериментальній групах (див. табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Порівняння рівнів сформованості готовності учнів до служби в Збройних силах України в контрольних та експериментальних групах за результатами заключних зрізів, %

Рівні	Кількість			
	10 клас		11 клас	
	Контрольні класи	Експериментальні класи	Контрольні класи	Експериментальні класи
Високий	15	55	15,5	60,5
Вище середнього	20,5	25	20	25,5
Середній	34,5	15,5	35,5	10,5
Низький	30	4,5	24,5	3,5

Порівняння результатів констатувального та формувального етапів експерименту дало змогу простежити динаміку рівнів сформованості в учнів експериментальної і контрольної груп військового ліцею готовності до служби в Збройних силах України. В експериментальній групі ця динаміка становила: для високого рівня – $57,5 - 10 = +47,5$; для рівня вище середнього – $25,5 - 24,5 = +1$; для середнього рівня – $13 - 28 = -15$; для низького рівня – $4 - 28 = -24$. У контрольній

групі динаміка мала такий вигляд: для високого рівня – $15-10 = + 5,0$; для рівня вище середнього – $20-25,5 = -5,5$; для середнього рівня – $35-34,5 = +0,5$; для низького рівня – $30-30 = 0$ [26, с. 59–64].

Таким чином, за результатами проведеної експериментальної роботи розроблена та використана модель управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях довела свою правомірність і доцільність, що сприяло вдосконаленню готовності учнів до служби в Збройних силах України. Для задоволення професійних інтересів, потреб і побажань освітнього сегменту групи фахівців військових ліцеїв, ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою та інших закладів загальної середньої освіти, розроблено методичні рекомендації щодо використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України.

3.3 Методичні рекомендації щодо використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України

Серед основних завдань діяльності сучасних військових ліцеїв, що здійснюють надання освіти понад обсяг визначений державним стандартом повної загальної середньої освіти, є створення в закладі освіти ефективної системи управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів з організаційно-педагогічним та технологічним оформлення її у відповідну модель. Для використання в їх практиці діяльності моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях та формування готовності учнів до служби в Збройних силах України, необхідно створити методичні рекомендації. Вони включають такі підрозділи:

1. Удосконалення освітнього середовища військових ліцеїв.

У цьому підрозділі розкривається освітнє середовище ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як сукупність створених умов для формування самодостатнього громадянина-патріота України з готовністю до служби в Збройних силах України, а також визначених способів та засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та саморозвитку особистості військових ліцеїстів, реалізації їх творчого потенціалу й формування готовності до служби в Збройних силах України.

Освітній процес у військовому ліцеї організовується відповідно до нормативних документів МОН України, внутрішніх документів закладу із конкретизацією змісту та профілю навчання та ін. В процесі використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцейх необхідно враховувати особливе значення постійно існуючої проблеми удосконалення методики формування готовності учнів до служби в Збройних силах України у зв'язку із сучасними змінами в державі як політичної, так й освітньої ситуації, реалізації нових стратегічних підходів національно-патріотичного виховання для формування готовності її громадян до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності країни, зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей, зі змінами у підходах до організації діяльності Збройних сил України, з тенденцією до рівневої побудови та узагальнення, коли стає дедалі складніше простежити безпосередній зв'язок між емпіричними підходами, фактами та їхнім теоретичним осмисленням.

Виникає необхідність створити педагогічну модель, переосмисливши як методи дослідження, так і основоположення та закономірності розвитку теорії та методики управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцейх й формування їх готовності до служби в Збройних силах України, що відображається у прагненні до створення певних концептуальних підходів та перетворенні пізнавальних процесів. Для організації якісно нового підходу до управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки військових ліцеїстів є необхідним забезпечити формування у них знань, ціннісних

орієнтацій, інтересів, розвиток здібностей та якостей в умовах пізнавальної діяльності на базі військового ліцею, який є закладом загальної середньої освіти, із можливістю надання освіти ліцеїстам понад вимоги держаних стандартів. Для цього рекомендується використовувати авторський спецкурс «Теоретико-методичні основи посиленої військово-фізичної підготовки учнів військового ліцею» для учнів 10–11 класів, мета якого полягає у підвищенні результативності занять з фізичного виховання, формування системи теоретичних знань з фізичної культури, забезпечення достатнього рівня готовності ліцеїстів для служби в Збройних Силах України та вироблення вмінь і навичок застосовувати набуті знання у процесі самовдосконалення (див. додаток А). Військово-педагогічний колектив ліцею має здійснювати постійний активний пошук методичних основ використання системного й особистісно зорієнтованого підходу в педагогічній діяльності, де провідним педагогічним задумом моделювання і побудови нової освітньої системи, пов'язаним із бажанням педагогів найбільш повно розкрити можливості та здібності кожного учня, має стати ідея співпраці в режимі пошуку змін та інновацій, спрямуванні їх на формування всебічно розвиненої, компетентної та професійно визначеної особистості випускника ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою.

Уміння та можливість людини свідомо управляти й регулювати свої поведінкові дії в екстремальних умовах, адекватно реагувати на психічні процеси і фізіологічні стани у військовій і фізичній підготовці, спортивному змаганні, признається вельми актуальною педагогічною проблемою. На основі системного підходу до успішної підготовки майбутніх військових з допомогою фізичного виховання і самовиховання, важливим є правильне психолого-педагогічне керівництво особовим складом військових ліцеїстів, формування стійкого рівня рухової навички і звички до систематичних самостійних занять фізичними вправами. Для цього рекомендуємо до використання авторські розробки – розкриті в дослідженні структуру самостійних занять фізичною культурою для учнів військового ліцею, яка складається із семи блоків та «Щоденник військового ліцеїста з фізичної культури» (див. додаток В).

Рекомендуємо проводити психолого-педагогічні дослідження проблеми фізичного самовиховання учня військового ліцею, пов'язаного з визначенням ролі усвідомлення людиною свого «Я», дією зовнішніх і внутрішніх чинників, організацією і саморегуляцією процесу руху і поведінки. Формування свідомого потенціалу інтелектуальних, фізичних здібностей учнів з різним ступенем інтенсивності самовдосконалення має відбуватися в освітньому процесі військового ліцею і повинно прогресувати далі, упродовж всього життя ліцеїста. Одним із провідних стимулів цього мотиваційного процесу є фізичне виховання, яке переходить в процес самовиховання ліцеїста. Цей напрям є актуальним, в першу чергу, для учнів військових ліцеїв, що мають низький рівень фізичного розвитку. Представникам педагогічного колективу військового ліцею необхідно вміти розкрити цінність різноманітних напрямів самостійного здобуття знань, адже одні люди схильні до постійного поглиблення знань у певній вузькій галузі, інших приваблює широка, хоч і менш глибока поінформованість у багатьох галузях і проблемах. Ще одним напрямом самовиховання є ознайомлення учнів з основними умовами успішного самовиховання, серед яких – усвідомлення мети самовиховання, яку потрібно чітко усвідомити, визначення завдань, а також уявлення результатів самовиховання, тобто тих життєвих досягнень, які з'являться внаслідок формування нових рис особистості. Рекомендуємо педагогам вкрай обережно підбивати підсумки самовиховання учнів, запобігти виникненню ситуації порівняння; використовувати відповідні мотиви та умовні стимули до самовиховання, формувати позитивне ставлення в учнів до фізичної культури.

Проблема гармонійного саморозвитку особи учня тісно пов'язана з формуванням навички, звички, а потім потреби у фізичному самовдосконаленні. В умовах обов'язкової та самостійної форми фізичної підготовки учнів військових ліцеїв, ці питання розглядаються як загальні та спеціальні вимоги, що пред'являються як до окремого ліцеїста, так й індивідуально-особливі, які сам учень обирає та удосконалює в процесі самостійної роботи над собою. При цьому, істотного значення набувають соціально-психологічні й гуманітарно-педагогічні аспекти військово-фізичної підготовки, спортивного самотренування, які пов'язані

з виробленням рухової навички, звички і потреби. Особливо гострим і актуальним є завдання з формування потреби у фізично-спортивному вдосконаленні, уточнення та використання індивідуальних психограм з різних військових спеціальностей, завдання побудови адекватних соціально-психологічних моделей майбутніх воїнів різного віку і військово-фізичної готовності. Лише на цій основі можуть достатньо ефективно розроблятися питання психодіагностики здоров'я, формування потреби в роботі над собою, своїм фізичним «Я», формування необхідного рівня готовності до майбутньої служби в Збройних силах України. Цілісна діяльність співвідноситься з поняттями: потреби – з поняттям мотиви; дія – з поняттям цілі; операція – з поняттям умов; умова – з поняттям постановки завдань і внутрішньою готовністю її виконувати.

Також актуальним є питання формування в учнів військового ліцею потреби у посиленому військово-фізичному та спортивному вдосконаленні, активізації їх творчого зростання. З появою стійких мотивів вироблення такої потреби діяльність військового ліцеїста отримує чітку фахову спрямованість на постійну фізичну готовність до екстремальних умов діяльності. Рекомендуємо педагогічним та військово-педагогічним працівникам закладу освіти дотримуватися поетапності в формуванні потреби у посиленому військово-фізичному та спортивному вдосконаленні учнів, тобто, на основі визначених знань про їх мотиви, установки в роботі над собою тощо, надавати необхідні рекомендації щодо виконання прийнятих самозобов'язань і реалізації розроблених для учнів проєктів з урахуванням їх вікової динаміки фізичного самовдосконалення. Проблеми організованості й неузгодженості сподівань учнів ліцеїв призводить до формального виконання ними прийнятих самозобов'язань та ігнорування й відкритої протидії спільній (груповій) діяльності, прихованих конфліктів в учнівському колективі. Зважаючи на специфічність контингенту учнів військових ліцеїв, їх фахову спрямованість та спеціалізований відбір для навчання в закладі освіти, ми рекомендуємо звернути увагу на ліцеїста-старшокласника як на найбільш вразливого представника молодого покоління, що знаходиться на етапі самовизначення в соціумі.

2. Підвищення рівня якості та оптимізації процесу управління посиленою військово-фізичною підготовкою учнів у військових ліцях й формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України.

У змісті цього підрозділу розкрито методичні особливості оптимізації процесу управління посиленою військово-фізичною підготовкою учнів у військових ліцях й формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України шляхом підвищення рівня якості організації та проведення позаурочної виховної роботи. Педагогічний та військово-педагогічний колектив закладу освіти спільно з учнівським самоврядуванням через Парламент ліцею (див. додаток Ж) забезпечує реалізацію нових інноваційних підходів, зокрема через створення клубів та реалізацію різноманітних проєктів, що сприяють формуванню у ліцеїстів готовності до служби в Збройних силах України («Клуб юних миротворців»; «Прометей»; «Солдати правопорядку»; «Відео студія»; «Євроклуб»; видання газети «Ліцеїст», співпраця з дитячими громадськими організаціями тощо) [18].

Одним із шляхів оптимізації процесу управління посиленою військово-фізичною підготовкою учнів у військових ліцях є активізація фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи серед ліцеїстів, пропаганди здорового способу життя та оздоровлення засобами фізичної культури, формування у ліцеїстів потреби рухової активності та позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, залучення до регулярних занять фізичною культурою, прагнення до фізичного вдосконалення, виховання загальнолюдських моральних якостей, що стане основою у формуванні готовності до служби в Збройних силах України.

Рекомендуємо організовувати для учнів військових ліцеїв різні види спортивно-масової виховної роботи: олімпіади, творчі завдання, конкурси стройової підготовки серед взводів, відкриті уроки, змагання серед взводів, військово-спортивні змагання тощо. Для проведення олімпіади з фізичної культури рекомендуємо авторське «Положення про олімпіаду з фізичної культури у військовому ліцеї і ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою» (див. додаток Д).

В рамках співпраці з учнівським самоврядуванням рекомендуємо реалізувати проєкт «Ліцей – школа фізичного розвитку та гарту», який вирішує вказані вище завдання. Одним із важливих аспектів реалізації проєкту є дотримання ліцеїстами режиму дня, активне проведення заходів науково-методичної, спортивно-масової та фізкультурно-оздоровчої роботи вчителями фізичного виховання, керівниками спортивних секцій та спорторгів взводів ліцею, формування здорового способу життя через призму традиційних та інноваційних форм і методів роботи та проведення оздоровчо-профілактичних заходів, усвідомлення кожним членом колективу ліцею необхідності збереження здоров'я як основної цінності людського життя, озброєння вихованців, педагогів та працівників ліцею знаннями, вміннями і навичками для прийняття рішення на користь здоров'я. Реалізація проєкту відбувається комплексно на основі алгоритму дій вчителів, тренерів і вихователів щодо якісної організації процесу фізичного виховання в урочний та позаурочний час; методичної роботи з офіцерами-вихователями щодо організації фізичного виховання у взводах і ротах ліцею; розробку та впровадження статусу «Чемпіон ліцею», виховання лідерства у найкращих традиціях закладів такого типу; організацію діяльності Центру фізичного гарту «Олімп», який координує спортивно-масову та фізкультурно-оздоровчу роботу вчителів фізичного виховання, керівників спортивних секцій та спорторгів взводів; співпрацю з батьками ліцеїстів та моніторинг фізичного виховання в ліцеї. В ході реалізації проєкту розробляється і використовується комплексна програма фізичного розвитку та гартування учнів; забезпечується діяльність координаційного Центру фізичного гарту «Олімп» для якісної організації спортивно-масової та фізкультурно-оздоровчої роботи; організовується робота спортивних секцій, забезпечується ефективне проведення літнього відпочинку учнів і колективу закладу, пропаганда фізичної культури і спорту; забезпечується проведення медичних оглядів ліцеїстів; проведення лекторію «Все про здоровий спосіб життя» за участю медичних працівників; налагоджується співпраця з управлінням фізичної культури і спорту об'єднаних територіальних громад, дитячо-юнацькими спортивними школами, кафедрами та

факультетами фізичної культури закладів вищої освіти з питань організації різних форм фізичної культури [18].

Для проведення позаурочної виховної роботи рекомендуємо модульно-цільову програму «Зустріч з майбутнім» та проєкт «Військовий ліцей – школа національного-патріотичного та військово-фізичного виховання сучасного ліцеїста» (див. п. 2.3.), який орієнтований на виховання в ліцеїстів сміливості, самовладання в екстремальних ситуаціях, взаємовиручки, військової товарищескості, формування високих патріотичних і моральних якостей, фізичних властивостей, необхідних для формування готовності учнів військових ліцеїв до служби в Збройних силах України, структурно-педагогічними основами якої є: науково-концептуальна, соціально-правова, організаційно-проєктна, змістово-технологічна та контрольо-результативна основи (див. додаток К). Кожна із структурно-педагогічних основ містить визначені компоненти, принципи, зміст, шляхи вдосконалення та організаційно-управлінські підходи, які оптимізують процес формування готовності учнів військових ліцеїв до служби в Збройних силах України [29, с. 126–136].

Таким чином, підвищення рівня якості та оптимізації процесу управління посиленою військово-фізичною підготовкою учнів у військових ліцях й формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України передбачає використання нових ефективних управлінських, педагогічних підходів та форм в рамках співпраці з учнівським самоврядуванням.

3. Розбудова внутрішньої системи забезпечення якості освіти військових ліцеїв. В цьому підрозділі розкривається необхідність та актуальність розбудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як сукупності компонентів та процедур внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості освіти в ліцеї, що функціонує на основі освітніх та управлінських елементів, процедур і механізмів відповідно до сучасних нормативно-правових вимог і включає:

- стратегію (політику) та процедури забезпечення якості освіти;

- систему та механізми забезпечення академічної доброчесності;
- оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання результатів навчання військових ліцеїстів;
- оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання педагогічної діяльності педагогічних і військово-педагогічних працівників ліцею;
- оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання управлінської діяльності керівника військового ліцею;
- забезпечення необхідних ресурсів для організації освітнього процесу військового ліцею, в тому числі для самостійної роботи військових ліцеїстів;
- забезпечення використання інформаційних систем для ефективного управління військовим ліцеєм [206].

Для розбудови та функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у військовому ліцеї необхідно розробити та затвердити його стратегію розвитку, з визначенням його місії, візії та основних цінностей, конкретизувавши види і терміни її реалізації у формі стратегічного плану розвитку закладу з урахуванням відповідних стратегічних орієнтирів підвищення ефективності його організаційно-управлінської, освітньої, науково-методичної, виховної, фізкультурно-оздоровчої, спортивно-масової, іміджевої діяльності у співпраці з органами учнівського самоврядування та ін.

Виконуючи вимоги статті 42 Закону України «Про освіту» [206] у військовому ліцеї необхідно створити систему та механізми забезпечення академічної доброчесності на основі етичних принципів та визначених Законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу в закладі освіти. Для цього у військовому ліцеї розробляються та затверджуються відповідні нормативні документи (положення, кодекс, порядок), в змісті яких розкривається механізм реалізації принципів академічної доброчесності, норм, правил у різних видах діяльності учасників освітнього процесу.

Важливою складовою внутрішньої системи забезпечення якості освіти у військовому ліцеї є створення рейтингової системи оцінювання результатів

роботи учнів, педагогічних і військово-педагогічних працівників та оцінювання управлінської діяльності керівника закладу, в якій оприлюднені відповідні критерії, правила і процедури оцінювання, що дасть можливість визначити їх кількісний показник якості. Для цього у військовому ліцеї розробляються, затверджуються та використовуються відповідні нормативні документи (положення, порядок). Забезпечення належної якості освіти у закладі передбачає й дотримання його адміністрацією кадрових, технологічних та організаційних вимог Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності в організації освітнього процесу, в тому числі й самостійної роботи військових ліцеїстів. Також важливим є створення та удосконалення єдиного інформаційного середовища військового ліцею на основі використання автоматизованих систем управління освітнім процесом та управління закладом, системи модульного об'єктно-динамічного навчального середовища Moodle, технологій дистанційного навчання, додатків, освітніх онлайнплатформ і ресурсів.

Таким чином, запропоновані методичні рекомендації створять можливість розширити, змінити та доповнити існуючі уявлення про:

- управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях;
- нові організаційно-методичні підходи у формуванні готовності учнів військових ліцеїв до служби в Збройних силах України;
- організацію та реалізацію дієвої системи національно-патріотичного та військово-патріотичного спрямування учнів військових ліцеїв;
- особливості змісту і методики проведення урочних та позаурочних форм фізичного виховання учнів у військових ліцеях;
- удосконалення підходів у розробці програмно-нормативного, навчально-методичного та організаційного забезпечення посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі дисертації розкрито педагогічний експеримент перевірки ефективності використання розробленої моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України, який проводився в два етапи: констатувальний і формувальний на основі визначеного комплексу взаємопов'язаних завдань і методів дослідження.

1. На основі проведеного аналізу встановлено управлінські складові та особливості процесу посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях та формування їхньої готовності до служби Збройних силах України, стан організаційно-педагогічних умов функціонування в них освітнього середовища, здійснення національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання учнів, зміст освітніх програмно-нормативних документів з фізичного виховання у військових ліцях та розкрито структурні компоненти, критерії і показники готовності учнів військових ліцеїв до служби в Збройних силах України.

2. В результаті виконання завдань констатувального етапу експерименту встановлено, що для значної кількості учнів військових ліцеїв характерне помилкове або недостатньо усвідомлене ставлення до служби в Збройних силах України; до процесів формування їхньої готовності до служби в армії; до змісту, форм та особливостей проведення посиленої військово-фізичної підготовки та ролі урочної й позаурочної роботи з фізичної культури, виховної роботи, виявлено розбіжності між показниками когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів учнів, що дозволило виявити проблемні позиції в її організації та доцільність використання нових ефективних управлінських, організаційно-педагогічних підходів та форм національно-патріотичного та фізичного виховання.

3. За даними сукупної діагностики констатовано, що серед учнів, які брали участь в експерименті, найбільша кількість перебувала на «середньому»

та «низькому» рівнях готовності до служби в Збройних силах України. Засвідчено необхідність підвищення рівня якості та оптимізації процесу управління посиленою військово-фізичною підготовкою учнів у військових ліцях і формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України на основі відповідної моделі та технології її використання.

4. Встановлено результативність моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях та технології використання, що дозволило простежити динаміку рівнів готовності та досягти покращення в експериментальній групі показників їх «високого» та зменшення показників «середнього» та «низького» рівнів готовності до служби в Збройних силах України. У контрольній групі подібних зрушень не спостерігалось.

5. Розроблено методичні рекомендації щодо використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної учнів у військових ліцях та формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України.

Результати дослідження за третім розділом подані, зокрема, в таких публікаціях автора: [17; 18; 23; 24; 25; 26; 27; 35; 191].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації розроблено, теоретично обґрунтовано систему управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцелях, оформлено її у відповідну модель та експериментально перевірено її результативність.

Проведене дослідження з використанням комплексу загальнонаукових методів дало можливість досягнути його предмет, засвідчило досягнення мети і виконання завдань, що стало підставою для таких висновків:

1. Теоретичний аналіз сучасних наукових, навчально-методичних та психолого-педагогічних джерел з проблеми управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцелях у науковій теорії і педагогічній практиці дав можливість стверджувати, що окремі її складові були висвітлені науковцями з позицій філософії, психології, педагогіки, управління, а в практичній площині вони стосувалися загальних питань підготовки юнаків до служби в армії чи окремих питань параметрів і складових фізичної підготовки учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою, мають частковий характер і сьогодні вже не відповідають вимогам сучасної практики старшої школи. Проведений аналіз правових, програмно-нормативних, організаційно-управлінських основ розвитку військово-фізичного та національно-патріотичного виховання молоді, огляд та аналіз поглядів і тверджень науковців у частині управління в освіті, управління військовим ліцеєм і ліцеєм з посиленою військово-фізичною підготовкою, освітнім процесом ліцеїстів, формування готовності учнів до служби в армії, підготовки допризовної молоді до військової служби, виховання готовності старшокласників до військової служби, досліджень, що стосувалися питань моральної, фізичної підготовки юнаків до служби в армії чи окремих питань параметрів і складових фізичної підготовки учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою засвідчив, що вони мають частковий характер і вже не відповідають вимогам сучасної профільної

практики старшої школи. Це дало можливість визначити існування проблеми управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях, її недостатню дослідженість. Ґрунтовні дослідження проблеми управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях не проводилися. Теоретично обґрунтовано зміст процесу посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях, стан його управління та формування їх готовності до служби в Збройних силах України. Зміст та основні напрями дослідно-експериментальної роботи лежать у площині реалізації сучасних завдань національно-патріотичного виховання.

Базуючись на результатах наукового пошуку на основі існуючого в науці змісту понять «управління», «управління в освіті», «педагогічне управління», ми уточнили сутність поняття «управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки ліцеїстів», під яким розуміємо «особливий вид людської діяльності, який базується на загальноприйнятому понятті управління соціально-педагогічними системами і реалізується через суб'єкт-суб'єктні відносини як комплекс стійких взаємозв'язків та взаємодій учнів і військово-педагогічного колективу в процесі управлінського впливу, що реалізується через інформацію, яка містить засоби, методи, форми і зміст ефективного управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї та відображає зв'язки між її структурними компонентами для досягнення мети діяльності». Проведено аналіз та уточнено сутність таких понять: «освітнє середовище ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою» – як сукупність створених умов для формування самодостатнього громадянина-патріота України з готовністю до служби в Збройних силах України, а також визначених способів та засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та саморозвитку особистості військових ліцеїстів, реалізації їх творчого потенціалу й формування готовності до служби в Збройних силах України; «готовність військового ліцеїста до служби в Збройних силах України» – як інтегративне особистісне утворення, що включає знання в галузі військової служби, усвідомлення важливостей

фізичного вдосконалення для її ефективної реалізації, відповідні ціннісні ставлення, які набувають втілення у відповідній діяльності позитивним ставленням та мотиваційним настановленням; «внутрішня система забезпечення якості освіти ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою» – як сукупність компонентів і процедур внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості освіти в ліцеї, що функціонує на основі освітніх та управлінських елементів, процедур і механізмів відповідно до сучасних нормативно-правових вимог і включає: стратегію (політику) та процедури забезпечення якості освіти; систему та механізми забезпечення академічної доброчесності; оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання військових ліцеїстів; оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання педагогічної діяльності педагогічних і військово-педагогічних працівників ліцею; оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання управлінської діяльності керівника військового ліцею; забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу військового ліцею, в тому числі для самостійної роботи військових ліцеїстів; забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління військовим ліцеєм.

2. Вперше було розроблено, реалізовано та обґрунтовано використання на практиці моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях, що включає взаємопов'язані модулі: науково-концептуальний; структурно-управлінський; змістово-технологічний та контрольно-регуляторний; обґрунтовано технологію її використання як поетапну діяльність з відповідними управлінськими впливами і стадіями (етапами): дослідження факторів зовнішнього впливу на життєдіяльність військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як закладу загальної середньої освіти; дослідження факторів внутрішнього впливу (ресурсів) військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою як закладу загальної середньої освіти; вивчення, проведення аналізу ринку освітніх послуг і формулювання місії діяльності військового

ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою з урахуванням вимог ринку в організації освітнього процесу; розробка стратегії діяльності військового ліцею та ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою; розробка комплексу освітніх послуг з урізноманітненням їх форм та видів; розробка системи забезпечення якості у військовому ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою (внутрішньої системи забезпечення якості освіти); забезпечення якості освіти та якості надання освітніх послуг у військовому ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою в умовах конкуренції.

3. У процесі наукового пошуку експериментально перевірено та встановлено існування заявленої проблеми дослідження, яка потребувала коригування, визначення шляхів подолання виявлених недоліків, насичення змісту, форм і методів управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях та формування їх готовності до служби в Збройних силах України. Отримані експериментальні дані показали результативність моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях та технології її використання на практиці. Розроблені й запроваджені організаційно-педагогічні умови позитивно вплинули на освітнє середовище закладів освіти, спрямованого на формування дієвої системи національно-патріотичного виховання учнів у військових ліцях, спрямованого на формування їх готовності до служби в Збройних силах України; на процеси створення у військових ліцях внутрішньої системи забезпечення якості освіти, на ставлення ліцеїстів експериментальної групи до служби в Збройних силах України, усвідомлення ними значущості фізичного розвитку для подальшої успішності діяльності. У контрольній групі результати заключних зрізів за цим напрямом не мали суттєвих відмінностей від тих, що були отримані в процесі констатації. Суттєвих позитивних зрушень зазнала когнітивна сфера готовності ліцеїстів експериментальної групи до служби в Збройних силах України. Аналіз результатів заключних зрізів виявив, що знання ліцеїстів

експериментальної групи з фізичної культури після завершення формувального етапу експерименту покращилися, що засвідчує ефективність впровадження спецкурсу «Теоретико-методичні основи посиленої військово-фізичної підготовки учнів військового ліцею». Відбулися позитивні зміни в рівнях самооцінки ліцеїстами впливу занять фізичними вправами на їхню дисциплінованість, на відчуття потреби у фізичному вдосконаленні і сформованості готовності до служби у Збройних силах України тощо; розроблена та апробована модель управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї довела свою правомірність і доцільність.

4. За результатами апробованої моделі розроблено методичні рекомендації щодо використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях та формування їх готовності до служби в Збройних силах України. Вони сприяють удосконаленню освітнього середовища військового ліцею, підвищенню рівня якості та оптимізації процесу управління посиленою військово-фізичною підготовкою учнів у військових ліцях й формування їх готовності до служби в Збройних силах України, розбудові внутрішньої системи забезпечення якості освіти військових ліцеїв. Результати дослідження можуть бути використані в управлінні процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцях.

Виконане дисертаційне дослідження не вичерпує всіх питань окресленої проблеми і відкриває шляхи для подальших наукових досліджень, які передбачатимуть розробку програмного та навчально-методичного забезпечення змісту, форм і видів управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів військового ліцею й формування їхньої готовності до служби в Збройних силах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А., Брушлинский А. В. *Психология личности: новые исследования: монография*. Киев: Ин-т психологии РАН, 1998. 346 с.
2. Аксенова Н. П. *Организационно-педагогические основы военно-патриотического воспитания старшокласников: дис. ... канд. пед. наук*. Москва, 1970. 245 с.
3. Алфімов В., Артемов М. Динамика розумової працездатності ліцеїстів. *Радянська школа*. 1996. № 1. С. 64–65.
4. Алфімов В. М. Ліцей сьогодні і завтра. *Рідна школа*. 1991. № 11. С. 82–85.
5. Алфімов В. М. *Педагогічні основи організації навчально-виховного процесу в ліцеї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.01*. Київ, 1997. 58 с.
6. Ананьев Б. Г. *Человек как предмет познания*. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 288 с.
7. Антропова М. В. *Методические рекомендации по физиолого-гигиеническому изучению учебной нагрузки*. Москва: Педагогика, 1984. С. 42–45.
8. Антропова М. В. Физиолого-гигиенические аспекты учебной нагрузки старшеклассников. *Сборник научных трудов*. Москва: Педагогика, 1986. С. 187.
9. Аронов А. А. *Воспитывать патриотов*. Москва: ДОСААФ, 1989. 148 с.
10. Артеменко В. В. *Основы процесса военно-патриотического воспитания учащихся старших классов общеобразовательной школы на боевых традициях советского народа: дис. ... канд. пед. наук*. Минск, 1973. 235 с.

11. Бака М. М. Готов к защите Родины. *Физическая подготовка допризывника*. Москва: Физкультура и спорт, 1987. С. 221.
12. Бальсевич В. К. Концепция альтернативных форм организации физического воспитания детей и молодежи. *Физическая культура: воспитание, образование, тренировка*. 1996. № 1. С. 23–25.
13. Бахрах И. И. *Возрастные и индивидуальные особенности адаптивных реакций кровообращения и внешнего дыхания подростков*. Смоленск, 1977. С. 65–85.
14. Бахрах И. И. *Особенности адаптации подростков к циклическим упражнениям*. Вильнюс: Спортивная кардиология, 1975. С. 79–81.
15. Берестецька І., Хмельницька Г. Особливості побудови фізкультурно-оздоровчих занять для військових ліцеїстів. *Молода спортивна наука України: зб. наук. праць у галузі фізичної культури і спорту. У 4-х томах. 2004. Т. 3, вип. 8*. С. 21–24.
16. Бесарабчук Г. В. Аналіз сучасних методичних підходів до удосконалення фізичної підготовленості молоді та юнацтва військових навчальних закладів. *Наукові записки: зб. наук. статей Національного педагогічного ун-ту імені М. П. Драгоманова*. 2002. Вип. L(50). С. 24–28.
17. Бесарабчук Г. В. Дослідження результативності впровадження моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцеях. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. В. В. Олійник; редкол.: О. Л. Аніфрієва [та ін.]. 2019. Вип. 8(37)*. С. 24–42. (Серія «Педагогічні науки»).
18. Бесарабчук Г. В. Дослідження стану управління психолого-педагогічною підготовкою учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою та механізми його удосконалення. *Теорія та методика управління освітою. Електронне наук. фахове вид. 2019. № 1(22)*. (Серія «Педагогічні науки»). Electronic journal «The theory and methods of educational management», edition 1(22) (2019). URL : <http://umo.edu.ua/katalogh-vidani>.

19. Бесарабчук Г. В. Дослідження теоретико-методичних основ проблеми контролю готовності учнів ліцеїв військового профілю до служби в армії. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наукова монографія за ред. проф. Єрмакова С. С. (у межах IV Міжнародної науково-практичної конференції «Спорт, духовність і гуманізм у сучасному світі» (28–29 верес. 2006 р.); Донецький державний інститут здоров'я, фізичного виховання і спорту. Харків: ХДАДМ (ХХП), 2006. № 10. С. 8–11.*

20. Бесарабчук Г. В. Здоровий спосіб життя військового ліцеїста як фактор впливу на його здоров'я в умовах фізкультурно-оздоровчої діяльності ліцею. *Сучасні проблеми фізичного виховання, спорту та здоров'я людини: зб. наук. праць. 2013. Вип. 4. С. 15–20.*

21. Бесарабчук Г. В. Історичні аспекти формування готовності військових ліцеїстів до служби в армії засобами фізичної культури (за матеріалами досліджень ліцеїв України і Поділля). *Педагогічне Поділля: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету. 2005. Т. 1, вип. 4. С. 108–116. (Серія «Соціально-педагогічна»).*

22. Бесарабчук Г. В. Методологічні основи формування готовності учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в армії засобами фізичної культури. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. 2010. Вип. 3. С. 187–196.*

23. Бесарабчук Г. В. Особливості позаурочної виховної роботи з військовими ліцеїстами щодо формування готовності до служби в армії засобами фізичної культури. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. У 3-х томах. 2012. Т. 2, вип. 11. С. 134–137.*

24. Бесарабчук Г. В. Педагогічні умови використання моделі управління підготовкою учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до

служби в Збройних Силах України. *Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [голов. ред. Лабунець В. М.]. 2019. Вип. 26(1), ч. 1. С. 19–28. (Серія «Педагогічні науки»).*

25. Бесарабчук Г. В. Педагогічні умови підвищення ефективності виховного впливу на формування у ліцеїстів готовності до служби в армії через інформатизацію спортивно-масової роботи. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини / [ред.-кол.: П. С. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. 2012. Вип. 5. С. 33–38.*

26. Бесарабчук Г. В. Порівняльний аналіз ефективного використання моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у сучасному військовому ліцеї. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. праць / [редкол.: А. В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. 2019. Т. 1, вип. 64. С. 59–64. (Серія «Педагогічні науки»).*

27. Бесарабчук Г. В. Рівні сформованості рухової готовності учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в армії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: проблеми теорії і методики виховання, лікувальної фізкультури та спортивної медицини, олімпійського та професійного спорту. Серія педагогічна. 2003. Вип. 1. С. 8–14.*

28. Бесарабчук Г. В. Роль соціально-психологічних чинників у формуванні потреби військових ліцеїстів до фізкультурно-спортивного самовдосконалення в процесі позаурочної роботи. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. 2013. Вип. 6. С. 50–58.*

29. Бесарабчук Г. В. Структурно-методологічні основи педагогічної моделі формування готовності учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в армії засобами фізичної культури. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне*

виховання, спорт і здоров'я людини. 2014. Вип. 7. С. 126–136. (Серія «Педагогічні науки»).

30. Бесарабчук Г. В. Управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки ліцеїстів до служби в Збройних силах України в сучасних умовах реформування освіти. *Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції «Україна і Світ: політичні процеси у глобальному та регіональному вимірі» (24 квіт. 2019 р.)*. Кам'янець-Подільський, 2019. С. 20–25.

31. Бесарабчук Г. В. Формування потенціалу фізичних та інтелектуальних здібностей військових ліцеїстів в умовах самопідготовки. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. У 3-х томах. 2013. Т. 2, вип. 12*. С. 123–125.

32. Бесарабчук Г. В. Формування фізичної готовності учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в армії засобами фізичної культури. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини / [ред.-кол.: М. С. Солопчук (відп. ред.) та ін.]. 2016. Вип. 9. С. 72–83*. Серія («Педагогічні науки»).

33. Бесарабчук Г. В. Формування фізкультурно-освітнього середовища ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою на основі національно-патріотичного виховання. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини / [ред.-кол.: М. С. Солопчук (відп. ред.) та ін.]. 2015. Вип. 8. С. 75–83*. Серія («Педагогічні науки»).

34. Бесарабчук Г. В. Функціональна готовність як складова частина фізичної готовності учнів військових ліцеїв до служби в армії засобами фізичної культури. *Оптимізація процесу фізичного виховання в системі освіти: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (20–21 листоп. 2003 р. м. Тернопіль)*. 2003. С. 125–129.

35. Бесарабчук Г. В., Жевага С. І., Коробка М. Л. Шляхи удосконалення змісту та технологій формування здорового способу життя учнів ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2009. Вип. 2. С. 137–144.

36. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн.: Кн. 2: *Особистісно орієнтований підхід: наук.-практ. засади*. Київ: Либідь, 2003. 344 с

37. Бех І. Д., Петрович Ж. В., Кириченко В. І. *З Україною в серці: (тренінг з нац.-патріот. виховання дітей та молоді): посібник*. Вид. 2-ге, змін. Харків: Друк. Мадрид, 2016. 140 с.

38. Бех І. Д., Чорна К. І. *Концептуальні засади українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді: програма, метод. рек.* Київ: [б. в.], 2015. 28 с.

39. Бех І. Д. Патріотизм як цінність. 7 наукових позицій у національно-патріотичному вихованні. *Управління освітою*. 2018. Черв. (№ 6). С. 7–12.

40. Бех І. Д. Плекаємо особистість патріотичної дії. *Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу: зб. матеріалів Всеукр. круглого столу (до 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка)* / [редкол.: С. А. Копилов (співголова, наук. ред.), І. Д. Бех (співголова) та ін.]. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 29–32.

41. Бех І. Д. *Особистісно зорієнтоване виховання*. Київ: Віпол, 1998. 203 с.

42. Белов Р. А., Жигун К. Ф. Физически оздоровительная и спортивно-массовая работа школьника по месту жительства. *Тезисы III Всесоюзной конференции по физическому воспитанию и школьной гигиены*. Москва, 1987. С. 7.

43. Билл Я., Поликарпова Г. Система внеклассной работы по олимпийскому образованию. *Спорт для всех*. 1999. № 4. С. 19.

44. Бобров В. В. Зміст освіти у гімназіях та ліцеях півдня України XIX – початку XX століть і проблема гуманітаризації освіти. *Рідна школа*. 1998. № 4. С. 78–79.
45. Бобров В. В. Орієнтуємось на класичну освіту. *Рідна школа*. 1998. № 5. С. 5–10.
46. Бобров В. В. Становлення та розвиток гімназій Півдня України (XIX – початок XX ст.). *Рідна школа*. 1998. № 1. С. 78–79.
47. Бобров В. В. *Становлення та розвиток ліцеїв і гімназій півдня України у XIX – на початку XX століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01*. Київ, 1998. 20 с.
48. Богданов Г. П. Фізичне навантаження для розвитку витривалості і швидкості в бігу. *Фізична культура в школі*. 1977. № 8. С. 15–20.
49. Богданов Г. П., Кузьменко Л. Н. *Школьникам – здоровый образ жизни: внеурочные занятия с учащимися по физкультуре*. Москва: Физкультура и спорт, 1989. С. 92.
50. Боднар О. С. *Теоретичні і методичні засади управління аналітико-експертною діяльністю у сфері загальної середньої освіти регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.06*. Київ, 2013. 22 с.
51. Божович Л. И. *Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности*. Москва: Междунар. пед. акад., 1995. 209 с.
52. Бондаревский Е. А., Данилов Ю. П., Епифанов С. П. и др. Информативность тестов, используемых для характеристики физической готовности человека. *Теория и практика физической культуры*. 1983. № 1. С. 23–25.
53. Бондаревский Е. А., Стародумцев И. И., Кагарян Ю. Е. *Методология построения надлежащих норм физической готовности: метод. рек.* Москва, 1986. С. 36.
54. Борисенко А. Ф. Система фізичного виховання учнів початкової школи. *Фізичне виховання в школі*. 1997. № 2. С. 15–17.

55. Борисенко А. Ф., Цвек С. Ф. *Руховий режим учнів*. Київ: Рад. шк., 1989. 192 с.
56. Борисов В. В. Школа – організатор занять с учениками по месту жительства. *Тезисы III Всесоюзной конференции по физическому воспитанию и школьной гигиены*. Москва, 1987. С. 9.
57. Борисов О. Д. *Організація навчально-виховного процесу в ліцеї мистецтв: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01*. Київ, 1996. 20 с.
58. Борисовский А. М. *Воспитание у школьников готовности к защите социалистической Родины на боевых традициях киргистанцев: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук*. Фрунзе, 1970. 26 с.
59. Борова Т. Розвиток теорії адаптивного управління у контексті вищого навчального закладу. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. № 7. С. 11–14.
60. Босенко М. І. *Соціально-педагогічні особливості організації навчально-виховного процесу в гімназії гуманітарного спрямування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01*. Київ, 1998. 22 с.
61. Бочарова В. Г. *Профессиональная социальная работа: личностно ориентированный подход*. Москва: Ин-т пед. соц. работы Рос. акад. образования, 1999. 192 с.
62. Бурий С. В. Системний підхід як ефективний засіб у організації освітньої діяльності вищого військового навчального закладу при формуванні управлінської культури майбутніх офіцерів у процесі практичної підготовки. *Вісник Черкаського університету*. 2018. № 3. С. 29–35. (Серія «Педагогічні науки»).
63. Васильев Ю. К., Атутов П. Р., Поляков В. А. *Подготовка школьника к труду в сфере материального производства*. Москва: Педагогика, 1988. 172 с.
64. *Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі: посібник*; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проблем виховання / [уклад.: М. Зубалій та ін.]. Київ, 2016. 231 с.: рис., табл. Бібліогр.: с. 154–167.

65. Воєнна доктрина України: *Указ Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#n17> (дата звернення: 07.06.2019).

66. Возний А. П., Чижма Р. А. Фізична культура та спорт – найважливіші елементи військово-патріотичного виховання сучасної молоді. *Інноваційні технології в системі підвищення кваліфікації фахівців фізичного виховання і спорту: тези доп. IV Міжнар. наук.-метод. конф. (м. Суми, 13–14 квіт. 2017 р.).* Суми: СумДУ, 2017. С. 64–67.

67. Волик Г. Ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою. *Директор школи. 2004. № 27/28.* С. 115–122.

68. Волков Л. В. *Теория и методика детского и юношеского спорта.* Киев: Олимпийская лит-ра, 2002. 293 с.

69. Волянчук Н. Ю., Ложкін Г. В., Винославська О. В. *Соціальна психологія: навч. пос. для здобувачів ступеня бакалавра.* КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. С. 56.

70. Габай Т. В. *Общая структура учебной деятельности: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07.* Москва, 2001. 315 с.

71. Галочкин П. В. *Готовность к подвигу.* Москва: Знание, 1969. 31 с.

72. Галус О. М. Громадянськість особистості як основа її соціальної адаптації. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. праць; Наукові записки Рівненського ДГУ. 2005. Вип. 30.* С. 18–21.

73. Генев Ф. Ю. *Психологические особенности мобилизационной готовности спортсменов.* Москва: Спорт, 1971. 245 с.

74. Глазунова И. Н. *Патриотическое воспитание старшеклассников в учебно-воспитательной деятельности: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01.* Липецк, 2002. 174 с.

75. Гнітецька Т. В. *Організаційно-педагогічні умови оптимізації фізичного виховання учнів гімназії (10–13 років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01.* Луцьк, 1998. 18 с.

76. Гнітецька Т. В. Особливості розумової працездатності дітей 9–10 років прогімназії з різним рівнем фізичного розвитку. *Фізичне виховання, спорт і культура, здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. праць*. Луцьк, 1999. С. 312–316.

77. Гнітецька Т. В. Сутність, завдання і зміст фізичного виховання учнів в умовах гімназії. *Концепція підготовки спеціалістів фізичної культури в Україні: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф.* Київ – Луцьк, 1996. С. 24–28.

78. Городинська І. В. *Фізичне виховання старшокласників ліцеїв та гімназій у позакласній роботі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07. [Електронний ресурс]*. Херсон, 2004. 20 с. URL : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/36146.html>. (дата звернення: 28.05.2019)

79. Гребняк Н. П., Машинистов В. В. Профессионально-прикладная физическая подготовка учащихся гимназий и лицеев. *Всеукр. наук.-метод. конф. «Здоровье и образование: проблемы и перспективы»*. Донецк: ДонДУ, 2000. С. 248–250.

80. Гужаловский А. А. Периодизация темпов двигательных качеств детей. *Возрастные особенности физиологических систем у детей и подростков*. Москва: Педагогика, 1981. С. 218.

81. Гужаловский А. А. Физическая подготовка школьника. Челябинск: Городская типография, 1980. 152 с.

82. Гуминский А. А. *Возрастное развитие систем кислородного обеспечения организма и усовершенствование в процессе занятий спортом: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра пед. наук*. Москва, 1973. 51 с.

83. Гуминский А. А., Новожилов О. Д., Видер М. П. и др. Физиология особенности возрастного развития энергетических систем организма школьников. *Морфофункциональные показатели развития детей и подростков*. Новосибирск: Городская типография, 1980. С. 40–45.

84. Гуминский А. А., Мясников Ю. С. Роль спортивного часа в повышении функциональных возможностей энергетических систем организма

школьников. *Физическое воспитание и спортивная подготовка учащейся молодежи*. Архангельск: Городская типография, 1988. Ч. 1. С. 105.

85. Гурман Л. Д. Клуб атлетичної гімнастики в школі. *Фізичне виховання в школі*. 1997. № 3. С. 49–51.

86. Гурман Л. Д. Педагогічні умови підвищення рівня фізичної підготовленості старшокласників у процесі позакласної роботи: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01. Київ, 1997. 191 с.

87. Дем'янишин В. Модель професійної орієнтації школярів на військову службу за контрактом у системі військово-патріотичного виховання та результати її експериментальної перевірки. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. Вип. 1. С. 49–66. (Серія «Юридичні науки»).

88. *Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF> (дата звернення: 29.05.2019).

89. Дерюгін Ю. І. Анатомія перевороту з погляду військового соціолога. *Філософська і соціологічна думка*. 1992. № 3. 28 с.

90. Дубовіс М. С. Знайомтесь: пауерліфтинг. *Фізичне виховання в школі*. 1997. № 3. С. 30–34.

91. Духовний Л. Ф. Інноваційні педагогічні технології розвитку фізичної підготовки учнів-допризовників загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, коледжів, ПТУ до служби в Збройних силах України. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку фізичної підготовки та спорту Збройних сил України, правоохоронних органів, рятувальних та інших спеціальних служб на шляху євроатлантичної інтеграції України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29–30 листоп. 2017 р.)*; Національний ун-т оборони України імені Івана Черняхівського; за заг. ред. В. І. Свистун, О. В. Петрачкова. Київ: НУОУ, 2017. С. 228–231.

92. Єльнікова Г. В., Борова Т. А., Полякова Г. А. та ін. *Адаптивне управління: сутність, характеристика, моніторингові системи : колективна монографія*. Чернівці: Технодрук, 2009. 570 с.

93. Єльнікова Г. В. *Наукові основи адаптивного управління закладами та установами загальної середньої освіти: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01*. Луганськ, 2005. 444 с.

94. Єльнікова Г. В. *Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні : монографія*. Київ. : ДАККО, 1999. 303 с.

95. Ермаков В. А. Физическое воспитание в гимназии гуманитарного профиля образования. *Проблемы совершенствования школьной физической культуры : материалы науч.-практ. конф.* Омск, 1994. С. 29–31.

96. Жевага С. И. *Взаимодействие пионерской организации с коллективом физической культуры по физическому воспитанию учащихся: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01*. Киев, 1991. 20 с.

97. Железняков А. Т. *Развитие выносливости к марш-броска у юношей 15–17 лет на уроках физической культуры: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук*. Москва, 1980. 24 с.

98. Журба К. О. Свобода як аспект виховання патріотизму пріоритетної в учнів основної та старшої школи [Електронний ресурс]. *Українські педагоги про національно-патріотичне виховання: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару; ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [та ін.; редкол.: Березівська Л. Д. (голова редкол.), Зозуля С. М., Філімонова Т. В.; літ. ред. Редько-Шпак Л. В.; рецен. Сухомлинська О. В., Коляда Н. М.]*. Київ: [ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського], 2016. С. 38–39. URL : <http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/08/.pdf> (дата звернення: 29.04.2019).

99. Журба К. О. Свобода як смисложиттєва цінність у вихованні патріотизму учнів основної та старшої школи. *Патріотизм – нагальна потреба України й українців: матеріали XII Захаренківських педагогічних читань*. Черкаси, 2015. С. 14–20.

100. Завалій В. М. Виховання в ліцеїстів почуття патріотизму та людської гідності в умовах глобалізації. *Таврійський вісник освіти*. 2018. № 1, ч. 2. С. 220–225.

101. Завальнюк О. В. Значення фізичної культури і спорту у вихованні патріотичних почуттів особистості. *Гілея: наук. вісник: зб. наук. праць. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки*. 2014. Вип. 89. С. 333–336.

102. Завацька Л. А., Гнітецька Т. В. Особливості рухової активності і функціонального стану учнів гімназій та організаційно-педагогічні умови їх кореляції. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації: III Міжнар. наук.-практ. конф.* Київ – Вінниця, 1998. Ч. 1. С. 42–46.

103. *Загальна психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закладів* / С. Д. Максименко, В. О. Зайчук, В. В. Клименко, В. О. Соловієнко; за заг. ред. акад. С. Д. Максименка. Київ: Форум, 2000. С. 13–21.

104. Зайковська О., Мазакова О. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді в умовах школи нового типу. *Сучасна школа України*. 2016. № 3. С. 27–30.

105. Зациорский В. М. *Основы спортивной метрологии*. Москва: Физкультура и спорт, 1979. С. 152.

106. Зациорський В. М. Физические качества спортсменов. *Основы теории и методики воспитания*. 2-е изд. Москва: Физкультура и спорт, 1970. С. 192.

107. Зубалій М. Д. Військово-патріотичне виховання старшокласників у процесі позакласної роботи. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 рік*. Івано-Франківськ, 2014. Вип. 4. С. 350–353.

108. Зубалій М. Д. Класифікації методів військово-патріотичного виховання допризовної молоді (за науковою літературою). *Фізичне виховання в рідній школі*. 2015. № 3. С. 36–39.

109. Зубалій М. Д. Основні компоненти формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2017 рік*. Івано-Франківськ, 2018. Вип. 6. С. 117–122.

110. Зубалій М. Д., Тимчик М. В. Форми виховання в старшокласників готовності до захисту Вітчизни. *Особистість у просторі виховних інновацій: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2018 рік*. Івано-Франківськ, 2018. С. 128–132.

111. Зубалій М. Д. Концепція військово-патріотичного виховання в системі освіти України. *Теорія і методика хортингу*. 2015. № 3. С. 62–68.

112. Зубалій М. Д. Особливості військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі позакласної роботи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 7(41). С. 217–226.

113. Зубалій М. Д. Розвиток поняття «Військово-патріотичне виховання» у педагогічній літературі. *Проблеми освіти*. 2014. С. 25–29.

114. Зубалій М. Д. *Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді*. Київ, 2010. 272 с.

115. Иващенко Л. Я., Страпко Н. П. *Самостоятельные занятия физическими упражнениями*. Киев: Здоровье, 1988. 160 с.

116. Ильин В. С. Средства формирования всесторонне развитой личности. *Сборник научных трудов Волгоградского гос. пед. ин-та им. А. С. Серафимовича*. Волгоград: ВГПИ, 1987. 176 с.

117. Ильин В. С. Теоретико-методологические основы формирования личности школьника и студента. *Межвузовский сборник научных трудов Волгоградского гос. пед. ин-та им. А. С. Серафимовича*. Волгоград: ВГПИ, 1990. 192 с.

118. Ильин В. С., Коган Я. И., Саранов А. М., Сергеев Н. К. *Методические рекомендации по планированию и организации системы воспитательной работы классного руководителя*. Волгоград, 1989. 98 с.

119. Ильин С. К. Сущность и содержание воинского воспитания. *Вопросы воинского воспитания*. Москва, 1985. 12 с.
120. Іванова Л. І. Фізичне виховання учнів з відхиленнями у стані здоров'я: метод. посіб. Київ: Літера ЛТД, 2012. 320 с.
121. Івашковський В. В. Концепція військово-патріотичного виховання молоді України. *Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць Ін-ту проблем виховання Нац. акад. пед. наук України, Укр. федерація хортингу*. Київ, 2014. Вип. 2. С. 28–45.
122. Івашковський В. В. Педагогічні основи військово-патріотичного виховання молоді: у загальноосвіт. навч. закладі. *Нові технології навчання*. 2014. № 82. С. 106–109.
123. Івашковський В. В. Теоретико-методичні засади військово-патріотичного виховання учнів у позакласній роботі. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 рік*. Івано-Франківськ, 2014. Вип. 4. С. 3–7.
124. Івашковський В. В. Теорія патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в контексті викликів сьогодення. *Патріотизм – нагальна потреба України й українців: матеріали XII Захаренківських педагогічних читань*. Черкаси, 2015. С. 10–14.
125. Івашковський В. В. Педагогічні умови формування готовності старшокласників до служби в Збройних силах України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07. Київ, 2002. 17 с.
126. Ільницький І. Удосконалення фізичної підготовленості учнів ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою засобами боксу: дис. ... канд. наук з фізичного виховання та спорту (доктора філософії): 24.00.02. Львів, 2018. С. 29.
127. Ільницький І., Окопний А. Актуальні напрями досліджень з удосконалення фізичного виховання в ліцеях із посиленою військово-фізичною підготовкою. *Спортивна наука України*. 2017. Вип. 4(80). С. 3–9.

128. Ільницький І., Окопний А. Фізичне виховання учнів ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою. *Молода спортивна наука України: зб. наук. праць у галузі фізичної культури і спорту*. 2015. Т. 2. С. 101–104.

129. *Інтеграція предметів «Фізична культура» та «Захист Вітчизни» у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів: метод. матеріали* / Армейський О. С. та ін. Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2017. 196 с.

130. Казенко П. В. *Формирование у советской молодежи морально-политической готовности к защите Родины в условиях развитого социализма: дис. ... канд. пед. наук*. Киев, 1980. 215 с.

131. Калмыкова З. И. *Педагогика гуманизма*. Москва: Знания, 1990. 79 с.

132. Каргина Ю. О. Національно-патріотичне виховання учнів як пріоритетний напрямок державної політики з формування сучасного громадянина та патріота України [Електронний ресурс]. *Електрон. зб. наук. праць Запорізького обл. ін-ту післядиплом. пед. освіти*. 2016. № 4. Бібліогр.: 5 назв. URL : <https://drive.google.com/file/d/0B6QknaQChIHMDNTdU5fWGw2Tzg/view> (дата звернення: 26.01.2019).

133. Карнеги Дейл. *Учебник жизни: сочинения*; пер. с англ. З. Вольской, Ю. Семенова. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2001. 718 с.

134. Качеров О., Козетов І., Тупиця Ю. Фізична культура і здоров'я сім'ї. *Фізичне виховання в школі*. 1999. № 2. С. 52–54.

135. Келембет Л. І., Фляк О. О., Риндич О. М. Патріотичне виховання дітей та учнівської молоді: теорія і практика [Електронний ресурс]. *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді у сучасному освітньому просторі України на засадах етнопедагогіки: матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (20 жовт. – 20 листоп. 2015 р.)*. Івано-Франківськ, 2016. С. 16–23. Бібліогр.: 10 назв. URL : [https://www.ippo.if.ua/predmety/vrobota/media/files/Матеріали%20Інтернет-конференції%20ІФОІППО\(1\).pdf](https://www.ippo.if.ua/predmety/vrobota/media/files/Матеріали%20Інтернет-конференції%20ІФОІППО(1).pdf) (дата звернення: 20.12.2018).

136. Кириченко О. В. *Виховання старшокласників на військово-козацьких традиціях у процесі допризовної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07.* Донецьк, 2006. 248 с.

137. Коваленко Н. І. Сучасні технології організації виховної роботи закладу освіти у контексті національно-патріотичного виховання. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2016 рік.* Івано-Франківськ: НАІР, 2017. Вип. 5. С. 105–110.

138. Коваль Г. В. Особливості військово-патріотичного виховання в Україні. *Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія».* Миколаїв, 2014. Т. 235, вип. 223. С. 34–39. (Серія «Державне управління»).

139. Ковальский В. В. *Воспитание у старшеклассников ответственного отношения к будущей воинской службе: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07.* Киев, 1989. 169 с.

140. Ковальчук А. С. Історична пам'ять українського народу як умова національно-патріотичного виховання. *Духовно-історичні засади розвитку української нації: матеріали п'ятої наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Хмельницький, 15–16 листоп. 2017 р).* Хмельницький, 2018. С. 169–174.

141. Колеснікова К. В., Бондар В. І., Москалюк А. Ю., Яковенко В. О. Розробка моделі ініціації проєктів у формі ланцюга Маркова. *Стратегічне управління, управління портфелями, програмами та проєктами. Вісник НТУ «ХПІ».* 2017. № 2(1224). С. 29–34.

142. Коломоєць Г. А. Ефективність патріотичного виховання старших підлітків у процесі військово-спортивних ігор. *Проблеми освіти: наук.-метод. зб.; Ін-т інновац. технологій і змісту освіти МОН України.* 2014. Вип. 80. С. 139–143.

143. Комаров В. А., Филипенко П. И. Физическая подготовленность и требования комплекса ГТО. *Тезисы II Всесоюзной конф. по физическому воспитанию и школьной гигиены.* Москва 1987. С. 160.

144. Комаров О. М. *Проблемы совершенствования военно-технической подготовки учащихся средней школы: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01*. Москва, 1974. С. 187.

145. Конжиев Н. М. *Воспитание у подростков стремления и готовности к защите Родины: дис. ... канд. пед. наук*. Петрозаводск, 1968. 317 с.

146. Конжиев Н. М. *Научно-педагогические основы построения и функционирования системы военно-патриотического воспитания учащихся средней общеобразовательной школы: дис. ... д-ра пед. наук*. Петрозаводск, 1987. 445 с.

147. Концепція військової кадрової політики у Збройних силах України на період до 2020 року: *Наказ Міністерства оборони України від 26.06.2017 р. № 342*. URL: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/kadrova-politika/konczepczya-kadrovoi-politiki-v-zbrojnih-silah-ukraini/> (дата звернення: 15.02.2019).

148. *Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення: 20.02.2019).

149. Копилова С. Теоретичні основи управління у професійній підготовці магістрів соціальної роботи. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Темат. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». Київ, 2016. Том VIII(68), дод. 1 до вип. 36. С. 157–165.

150. Кособуцька Г. П. Організаційно-педагогічні умови національно-патріотичного виховання підлітків у позакласній роботі. *Інноватика у вихованні: зб. наук. праць Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту*. 2015. Вип. 1. С. 127–138.

151. Костриця Н. М. Традиційні та інноваційні підходи в організації національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання в навчальних закладах [Електронний ресурс]. *Формування патріота у вимірі революції гідності та пріоритетів «Нової школи»: зб. ст. учасників 1-го Всеукр.*

круглого столу з онлайн трансляцією (16–17 лют. 2017 р.); Сум. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. 2017. С. 144–148.

URL : http://nmcptochernigiv.ucoz.ru/_ld/3/370.pdf (дата звернення: 20.07.2018).

152. Костюк Г. С. *Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості* / за ред. Л. М. Проколієнко. Київ: Вища шк., 1989. 608 с.

153. Костюк Г. С. *Учение и психическое развитие учащихся. Психологическая наука, учитель, ученик* / под. ред. В. И. Войтко. Киев: Рад. шк., 1979. С. 19–32.

154. Кравченко В. В. Систематизація теоретико-методологічних засад управління шкільною освітою. *Науковий вісник Академії муніципального управління: зб. наук. праць. 2011. Вип. 4. С. 259–269. (Серія «Управління»).*

155. Кротна С. М., Жиле Л. І. *Майстерня патріотичного виховання: позакласна та виховна робота: навч. посіб з організації позакласної та виховної роботи за методом проєктування*. Вінниця: Барановська Т. П., 2018. 47 с.

156. Кругляк О., Кругляк Н. *Від гри до здоров'я нації*. Тернопіль: Підручники, посібники, 2000. 80 с.

157. Круцевич Т. Ю. *Теорія і методика фізичного виховання: підруч. для студентів ВНЗ фіз. виховання і спорту: у 2 т.*; Київ: Олімпійська літ-ра, 2017. Т. 2: Методика фізичного виховання різних груп населення. Вид. 2-ге, перероб. та допов. 2017. 446 с.: рис., табл.

158. Кубіцький С. О. *Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності: дис. ... канд. пед. наук*. Київ, 2002. 198 с.

159. Кудрявцев В. В. *Средства и методы организации подготовки школьников к выполнению норм и степени комплекса ГТО в режиме продленного дня: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук*. Москва, 1980. 23 с.

160. Кудряшов В. В., Кудряшова Е. П. *Внеклассная работа по физическому воспитанию в начальных классах: метод. пособие*. Белгород, 1985. 42 с.

161. Кузнєцова З. І. Шорухіна В. К. Необхідна умова при контролі за руховою підготовленістю школярів. *Фізична культура в школі*. 1970. № 8. С. 6–13.

162. Кульчицький В. Й. Військово-патріотичне виховання молоді в українській радянській школі у 50–90 роках ХХ століття. *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 1. С. 88–93.

163. Кульчицький В. Й. Педагогічна характеристика категорії «патріотичне виховання» в історичному аспекті. *Науковий вісник Кременецького обл. гуманітар.-пед. ін-ту ім. Тараса Шевченка*. 2015. Вип. 4. С. 133–141. (Серія «Педагогіка»).

164. Кунцман Н. А. *Воспитание у старшеклассников в процессе внеклассной и внешкольной работы потребности и готовности выполнения воинского долга: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук*. Новосибирск, 1972. 195 с.

165. Кучинська І. О. Основні напрямки розвитку ідей громадянського виховання учнівської молоді в умовах сьогодення. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2012. Вип. 11. С. 56–63. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2012_11_13. (дата звернення: 19.03.2016)

166. Кучинська І. О. Ідеї патріотичного виховання у педагогічних поглядах Ніли Волошиної [Електронний ресурс]. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2014. Вип. 16. С. 156–160. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2014_16_30. (дата звернення: 09.09.2015)

167. Кучинська І. О. *Становлення і розвиток ідей громадянського виховання у вітчизняній педагогічній думці (друга половина ХІХ – 30-ті рр. ХХ століття): монографія*; Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г. [вид.], 2017. 291 с.

168. Куц О. С. *Педагогический контроль за двигательной подготовленностью школьников путем экспресс-тестов: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук*. Москва, 1978. 21 с.

169. Куц О. С., Леонова В. А., Ружи́ло О. В. Національні ігри і свята в системі фізкультурно-оздоровчої роботи зі школярами. *Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні: зб. наук. праць*. Рівне, 1999. С. 186–188.

170. Левицький В. Сучасні фізкультурно-оздоровчі технології у фізичному вихованні. *Теорія та методика фізичного виховання і спорту*. 2004. № 1. С. 27–31.

171. Левицький В. Термінологічний апарат у галузі оздоровчої фізичної культури. *Теорія та методика фізичного виховання і спорту*. 2000. № 2/3. С. 93–95.

172. Леонов О. З. *Організаційно-методичні основи позакласної фізкультурно-масової роботи в V–IX класах загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. наук у формі доповіді: 13.00.01*. Одеса, 1994. 24 с.

173. Леонов О. З. Шляхи підвищення ефективності позакласної роботи з фізичного виховання. *Фізичне виховання в школі*. 2000. № 3. С. 21–24.

174. Лебєдєва Т. М., Глезіров В. І. Шляхи оптимізації рухової активності дітей і підлітків. *Теорія і практика фізичної культури*. 1986. № 1. С. 27–30.

175. Литвинов В. А. Физическое воспитание в лицеях: состояние и перспективы развития. *Актуальные проблемы физической культуры. Проблемы физкультурного образования и физического воспитания учащихся молодежи: материалы региональной научно-практич. конф. (г. Ростов-на-Дону)*. 1995. Т. 1, ч. 1. С. 94–96.

176. Литвинов Е. Н., Шаулин В. Н. Функциональные сдвиги у школьников 13–15 лет при стационарной физической нагрузке различной интенсивности. *Возрастные особенности физиологических систем детей и подростков*. Москва, 1985. С. 213–214.

177. Лыбин Е. М. *Формирование у старшеклассников готовности к защите социалистической Родины: дис. ... канд пед. наук*. Ленинград, 1972. 246 с.

178. Любомирський Л. Є., Букрєєва Д. П. Оцінка реакції школярів на фізичне навантаження. *Фізична культура в школі*. 1988. № 7. С. 61.
179. Лях В. І. Координационные способности детей. Минск: Народна асвета, 1989. С. 121.
180. Ляхова І. М. Дослідження стану здоров'я, фізичної підготовленості молодших школярів класичного ліцею при ЗДУ. *Актуальні проблеми фізичної культури і спорту в сучасних соціально-економічних і екологічних умовах: матеріали Міжнар. наук. конф.* Запоріжжя, 2000. С. 138–140.
181. Ляхова І. М., Прокуда Т. В. Оцінка рівня здоров'я та фізичної підготовленості учнів 8–10 класів класичного ліцею при ЗДУ. *Актуальні проблеми фізичної культури і спорту в сучасних соц.-екон. і екол. умовах: матеріали Міжнар. наук. конф.* Запоріжжя, 2000. С. 140–143.
182. Максимова В. Н. *Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе современной школы*. Москва: Просвещение, 1987. 160 с.
183. Мангура М. І. Здоровий спосіб життя – одна із форм підвищення пізнавальної та рухової активності учнів. *Фізичне виховання в школі*. 2001. № 2. С. 39–42.
184. Мармаза О. І. *Менеджмент освітньої організації*. Харків: ТОВ «Щедра садиба», 2017. 126 с. С. 34–35.
185. Маслов В. І. Управлінське рішення в системі керівництва загальноосвітніх навчальних закладів. *Теорія та методика управління освітою: електронне наук. фахове вид.* 2015. № 1(15). 13 с. URL : <https://scholar.google.com.ua/scholar?oi=bibs&cluster=2119583820417472386&btnI=1&hl=uk>. (дата звернення: 23.11.2018)
186. Мейксон Г. Б., Чернов Ю. А., Любомирський Л. Є. Рекомендації щодо підвищення фізичної підготовленості учнів старших класів. *Фізична культура в школі*. 1982. № 10. С. 52–58.
187. Меркулов С. В. Комплексный урок после уроков. *Физическая культура в школе*. 1994. № 4. С. 60–61.

188. *Методика фізичного виховання в ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою: навч. посіб.* / Г. А. Єдинак, Г. В. Бесарабчук, О. С. Рошук [та ін.] / за заг. ред. Г. А. Єдинака. Кам'янець-Подільський, 2003. 225 с. [гриф МОН України, лист № 14/18.2-107 від 20.01.2003 р.].

189. *Методика фізичного виховання школярів: навч.-метод. посіб.* / М. С. Солопчук, Г. В. Бесарабчук, А. О. Боднар, Д. М. Солопчук. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2011. 330 с. С. 13–17; 268–279.

190. *Методики фізичного виховання різних груп населення: навч. посіб.* / М. С. Солопчук, Г. В. Бесарабчук, Д. М. Солопчук, А. В. Заїкін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2012. 480 с. С. 64–65; 171–209. [гриф МОНМСУ, лист № 1/11-11271 від 01.12.2011 р.].

191. *Методичні рекомендації щодо впровадження моделі управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військовому ліцеї та формування їх готовності до служби в Збройних силах України: метод. рек.* / Г. В. Бесарабчук. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2019. 38 с.

192. Микитюк В. И. *Формирование у старшеклассников системы военно-технических знаний: дис. ... канд. пед. наук.* Киев, 1992. 170 с.

193. *Національно-патріотичне виховання в Україні: наук.-допом. бібліогр. показч.* / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; [авт. вступ. ст.: І. Д. Бех, К. О. Журба; упоряд.: Л. І. Страйгородська, Л. О. Пономаренко, С. В. Тарнавська та ін.; наук. ред. Л. Д. Березівська; бібліогр. ред. Л. О. Пономаренко]. Київ: [б. в.], 2019. 368 с.

194. Нещадим М. І. *Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика : монографія.* Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. 825 с.

195. Новосельський В. Ф. *Методика уроку фізичної культури у старших класах.* Київ: Рад. шк., 1989. 128 с.

196. Олійник В. В. *Культура цільового управління в національній системі освіти: гуманістичний контекст: кол. монографія* / О. Л. Ануфрієва, Т. І. Бурлаєнко, Г. А. Дмитренко [та ін.]; за заг. ред. Г. А. Дмитренка, В. В. Олійника. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 412 с.

197. Пахарєв С. Ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою: витоки та специфіка організації навчання. *Збірник наукових праць Військового ін-ту Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. 2013. Вип. 43. С. 261–267.

198. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: *Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266*. Дата оновлення: 11.02.2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF?find=1&text=%E2%B3%E9%F1%FC%EA#w11> (дата звернення: 15.02.2019).

199. Платонов В. *Периодизация спортивной тренировки. Общая теория и ее практическое применение*. Киев, Олимп. лит-ра, 2013. 624 с.

200. Подзігун А. Особливості управління діяльністю ліцеїв у сільській місцевості. *Теорія та методика управління освітою: електронне наук. фахове вид.* 2010. № 3. С. 1–8.

201. Про військовий обов'язок і військову службу: *Закон України від 25 березня 1992, № 27, ст. 385*. Дата оновлення: 14.01.2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення: 15.01.2020).

202. Про загальну середню освіту: *Закон України від 13 травня 1999, № 28, ст. 230*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (дата звернення: 05.06.2019).

203. Про Збройні Сили України: *Закон України від 06 грудня 1991, № 1934-XII*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення: 07.06.2019).

204. Про національну безпеку України: *Закон України від 21 червня 2018, № 31, ст. 241*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 04.06.2019).

205. Про оборону України: Закон України від 06 грудня 1991, № 9, ст. 106. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 07.06.2019).

206. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017, № 38/39, ст. 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 08.06.2019).

207. Про Стратегію національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18 травня 2019, № 286/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#n16> (дата звернення: 18.05.2019).

208. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993, № 14, ст. 80. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12> (дата звернення: 02.06.2019).

209. *Проектний менеджмент для інноваційного розвитку освітніх організацій України: навч. посіб. для підготовки магістрів за спеціалізаціями «Управління навчальним закладом» та «Управління проєктами», підвищення кваліфікації слухачів, керівників навчальних закладів* / З. В. Рябова, А. Б. Єрмоленко, Т. А. Махиня та ін.; за заг. ред. В. В. Олійника, Ф. Фреха; НАПН України, ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти»; КультурКонтакт Австрія. Київ, 2016. 118 с. С. 12–13.

210. Пуни А. Ц. *Некоторые психологические вопросы готовности к соревнованию в спорте: избранные лекции*. Москва: Спорт, 1973. 31 с.

211. Ратушная Л. И. *Комплексное развитие основных двигательных качеств юношей 16–17 лет на уроках физической культуры в общеобразовательной школе: автореф. дис. ... канд. пед. наук*. Москва, 1986. 22 с.

212. Ростунов А. Т., Кандыбович Л. А., Блях Г. В. *Ориентация школьников на военные профессии*. Минск: Народная асвета, 1982. 87 с.

213. Рубинштейн С. Л. *Бытие и сознание*. Москва Изд. АН СССР, 1957. 328 с.

214. Рябова З. В. Маркетингове управління загальноосвітнім навчальним закладом. *Актуальні питання освіти і науки: зб. наук. ст., матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (10–11 листоп. 2016 р.)*; Харківський нац. екон. ун-т імені Семена Кузнеця. Харків: ХОГОКЗ, 2016. С. 399–403.

215. Рябова З. В. *Наукові основи маркетингового управління в освіті: монографія*. Київ: Пед. думка, 2013. 268 с.

216. Рябова З. В. Проєктування та оцінювання моделі управління підготовкою фахівців з педагогіки вищої школи в умовах заочної форми навчання. *Теорія та методика управління освітою: електронне наук. фахове вид. Theory and methods of educational management. 2014. Вип. 3 (14)*. С. 1–2.

217. Рябова З. В. *Теоретико-методологічні засади маркетингового управління навчальною діяльністю інститутів післядипломної педагогічної освіти: дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.06*. Київ, 2013. 417 с.

218. Савчин М. В., Василенко Л. П. *Вікова психологія: навч. посіб.* Київ: Академвидав, 2005. С. 234–240.

219. Саранов А. М., Грачёв К. Ю., Гузева Г. И. *Проектирование профильного обучения в учреждениях дополнительного образования: теория и практика*. Волгоград: Волгоград. науч. изд-во, 2004. 204 с.

220. Сарапулова Є. Г. Весняні народні ігри як засіб виховання в дітей і молоді національної самосвідомості. *Фізичне виховання в школі. 1998. № 1*. С. 27–30.

221. Сарапулова Є. Г. Українські народні літні ігри дітей і молоді. *Фізичне виховання в школі. 1998. № 2*. С. 28–30.

222. Сарапулова Є. Г., Панченко Г. Д. Зимові народні ігри в дозвіллі дітей і молоді. *Фізичне виховання в школі. 1998. № 4*. С. 12–14.

223. Семенюк В. В. Досвід роботи по формуванню здорового способу життя у Славутському спеціалізованому ліцеї-інтернаті. *Роль фізичної культури в здоровому способі життя: матеріали III Всеукр. наук. конф.* Львів, 1997. С. 63–65.

224. Сергеева Л. М., Лукіна Т. О., Красильник Ю. С. та ін. *Управління розвитком професійного навчального закладу: праксеологічні засади: навч. посіб.* Київ: Ліра-К, 2017. 124 с.
225. Сердюковская Г. Н. *Социальные условия и состояние здоровья учащихся.* Москва: Медицина, 1979. С. 184.
226. Селезнев А. И. *Физкультура в школе глазами учителя. Физическое развитие и школьная гигиена.* Москва, 1990. С. 200.
227. Сила Р. П. *Оптимальная доза двигательной активности для школьников. Гигиенические основы физического воспитания и спорта детей и подростков.* Таллин, 1975. С. 143–151.
228. *Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения: учебник {для тренеров}: в 2 кн. / В. Н. Платонов.* Киев: Олимп. лит-ра, 2015. Кн. 1. 680 с.
229. *Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения: учебник {для тренеров}: в 2 кн. / В. Н. Платонов.* Киев: Олимп. лит-ра, 2015. Кн. 2. 752 с.
230. Скрипченко О. В., Козак М. Г., Скрипченко Л. О. *Методичні матеріали комплексного вивчення тем «Дидактика», «Навчання», «Учіння», побудованого на основі системного підходу до діяльності.* Київ: КДП, 1990. С. 14.
231. Солопчук Д. М. *Формування здорового способу життя молодших підлітків у позаурочній фізкультурно-спортивній роботі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07; Ін-т пробл. виховання АПН України.* Київ, 2007. 216 с.
232. Солопчук М. С. *Виховання потреби у фізичному удосконаленні учнів допризовного віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук.* Київ, 1991. 21 с.
233. Сорочан Т. М. *Інфраструктура навчального закладу в теорії та практиці управління освітою. Проблеми освіти: наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України.* Київ, 2015. Вип. 83 част. 2. С. 180–185.

234. Статут Київського військового ліцею імені Івана Богуна: *затверджено Наказом Міністерства оборони України 15 липня 2014, № 460*. URL : <http://www.kvl.mil.gov.ua/> (дата звернення : 14.01.2018).

235. Столяров В. И., Кудрявцева Н. В. Новые формы физкультурно-спортивной работы с учащейся молодежью. *Физическая культура: воспитание, образование, тренировка*. 1998. № 1. С. 21–40.

236. Стратегія національної безпеки України: *Указ Президента України від 26.05.2015, № 287/2015*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n14> (дата звернення: 16.02.2019).

237. Стратегія національно-патріотичного виховання: *Указ Президента України від 18 травня 2019, № 286/2019*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019> (дата звернення: 18.06.2019).

238. Сухарев А. Г. Теоретические основы гигиенического нормирования двигательной активности детей и подростков. *Гигиенические основы физического воспитания и спорта детей и подростков*. Таллин, 1975. С. 160–164.

239. *Теорія фізичного виховання: опорні таблиці: навч.-метод. посіб.* / М. С. Солопчук, Г. В. Бесарабчук, А. О. Боднар, Д. М. Солопчук. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2013. 148 с.

240. Теплов Б. М. *Психология и психофизиология индивидуальных различий*. Москва: Москов. психол.-соц. ин-т (МПСИ); Воронеж: МОДЭК, 2003. 638 с.

241. *Технології професійного розвитку педагогів: метод. порад.* / упоряд.: Т. М. Сорочан, М. І. Скрипник; навч.-метод. посіб.; Держ. вищ. навч. заклад «Ун-т менедж. освіти». Київ, 2016. 231 с. С. 147.

242. Томчук М. І. Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності. *Психологія і суспільство*. 2010. № 4. С. 41–46.

243. Томчук М. І. *Психодіагностика готовності учнів до військової служби (проблеми, методи, методики)*. Вінниця: ВДП – ВОПОП, 1992. 57 с.

244. Томчук М. І. *Психологія готовності учнів до служби у Збройних силах України*. Вінниця, 1993. 166 с.

245. Томчук М. І. *Соціально-психологічні проблеми готовності учнів до служби в Збройних силах України: дис. ... д-ра психол. наук: спец. 19.00.07*. Київ, 1996. 419 с.

246. Третьяков В. В. *Военно-патриотическое воспитание учащихся общеобразовательных школ во внеурочное время (на опыте шефской работы командиров, политработников Краснознаменного Туркестанского военного округа): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук*. Ташкент, 1970. 33 с.

247. Третьяков В. В. *Воспитание учащихся в процессе начального военного обучения*. Киев: Рад. школа, 1983. 152 с.

248. Третьяков В. В. *Развитие теории и практики начального военного обучения учащихся общеобразовательных школ (1918–1983 гг.)*. Киев: Минпрос УССР, 1984. 285 с.

249. Третьяков М. О., Белов Р. А. *Заняття фізкультурою і спортом за місцем проживання*. Київ: Здоров'я, 1988. 104 с.

250. Узнадзе Д. Н. *Экспериментальные основы психологии установки*. Тбилиси, 1961. 210 с.

251. Фарфоровский В. П. *Развитие теории и практики патриотического и интернационального воспитания учащихся в истории советской педагогики и общеобразовательной школы (на материалах Украинской ССР 1917–1977 гг.): автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра пед. наук*. Киев, 1982. 24 с.

252. Фарфоровський В. П. *Морально-політична підготовка старшокласників до військової служби*. Київ: Рад. шк., 1980. 136 с.

253. Фаталиев Х. Г. *Теория и практика военно-патриотического воспитания в средней общеобразовательной школе*. Баку, 1986. 42 с.

254. Федоренко С. Особливості соціально-психологічної готовності призовників до військової служби. *Наука і освіта: наук.-практ. журн. Південноукраїнського нац. пед. ун-ту імені К. Д. Ушинського*. 2016. № 2/3. С. 174–177.

255. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ: Абрис, 2002. С. 657.

256. Фінін Г. Специфіка формування світогляду майбутніх військових фахівців в умовах глобальної деідеологізації. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Харків, 2016. Т. 1, № 28. С. 27–35. (Серія «Філософія»).

257. Цимеринова З. Г. *Вопросы методики военно-патриотического воспитания учащихся V–VIII классов советской общеобразовательной школы (во внеклассной работе): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук*. Харьков, 1967. 19 с.

258. Цьось А., Куліш І. Традиції родинного фізичного виховання в Україні. *Рідна школа*. 2001. № 7. С. 29–32.

259. Цьось А. В. Українські народні ігри як засіб фізичного виховання дітей та молоді. *Науково-практична конференція «Фізична культура як фактор зміцнення здоров'я дітей і молоді в сучасних умовах»*. Одеса, 1994. С. 104–105.

260. Чамата П. Р. *Психологічна готовність дітей до праці і шляхи її формування*. Київ: Рад. шк., 1960. 42 с.

261. Чернышов Л. Г. Физическая подготовка школьников допризывного возраста. *Физическое воспитание и спортивная подготовка учащейся молодежи*. Москва, 1988. Ч. 1. С. 95–96.

262. Чернов Ю. А., Макаров В. В. Динамика физической подготовки юношей 9–10 классов под влиянием экспериментальных уроков физической

культуры. *Повышение физической подготовки юношей 9–10 классов общеобразовательных школ.* Москва, 1981. С. 13–23.

263. Чудный В. С. *Военно-патриотическое воспитание учащихся старших классов во внеклассной и внешкольной работе: дис. ... канд. пед. наук.* Москва, 1968. 342 с.

264. Шадриков В. Д. *Проблемы системогенеза профессиональной деятельности.* Москва: Наука, 1982. 183 с.

265. Шашло Т. М. *Педагогические основы военно-патриотического воспитания в общеобразовательной школе: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра пед. наук.* Киев, 1971. 19 с.

266. Шейченко В. А. *Развитие научных взглядов о физической готовности человека к деятельности.* Санкт-Петербург: ВИФК, 1996. 371 с.

267. Шиндина И. В., Рыбина Ю. В. *Формирование готовности допризывной молодежи к службе в армии.* *Science Time.* 2015. № 5(17). С. 529–531.

268. Щукина Г. И. *Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся.* Москва: Педагогика, 1988. 164 с.

269. Callaway C. R., Twitchell R. *Journal of Physical Education, Recreation and Dance.* 1987. Vol. 58, № 2. P. 52–53.

270. Foils E. P. *Public School Intramural.* *Journal of Physical Education, Recreation and Dance.* 1987. Vol. 54, № 2. P. 20.

271. Politino V. *Physical Fitness and Intramural. Creating Exciting Opportunities.* *Journal of Physical Education, Recreation and Dance.* 1987. Vol. 58, № 2. P. 54–56.

ДОДАТКИ

Додаток А

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПОСИЛЕНОЇ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ У ВІЙСЬКОВОМУ ЛІЦЕЇ»

Пояснювальна записка

Національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності країни для зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей, що реалізується на основі Стратегії національно-патріотичного виховання (в редакції від 18.05.2019 р.). Суспільство потребує збільшення кількості підготовлених фахівців з національно-патріотичного виховання, розвитку системи підготовки активістів, волонтерів, що займаються питаннями національно-патріотичного виховання, збільшення кількості дітей та молоді, залучених до проєктів та заходів з національно-патріотичного виховання місцевого, всеукраїнського та міжнародного рівнів, що забезпечить розвиток національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей.

Стратегією національної безпеки України та Воєнною доктриною України визначено, що політика національної безпеки України ґрунтується на повазі до норм і принципів міжнародного права. Україна захищатиме свої фундаментальні цінності, визначені власною Конституцією та законами України, – незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, добробут, мир та безпеку. Їх захист забезпечать ефективні Збройні сили України, інші військові

формування, утворені відповідно до законодавства України, розвідувальні, контррозвідувальні та правоохоронні органи держави, динамічний розвиток економіки України. Згідно зі статтею 8 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (в редакції від 01.01.2020 р.) підготовка громадян України до військової служби включає патріотичне виховання, допризовну підготовку, підготовку призовників із військово-технічних спеціальностей, підготовку у військових оркестрах, військових ліцелях та ліцелях з посиленою військово-фізичною підготовкою, підготовку до вступу у військові заклади вищої освіти та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, військову підготовку в закладах вищої освіти за програмою підготовки офіцерів запасу, фізичну підготовку, лікувально-оздоровчу роботу, підвищення рівня освітньої підготовки, вивчення державної мови. На сьогодні набуває пріоритетного значення військово-прикладна підготовка учнів спеціалізованих закладів освіти України. Загострення військово-політичної ситуації диктує підвищення вимог до особового складу Збройних сил України та обороноздатності населення загалом. У контексті вищезазначеного постає актуальна проблема грамотного, компетентного управління процесом посиленої військово-фізичної підготовки учнів у військових ліцелях.

Сучасні соціально-економічні, духовні, інформаційно-технологічні зміни в суспільстві, активізація процесів глобалізації та євроінтеграції сприяли розбудові та реформуванню освіти України і визначили пріоритети та нові вимоги до закладів освіти, які задіяні в підготовці юнаків до служби в Збройних силах України. Правові та програмно-нормативні основи розвитку військово-фізичного та патріотичного виховання молоді відображено у змісті «Воєнної доктрини України» (2015 р.); законах України: «Про військовий обов'язок і військову службу» (2020 р.), «Про оборону України» (2019 р.), «Про Збройні Сили України» (2019 р.); «Стратегія національно-патріотичного виховання» (2019 р.); Указу Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» (2019 р.); документах Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України. Завдання розбудови національної

системи освіти і науки України відображено в законах України «Про освіту» (2020 р.), «Про фізичну культуру і спорт» (2019 р.) та ін.

Упродовж останніх років реалізації реформ систем освіти, науки, оборони України виникли нормативно-правові умови для створення військових ліцеїв і ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою (постанови Кабінету Міністрів України: від 15.12.1997 р. № 1410 (зі змінами) «Про створення єдиної системи військової освіти»; від 28.04.1999 р. № 717 (зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 105 (105-2001-п) від 07.02.2001 р., № 1402 (1403-2003-п) від 04.09.2003 р.); Указ Президента України від 25.10.2002 р. № 948 (зі змінами) «Про концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді»; наказ МОН України від 16.06.2015 р. № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах», Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» (2020 р.); Воєнна доктрина України (2015 р.); Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України (2016 р.) та ін.

Мета спецкурсу – підвищити результативність занять фізичного виховання, сформуванати систему теоретичних знань з фізичної культури, забезпечити достатній рівень готовності ліцеїстів для служби в Збройних Силах України, вироблення вмінь і навичок застосовувати набуті знання у процесі самовдосконалення.

Суміжними та взаємодоповнюючими дисциплінами є історія фізичної культури та спорту, спортивно-педагогічне вдосконалення, біомеханіка фізичних вправ, анатомія, фізіологія, психологія фізичного виховання, педагогіка, практичні спортивні дисципліни.

Основною формою вивчення спецкурсу є академічне заняття. Спецкурс може вивчатися на індивідуальних заняттях, індивідуальних та групових консультаціях, під час опрацювання літератури у ході самопідготовки.

Заняття з спецкурсу покликані забезпечити глибоке теоретичне осмислення основ фізичного виховання та спорту, а також сформувати у ліцеїстів вміння практичної реалізації основних положень у процесі практичних занять з фізичної підготовки.

Розподіл програмного матеріалу спецкурсу – 10 клас

Назва теми	Лекції	Самостійна робота	Форми контролю
Фізична культура в Україні	2	1	Колоквіум
Засоби фізичного виховання	2	1	Колоквіум
Самостійні заняття фізичними вправами	1	1	Бесіда
Основні поняття «здоров'я» людини	2	1	Бесіда
Вплив фізичної культури на стан здоров'я	1	1	Колоквіум
Деякі аспекти регулювання м'язової та пасивної маси тіла	1	1	Контрольна робота
Добовий руховий режим учня-старшокласника	1	1	Контрольна робота
Загальна кількість годин	17	7	Атестація
Підсумковий контроль			

Розподіл програмного матеріалу спецкурсу – 11 клас

Назва теми	Лекції	Самостійна робота	Форми контролю
Фізична культура в Україні	2	1	Колоквіум
Фізичні вправи як ефективний засіб підвищення працездатності людини	2	1	Колоквіум
Методи фізичного виховання	1	1	Колоквіум
Планування та методика розвитку основних фізичних якостей	2	1	Колоквіум
Форми фізичного виховання	1	1	Бесіда
«Активний відпочинок» та особливості його організації	1	1	Контрольна робота
Особливості спортивної підготовки дітей	1	1	Контрольна робота
<i>Загальна кількість годин</i>	17	7	<i>Атестація</i>
<i>Підсумковий контроль</i>			

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ – 10 КЛАС

№	Тема Питання що розглядаються	К-сть годин	Дид-не заб-ня	Літ-ра
1	Фізична культура в Україні. Базові поняття: система фізичного виховання; основи системи та етапи розвитку національної системи фізичного виховання; напрями системи фізичного виховання. Основи української системи фізичного виховання: науково-методичні, програмово-нормативні та організаційні основи. Науково-методичні основи як відображення принципів природо відповідності, демократизму і гуманізму: характеристика принципів; зв'язок суспільних, природничих та психолого-педагогічних наук з практикою фізичного виховання як зв'язок наукової основи системи фізичного виховання з її практикою. Програмно-нормативні основи фізичного виховання військових ліцеїстів: нормативні державні документи, навчальна програма з фізичного виховання. Організаційні основи системи фізичного виховання. Умови функціонування системи фізичного виховання військових ліцеїстів: прагнення до фізичного самовдосконалення та формування готовності до служби в ЗСУ; матеріально-технічне забезпечення; навчально-методичне та інформаційне забезпечення	2	Мультимедіа: схема, плакат	3, 4, 5 (2, 3, 4, 9, 10)
2	Засоби фізичного виховання. Фізичні вправи – головний засіб фізичного виховання: визначення поняття; причини, що обумовлюють їх як головний засіб; фізична вправа: «рух – рухова дія – рухова діяльність»; класифікація фізичних вправ. Гігієнічні фактори як засіб фізичного виховання: причини, що обумовлюють їх як засіб фізичного виховання; складові гігієнічних факторів (характеристика фактору, особливості дії для вирішення завдань фізичного виховання).	2	Мультимедіа: схема, таблиця, відео	1, 2, 3, 4 (3, 4, 5, 8, 9)

	Природні фактори як засіб фізичного виховання: причини, що обумовлюють їх як засіб фізичного виховання; складові природних факторів (характеристика фактору, особливості дії для вирішення завдань фізичного виховання)			
3	Самостійні заняття фізичними вправами. Особливості організації самостійних занять фізичними вправами; методика їх проведення; особливості відпочинку між вправами у процесі самостійних занять фізичними вправами; проблеми пере навантаження	1	Мультимедіа: схема, таблиця	1, 2, 3, 4, 5 (1, 3, 5, 6, 8)
4	Основні поняття «здоров'я» людини. Визначення поняття «здоров'я»; фактори, що визначають «здоров'я» людини; режим «фізичної активності»; гіпокінезія; поняття росту і розвитку організму людини; поняття про паспортний, біологічний та руховий вік людини; малорухливий спосіб життя як причина виникнення гіподинамії; показники самоконтролю за станом здоров'я; згубний вплив шкідливих звичок на організм людини	2	Мультимедіа: схема, таблиця	1, 2, 3, 4 (5, 6, 7, 8, 10)
5	Вплив фізичної культури на стан здоров'я. Здоров'я та його оцінка: способи оцінки здоров'я. Головні фактори здоров'я і формування здорового способу життя: активна рухова діяльність; оптимальний життєвий режим дня, збалансоване харчування; особиста гігієна та гігієна місць занять фізичними вправами; загартовування; використання лазні; шкідливі звички та їх профілактика. Деякі системи ведення здорового способу життя: «тисяча рухів» Н. М. Амосова та ін.	1	Мультимедіа: схема, таблиця, відео	1, 2, 3, 4 (5, 6, 7, 8, 10)

6	<p>Деякі аспекти регулювання м'язової та пасивної маси тіла. Генетична обумовленість у складі тіла (м'язової, жирової; та кісткової тканини): тип конституції людини як критерій індивідуально-типологічних особливостей людини (соматотип); особливості будови тіла у представників існуючих соматичних типів конституцій та врахування їх під час занять фізичними вправами на корекцію м'язової і жирової тканини.</p> <p>Особливості та головні риси методики стимулювання росту м'язової маси тіла: організація і зміст занять, особливості дозування навантажень і вибору фіз. вправ, значення, місце та характеристика гігієнічних процедур та режиму харчування у системі занять, інші організаційно-методичні особливості. Використання фіз. вправ для усунення зайвої ваги тіла: організація і зміст занять, особливості дозування навантажень і вибір фізичних вправ, значення, місце та характеристика гігієнічних процедур та режиму харчування у системі занять, інші організаційно-методичні особливості.</p> <p>Формування правильної постави: визначення правильної постави, вибір і дозування фіз. вправ, інші організаційно-методичні особливості</p>	1	Мультимедіа: схема, таблиця, відео	1, 2, 3, 4 (5, 6, 7, 8, 10)
7	<p>Добовий руховий режим старшокласника. Гігієнічні норми та їх характеристика; форми занять; раціональний режим дня та особливості його створення; загартування організму учнів повітрям; особливості добового режиму у період здачі екзаменів; вікові нормативи та гігієнічні вимоги до сну</p>	1	Мультимедіа: схема, таблиця, відео	1, 2, 3, 4 (3, 5, 6, 7, 8, 10)

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ – 11 КЛАС

№	Тема Питання що розглядаються	К-сть годин	Дид-не заб-ня	Літ-ра
1	Фізична культура в Україні. Мета фізичного виховання військових ліцеїстів: відображення індивідуальних та суспільних потреб у біологічній необхідності людини до руху, всебічному гармонійному розвитку особистості, зміцненню і збереженню здоров'я, високопродуктивній праці і захисті Батьківщини, раціональній організації дозвілля, спілкуванні людей між собою, готовності до служби в ЗСУ. Завдання фізичного виховання військових ліцеїстів: освітні, оздоровчі і виховні. Напрями реалізації фізичного виховання у військовому ліцеї: їх характеристика, особливості реалізації мети, завдань і програмного змісту, нормативного забезпечення; конкретизація основних напрямків в аспектах індивідуалізації і розподілу змісту у часі. Деякі сучасні перспективи розвитку системи фізичного виховання військових ліцеїстів та формування їх готовності до служби в ЗСУ	2	Мультимедіа: схема, плакат	3, 4, 5 (2, 3, 4, 9, 10)
2	Фізичні вправи як ефективний засіб підвищення працездатності людини. Фізичні вправи – головний засіб фізичного виховання: визначення поняття; причини, що обумовлюють їх як головний засіб; фізична вправа: «рух – рухова дія – рухова діяльність»; класифікація фізичних вправ; техніка фізичних вправ (визначення поняття, види техніки, компоненти техніки, фази виконання фізичних вправ); навантаження і відпочинок як складові вправляння рухової дії і головна ознака фізичної вправи: дія на організм та спрямованість на конкретне завдання (ефекти функціональних зрушень та перенесення тренуваності).	2	Мультимедіа: схема, таблиця, відео	1, 2, 3, 4, 5 (3, 4, 5, 8, 9)

	Гігієнічні фактори як засіб фізичного виховання: причини, що обумовлюють їх як засіб фізичного виховання; складові гігієнічних факторів (характеристика фактору, особливості дії для вирішення завдань фізичного виховання). Природні фактори як засіб фізичного виховання: причини, що обумовлюють їх як засіб фізичного виховання; складові природних факторів (характеристика фактору, особливості дії для вирішення завдань фізичного виховання)			
3	<p>Методи фізичного виховання. Визначення вихідних понять: метод, методичний прийом, методика; класифікація методів фізичного виховання (загально педагогічні та специфічні методи), обґрунтування класифікації та взаємозв'язок груп методів, значення методів для вирішення завдань фізичного виховання. Загально педагогічні групи методів (мовної дії, наочної дії, технічне забезпечення занять): склад групи методів мовної дії (бесіда, розповідь, пояснення, команда, наказ, розпорядження, мовна оцінка та ін.), їх характеристика та приклади практичного використання; склад групи методів наочної дії (безпосередній показ, демонстрація), їх характеристика та приклади практичного використання; технічне забезпечення занять: характеристика технічних засобів навчання та приклади їх практичного використання.</p> <p>Специфічні групи методів (ігровий, змагальний, суворо регламентованої вправи, ідеомоторної та психореґулюючої вправи, варіативної вправи, група методів комбінованого типу), характеристика і складові груп методів, приклади практичного використання. Загальні вимоги до вибору та особливості використання загально педагогічних і специфічних методів у процесі навчання рухових дій та удосконалення рухових здібностей. Загально педагогічні та специфічні методи в контексті навчання рухових дій та удосконалення рухових здібностей</p>	1	Мультимедіа: схема, таблиця, відео	1, 2, 3, 4, 5 (3, 4, 5, 8, 9)

	(методи вивчення рухових дій в цілому і по частинах; специфічні методи для удосконалення рухових здібностей). Методи організації діяльності учнів на заняттях фізичними вправами (фронтальний, груповий, поточний, поточно-груповий, позмінний, колового тренування, індивідуальний): характеристика методу; умови та особливості використання у практичній діяльності; позитивні та негативні риси методу			
4	Планування та методика розвитку основних фізичних якостей. Вихідні поняття, рухові здібності, морфологічні та функціональні особливості. Загальні положення: види рухових здібностей за якісними (кондиційні та координаційні) і індивідуально-реалізаційними (актуальні та потенціальні) ознаками. Динаміка рухових здібностей упродовж індивідуального життя людини: розвиток здібностей як біологічний процес (сенситивні і критичні періоди), удосконалення (виховання) здібностей як педагогічний процес (навантаження і відпочинок, вибір фізичних вправ та методів їх виконання – основа цілеспрямованої дії на конкретну здібність). Характеристика загальних основ удосконалення рухових здібностей (силових, швидкісних, швидко-силових, гнучкості, витривалості, координаційних здібностей) за схемою: визначення поняття, різновиди здібностей, показники (тести) і засоби вимірювання, засоби, методи та головні ознаки методики, особливості методики в різні вікові періоди школярів, інші особливості. Деякі аспекти практичної реалізації принципу індивідуалізації в процесі удосконалення рухових здібностей: визначення вихідного рівня прояву; вибір відповідних засобів, методів та величин навантажень; оцінка реакції організму на навантаження; встановлення індивідуальних поточних і рубіжних нормативних вимог (на підставі прогнозування темпів приросту показників)	2	Мультимедіа: схема, таблиця, відео	1, 2, 3, 4, 5 (3, 4, 5, 8, 9)

5	Форми організації занять. Різноманіття та загальні риси форм побудови занять. Урочні форми занять: першочергове значення урочних форм в педагогічно направленій організації занять; логіка і методика побудови занять; аналіз уроку. Позаурочні форми занять у фізкультурній практиці: зміст та особливості малих форм, великих форм занять (тренувального та фізкультурно-рекреативного напрямлень); змагальні форми організації занять	1	Мультимедіа: схема	1, 2, 3, 4, 5 (2, 3, 4, 5, 8, 9)
6	«Активний відпочинок» та особливості його організації. Спонтанна рухова активність; «Активний відпочинок» та його організація після розумового навантаження; «Активний відпочинок» та його організація після фізичного навантаження; особливості підбору вправ; допоміжні засоби відновлення	1	Мультимедіа: схема, таблиця,	1, 2, 3, 4 (3, 5, 6, 7, 8, 10)
7	Особливості спортивної підготовки військових ліцеїстів. Основні положення системи управління підготовкою юних спортсменів. Модельні характеристики юних спортсменів. Визначення спортивної придатності. Система тренувальних і змагальних навантажень. Система комплексного контролю в управлінні підготовкою юних спортсменів. Виховна робота з юними спортсменами. Методика застосування технічних засобів у тренуванні юних спортсменів	1	Мультимедіа: схема, таблиця, відео	1, 2, 3, 4, 5 (3, 4, 5, 6, 10)

ПИТАННЯ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ

№	Питання що розглядаються	Література	Вид контролю
1	Фізична культура в Україні	3, 4, 5 (2, 3, 4, 9, 10)	Бесіда
2	Фізичні вправи як ефективний засіб підвищення працездатності людини	1, 2, 3, 4, 5 (3, 4, 5, 8, 9)	Бесіда
3	Методи фізичного виховання	1, 2, 3, 4, 5 (3, 4, 5, 8, 9)	Бесіда
4	Планування та методика розвитку основних фізичних якостей	1, 2, 3, 4, 5 (3, 4, 5, 8, 9)	Бесіда

5	Вплив фізичної культури на стан здоров'я	1, 2, 3, 4 (5, 6, 7, 8, 10)	Бесіда
6	Деякі аспекти регулювання м'язової та пасивної маси тіла	1, 2, 3, 4 (5, 6, 7, 8, 10)	Бесіда
7	Особливості спортивної підготовки дітей	1, 2, 3, 4, 5 (3, 4, 5, 6, 10)	Бесіда

Колоквіум №1

Тема, що виноситься на колоквіум:

Фізична культура в Україні.

Контрольні питання:

1. Чому фізична культура є складовою частиною навчання ліцеїста?
2. Що таке фізична культура (зміст поняття)?
3. Чому фізична культура є частиною культури суспільства?
4. Що включає в себе фізична культура військового ліцеїста?
5. Яка структура фізичної культури (складові, що входять до неї)?
6. Що таке спорт (зміст поняття)?
7. Що таке фізична реабілітація і фізична рекреація (зміст поняття)?
8. Які завдання мають фізична реабілітація, фізична рекреація, фізичне виховання та спорт?
9. Чому фізична культура є частиною культури людини?
10. Що таке соціальні функції фізичної культури та яка їх структура?
11. Що таке фізичне виховання (зміст поняття)?
12. Які загальні ознаки, як педагогічному процесу, властиві фізичному вихованню?
13. Які спеціальні ознаки, що різнять його від інших видів виховання, властиві фізичному вихованню?
14. На яких основах базується фізичне виховання військового ліцеїста?
15. Для чого потрібні програмна та нормативна основи фізичного виховання?
16. Що входить в поняття «Організаційні основи фізичного виховання»?

17. Які перспективи розвитку організаційної основи фізичного виховання Ви бачите?
18. Що таке система фізичного виховання?
19. Яка мета фізичного виховання?
20. Які специфічні завдання стоять перед фізичним вихованням (дати скорочену характеристику кожного із завдань)?
21. Які загально педагогічні завдання стоять перед фізичним вихованням (дати скорочену характеристику кожного із завдань)?
22. Що таке фізичний розвиток людини (зміст поняття)?
23. Чому фізичний розвиток є біологічним процесом та в чому полягає його зміст?
24. Чому фізичний розвиток є соціальним процесом та в чому полягає його зміст?
25. Які основні напрями фізичного виховання Вам відомі?
26. В чому полягають особливості мети та завдань кожного з напрямів фізичного виховання?
27. В чому полягає конкретизація завдань кожного з основних напрямів фізичного виховання в аспекті індивідуалізації?
28. В чому полягає конкретизація завдань кожного з основних напрямів фізичного виховання в аспекті часу?
29. Що таке норма та норматив (зміст поняття)?
30. Які бувають норми та в чому полягає їх зміст?
31. Що таке фізична підготовка (зміст поняття)?
32. Що таке фізична освіта (зміст поняття) та хто був засновником цього розділу фізичного виховання?
33. Що таке «принцип безперервності фізичного виховання» (дати визначення поняття)?
34. На які групи поділяються принципи, що використовуються в практиці фізичного виховання?

35. Які загально педагогічні принципи використовуються в процесі фізичного виховання?
36. В чому полягав зміст основних загально педагогічних принципів (науковості, систематичності, доступності)?
37. В чому полягав зміст основних загально педагогічних принципів (свідомості та активності, наочності та індивідуалізації)?
38. Яке значення мав практичне використання загально педагогічних принципів у фізичному вихованні?
39. Які основні вимоги висуваються до реалізації у фізичному вихованні загально педагогічних принципів?
40. Які принципи виражають специфічні закономірності побудови процесу фізичного виховання?
41. В чому полягає зміст специфічного принципу «системності чергування в ньому навантаження та відпочинку»?
42. В чому полягав зміст специфічного принципу «поступовості нарощування тренувальних навантажень»?
43. В чому полягав зміст специфічного принципу «циклічності побудови системи занять»?
44. В чому полягає зміст специфічного принципу «вікової адекватності (відповідності) спрямованості фізичного виховання»?
45. Які шляхи реалізації принципу наочності?
46. Які методичні положення впливають з принципів доступності та індивідуалізації?

Колоквіум №2

Теми, що виносяться на колоквіум:

Фізичні вправи як ефективний засіб підвищення працездатності людини.

Методи фізичного виховання

Контрольні питання:

1. Що таке засоби фізичного виховання?
2. Які засоби використовуються в процесі фізичного виховання?

3. На які три групи поділяються специфічні засоби фізичного виховання?
4. Що є основним специфічним засобом фізичного виховання і чому?
5. Що таке вправа та в яких значеннях зміст цього поняття використовується в теорії і методиці фізичного виховання?
6. Чим різняться фізичні вправи з іншими видами рухових дій (побутовими, трудовими тощо) та в чому вони мають схожість?
7. Що таке рух, рухова дія та рухова діяльність (зміст поняття)?
8. Який психолого-фізіологічний зміст мають фізичні вправи?
9. Який педагогічний зміст мають фізичні вправи?
10. Що таке техніка (зміст поняття)?
11. Які різновиди техніки бувають та в чому полягає їх зміст?
12. Які основні характеристики використовуються в процесі аналізу ефекту фізичних вправ?
13. Які біомеханічні характеристики входять до складу кінематичних, які їх особливості?
14. Які біомеханічні характеристики входять до складу динамічних, які їх особливості?
15. Що таке ритм (зміст поняття) і чому він є комплексною характеристикою рухової дії?
16. На які три основних групи поділяються всі фізичні вправи та в чому полягають особливості кожної з цих груп?
17. Які найбільш загальні класифікації фізичних вправ використовуються в практиці фізичної культури?
18. Які ефекти в організмі людини викликає рухова діяльність?
19. Що складає основу техніки рухової дії та з яких частин вона складається?
20. Яка роль фізичних вправ у формуванні особистості людини?
21. Від яких умов залежить результат виконання фізичних вправ?

22. Який взаємозв'язок фізичних вправ з природними та гігієнічними факторами?
23. Що таке повторний метод у фізичній підготовці ліцеїста?
24. На які групи поділяють методи, що використовуються в практиці фізичного виховання?
25. Які методи відносяться до загально педагогічних?
26. В чому полягає зміст загально педагогічних методів вербальної (мовної) дії та ідеомоторної (психорегулюючої) вправи?
27. Які методи відносяться до специфічних?
28. В чому полягає зміст методу суворо регламентованої вправ?
29. В чому полягає зміст ігрового методу?
30. В чому полягає зміст змагального методу?
31. Які вимоги висуваються до вибору методів в процесі навчання рухових дій та виховання рухових здібностей?
32. Які методи використовуються в процесі навчання рухових дій?
33. Які методи використовуються в процесі виховання рухових здібностей?
34. В чому полягає зміст методу наочної дії та апаратно-методичного забезпечення занять фізичними вправами?

Колоквіум № 3

Тема, що виноситься на колоквіум:

Планування та методика розвитку основних фізичних якостей.

Контрольні питання:

1. Що таке фізичні якості (рухові здібності) людини (визначення поняття)?
2. Які основні фізичні якості (рухові здібності) є у людини?
3. В чому полягає зміст понять «актуальні» та «потенціальні» рухові здібності?
4. Чому розвиток рухових здібностей являє собою біологічний та педагогічний процеси?

5. Що таке «сенситивні» та «критичні» періоди розвитку рухових здібностей?
6. Що входить в зміст понять «навантаження» та «відпочинок» як основних складових педагогічного процесу?
7. Що таке спритність (координаційні здібності (КЗ) (визначення поняття)?
8. Які координаційні здібності входять до складу спеціальних?
9. Які координаційні здібності входять до складу специфічних?
10. Яких методичних умов слід дотримуватися під час вдосконалення координаційних здібностей?
11. Які вікові періоди є сенситивними для вдосконалення координаційних здібностей школярів?
12. Що таке витривалість (визначення поняття) та як вона встановлюється?
13. 13. Які методи використовуються для виховання різних проявів витривалості?
14. Яких методичних умов слід дотримуватися під час вдосконалення витривалості?
15. Які вікові періоди школярів є сенситивними для виховання різних проявів витривалості?
16. Що таке силові здібності?
17. Які види силових здібностей визначаються в людини?
18. Які основні методи використовуються під час вдосконалення силових здібностей?
19. Яких методичних умов слід дотримуватися під час вдосконалення силових здібностей?
20. Які вікові періоди є сенситивними для вдосконалення силових здібностей школярів?
21. Що таке швидкісні здібності та які види цих здібностей визначають в людини?

22. Які основні складові визначають в швидкісних здібностях та в чому полягає зміст методики їх вдосконалення?
23. Що таке швидкісно-силові здібності?
24. Які основні методичні умови слід виконувати під час вдосконалення швидкісно-силових здібностей?
25. Що таке гнучкість?
26. Які основні методичні умови слід виконувати під час вдосконалення гнучкості?
27. Які вікові періоди є сенситивними для вдосконалення гнучкості?
28. Які вікові періоди є сенситивними для вдосконалення швидкісних здібностей школярів?
29. Які тестові завдання використовуються для встановлення швидкісних здібностей?
30. Які тестові завдання використовуються для встановлення швидкісно-силових здібностей?
31. Які тестові іспити використовуються для встановлення силових здібностей?
32. Які тести використовуються для встановлення «гнучкості»?
33. Які тести використовуються для встановлення різних проявів витривалості?
34. Які тести використовуються для встановлення координаційних здібностей?
35. Які основні критерії диференціації учнів застосовуються вчителем під час вдосконалення рухових здібностей?

Колоквіум № 4

Теми, що виносяться на колоквіум:

1. Вплив фізичної культури на стан здоров'я.

Контрольні питання:

1. Здоров'я та його оцінка (визначення поняття).
2. Способи оцінки здоров'я людини.

3. Головні фактори здоров'я і формування здорового способу життя.
  4. Дайте характеристику поняттю «активна рухова діяльність».
  5. Дайте характеристику поняттю «оптимальний життєвий режим дня».
  6. Дайте характеристику поняттю «збалансоване харчування».
  7. Дайте характеристику поняттю «особиста гігієна та гігієна місць занять фізичними вправами».
  8. Дайте характеристику поняттю «загартовування».
  9. Шкідливі звички та їх профілактика.
  10. Системи ведення здорового способу життя: «тисяча рухів»
- Н. М. Амосова.

КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Контрольна робота №1

I варіант

1. Дайте визначення терміну «Фізична культура».
2. Які основні напрямки системи фізичного виховання Вам відомі?
3. Яке практичне значення має використання загально-педагогічних принципів у фізичному вихованні?

II варіант

1. Дайте визначення терміну «Фізичне виховання».
2. Розкрийте поняття «Організаційні основи фізичного виховання».
3. Назвіть і розкрийте принципи, що виражають специфічні закономірності побудови процесу фізичного виховання.

III варіант

1. Що включає в себе фізична культура військового ліцеїста?
2. На яких основах базується фізичне виховання військового ліцеїста?
3. Основні вимоги щодо реалізації у фізичному вихованні військових ліцеїстів загально-педагогічних принципів.

Контрольна робота №2

I варіант

1. Які засоби використовуються в процесі фізичного виховання?
2. В чому полягає зміст загально педагогічних методів вербальної (мовної) дії та ідеомоторної (психорегулюючої) вправи?
3. Яка роль фізичних вправ у формуванні особистості людини?

II варіант

1. Розкрийте основні групи фізичних вправ та особливості кожної з них.
2. Що таке повторний метод у фізичній підготовці?
3. Які засоби використовуються в процесі вдосконалення силових здібностей?

III варіант

1. Що таке рух, рухова дія та рухова діяльність (зміст поняття)?
2. Назвіть різновиди техніки і в чому полягає їх зміст?
3. Розкрийте зміст поняття «ритм» і чому він є комплексною характеристикою рухової дії?

Контрольна робота № 3

I варіант

1. Що таке фізичні якості (рухові здібності) людини?
2. Які основні методи використовуються під час вдосконалення гнучкості?
3. Назвіть вікові періоди, що є сенситивним для вдосконалення швидкісних здібностей.

II варіант

1. Чому розвиток рухових здібностей являє собою біологічний та педагогічний процеси?
2. Що таке силові здібності?
3. Які вікові періоди сенситивні для розвитку гнучкості?

III варіант

1. Що таке «сенситивні» та «критичні» періоди розвитку рухових здібностей?

2.Розкрийте зміст поняття «навантаження» та «відпочинок».

3.Основні методичні умови під час вдосконалення спритності.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бесарабчук Г. В., Солопчук М. С., Боднар А. О., Солопчук Д. М. Методика фізичного виховання школярів: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 330 с.

2. Бесарабчук Г. В., Солопчук М. С., Солопчук Д. М., Заїкін А. В. Методики фізичного виховання різних груп населення: навч. посіб. [гриф МОНМСУ, лист № 1/11-11271 від 01.12.2011 р.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. 480 с.

3. Бесарабчук Г. В., Солопчук М. С., Боднар А. О., Солопчук Д. М. Теорія фізичного виховання: опорні таблиці: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. 148 с.

4. Методика фізичного виховання в ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою: навч. посіб. [гриф МОН України, лист № 14/18.2-107 від 20.01.2003 р.] / Єдинак Г. А., Мисів М. П., Бесарабчук Г. В., Овчарук І. С., Роцук О. В. та ін. / рф заг. ред. Г. А. Єдинака. Кам'янець-Подільський, 2003. 225 с.

5. Солопчук М. С., Бесарабчук Г. В., Головата Л. Р. Теорія спортивної діяльності: опорні таблиці: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. ун-т, ред.-видав. від., 2008. 79 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бесарабчук Г. В. Дослідження теоретико-методичних основ проблеми контролю готовності учнів ліцеїв військового профілю до служби в армії.

Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наукова монографія за редакцією проф. Єрмакова С. С. (в рамках IV Міжнародної науково-практичної конференції «Спорт, духовність і гуманізм у сучасному світі» (видання ДАК України), 28–29 вересня 2006 р. Донецький держ. ін-т здоров'я, фізичного виховання і спорту) Харків: ХДАДМ (ХХІІІ), 2006. № 10. С. 8–11.

2. Бесарабчук Г. В. Історичні аспекти формування готовності військових ліцеїстів до служби в армії засобами фізичної культури (за матеріалами досліджень ліцеїв України і Поділля). *Педагогічне Поділля: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Серія соціально-педагогічна. Вип. 4. Т. 1. (видання ДАК України). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. С. 108–116.*

3. Бесарабчук Г. В. Методика удосконалення фізичної підготовленості молоді та юнацтва військових навчальних закладів. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. Вип. 2. В 2-х томах. Т. 2. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. ун-т, інформаційно-видавничий відділ, 2002. С. 228–230.*

4. Бесарабчук Г. В. Формування готовності учнів військових ліцеїв до служби в армії засобами фізичної культури. *Збірник наукових праць з галузі фіз. культури і спорту. Вип. 7: У 3-х т. (видання ДАК України). Львів: НВФ «Українські технології», 2003. Т. 2. С. 373–376.*

5. Бесарабчук Г. В. Формування фізичної готовності учнів ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою до служби в армії засобами фізичної культури. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини* / [ред.-кол.: М. С. Солопчук (відп. ред.) та ін.], (фахове видання ДАК України, серія Педагогічні науки; міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus; Google Scholar, CEJSH). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-

Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. Вип. 9. С. 72–83.

6. Бесарабчук Г. В. Функціональна готовність як складова частина фізичної готовності учнів військових ліцеїв до служби в армії засобами фізичної культури. *Оптимізація процесу фізичного виховання в системі освіти: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 20-21.11.2003 р. Тернопіль, 2003. С. 125–129.*

7. Бесарабчук Г. В. Формування потенціалу фізичних та інтелектуальних здібностей військових ліцеїстів в умовах самопідготовки. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. У 3-х томах. 2013. Т. 2, вип. 12. С. 123–125.*

8. Берестецька І., Хмельницька Г. Особливості побудови фізкультурно-оздоровчих занять для військових ліцеїстів. *Молода спортивна наука України: зб. наук. праць у галузі фізичної культури і спорту. У 4-х томах. 2004. Т. 3, вип. 8. С. 21–24.*

9. Волик Г. Ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою. *Директор школи. 2004. № 27/28. С. 115–122.*

10. Ільницький І., Окопний А. Фізичне виховання учнів ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою. *Збірник наукових праць з галузі фіз. культури і спорту «Молода спортивна наука України». 2015. Т. 2. С. 101–104.*

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ЕТАПІВ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ В ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ ПЕРІОД

Грунтуючись на аналізі літератури (В. Кузьмін, Л. Мартовський), досвіді роботи кращих спортивних тренерів та особистого багаторічного професійного досвіду роботи автора, весь експериментальний період був умовно розподілений на шість етапів:

I-й етап.

Носив характер «втягування» і тривав 3 місяці (вересень – листопад). У цей період використовувалися найдоступніші силові вправи. Заняття проводилися 3 рази на тиждень і включали: розминку, серії силових вправ, спортивні ігри (футбол, баскетбол). Один раз на місяць вся група здійснювала біговий марш-кидок на 3 км. На цьому етапі основним був метод колового тренування з окремими новинками. Перші 4 тижні ліцеїсти, які були віднесені до групи з низьким рівнем рухової підготовленості, виконували одне коло. Ліцеїсти з середнім рівнем рухової підготовленості перші 2 тижні виконували одне коло, а потім 6-8 тижнів виконували два кола, потім – у зв'язку з підвищенням рівня фізичної підготовленості – 3 кола на тиждень. Ліцеїсти з рівнем вище середнього рухової підготовленості перший тиждень виконували одне коло, 4 тижні – 2 кола (1–2 рази на тиждень). Кожного разу після завершення комплексу силових вправ, 20–30 хв. відводилося на спортивні ігри.

У перші місяці експериментальної роботи особлива увага надавалася прищепленню ліцеїстам інтересу до тренувальних занять через їх урізноманітнення та створення під час їх проведення належного емоційно-позитивного клімату. Під час відпочинку з ліцеїстами обговорювалися спортивні статті, книги про життя відомих спортсменів, відбувався перегляд відеоматеріалів з фізичної культури та спорту.

II етап.

На цьому етапі, що тривав 3 місяці, заняття проводилися 3 рази на тиждень. Під час занять вправи поступово ускладнювалися. Після виконання цього комплексу з усіма ліцеїстами проводився легкий крос (10–20 хв.), два рази на тиждень – спортивні ігри (волейбол, баскетбол). Розминка включала ходьбу і різновидності бігу (8–10 хв.).

III етап.

На цьому етапі, що тривав 3 місяці, до змісту роботи включалися вправи зі штангою. Вагу штанги добирали індивідуально для кожного ліцеїста, орієнтуючись на їхні можливості виконувати вправи з визначеною кількістю разів (10–15 разів). У розминці й після тренування застосовували біг підтюпцем (5–10 хв.). Один раз на тиждень після виконання силових вправ проводився крос (15–20 хв.), два рази – спортивні ігри (футбол, гандбол).

IV етап.

На цьому етапі, тривалістю також 3 місяці, основним методом при виконанні вправ зі штангою був стандартно-повторний. Він включав повторне виконання вправ зі стандартною величиною ускладнення. На тиждень проводили три тренування силової спрямованості, і одне присвячувалося кросовому бігу (20–25 хв.). Під час розминки застосовували різновидності ходьби, легкий біг і загальнорозвиваючі вправи.

V етап.

На цьому етапі, що тривав 6 місяців, заняття проводилися 4 рази на тиждень: 2 рази виконувався комплекс вправ А (понеділок, четвер) і 2 рази комплекс Б (вівторок, п'ятниця). Чергування комплексів було викликане необхідністю спрямованого розвитку сили різних м'язових груп. На цьому етапі у зв'язку з підвищенням рівня рухової підготовленості ліцеїстів зникла необхідність чіткої диференціації груп на підгрупи, але індивідуальний підхід до кожного ліцеїста зберігався. Два рази на тиждень, крім фізичних вправ, ліцеїсти бігали крос 15–20 хв., два рази проводилися спортивні ігри. Крім того

між підходами до спортивних приладів ліцеїсти виконували різноманітні стрибки та вправи на гнучкість.

VI етап.

На цьому етапі, що тривав 4 місяці, заняття проводилися 4 рази на тиждень: 2 рази виконувався комплекс А (понеділок, четвер) і 2 рази – комплекс Б (вівторок, п'ятниця). Зміна фізичних вправ, включених у комплекси, забезпечувала гармонійний розвиток у ліцеїстів сили головних м'язових груп. Величина навантаження застосовувалася переважно мала і середня, що дозволяло робити кількість повторень відповідно 5–12 разів. Великі і максимальні навантаження, з кількістю повторень 1–4 рази, використовувалися лише при тестуванні, прикидках і змаганнях. Як і раніше, до занять включали додаткові види спорту: 2 рази на тиждень спортивні ігри, 2 рази – крос (15–20 хв.), вправи на гнучкість і стрибки.

На IV, V і VI етапах експериментальної роботи, коли відбулося значне зростання показників фізичної підготовленості переважної більшості ліцеїстів, виникла необхідність регулярного визначення рівня силових навантажень, особливо у найпідготовленіших серед них. Для цього застосовували диференційований підхід до розвитку основних груп м'язів. Після виявлення максимального навантаження, з яким ліцеїст правильно виконував вправу один раз, під час тренувань керувались такими правилами визначення фізичних навантажень:

1. За високої кількості повторень (19 разів і більше) зменшували вагу на 50–70% максимальної – мале навантаження.
2. За середньої кількості повторень (6–10 разів) зменшували вагу на 30–40% максимальної – середнє навантаження.
3. За малої кількості повторень (2–5 разів) зменшували вагу на 5–10% максимальної – велике навантаження.

Дотримання цих правил давало можливість більш точно індивідуалізувати фізичні навантаження, застосовувати диференційований підхід до розвитку в ліцеїстів силових і швидкодію-силових якостей. Разом з

чим, під час тренувальних занять застосовували ще одне обов'язкове правило – через кожні 3–4 тижні збільшували вагу штанги на 2–2,5 кг. Це сприяло зростанню як м'язової маси ліцеїстів, так і сили. Природно, що це було можливе лише за умови правильного співвідношення величини навантаження, тривалості й виду відпочинку, під час якого вступали в дію процеси адаптації до даної ваги.

Організовуючи роботу, зважали на те, що лише силовими вправами не можна досягти вирішення поставлених завдань. Тому на заняттях, крім різних тренувальних вправ силової спрямованості, регулярно застосовувалися футбол, баскетбол, ходьба на лижах, різні види легкої атлетики (стрибки, метання, кросовий біг), а також вправи на гнучкість і рухливість суглобів, які рекомендувалося виконувати під час ранкової гімнастики, на динамічних перервах та під час самостійних тренувань.

Виходячи з того, що основним принципом розвитку якісних параметрів рухової підготовки є залежність тренувальних навантажень від фізичних і функціональних можливостей ліцеїстів, у процесі експериментальної роботи значну увагу приділяли індивідуальному застосуванню способів фізичної підготовки і проведенню контролю за реакцією організму на фізичне навантаження. При цьому використовували як загальновідомі, так і оригінальні методики оперативного визначення функціонального стану ліцеїстів, реакцій організму на навантаження силової і швидкісно-силової спрямованості. Для цього на кожному занятті регулярно велися спостереження за адаптацією організму до даного навантаження через реєстрацію частоти серцевих скорочень у спокої і після роботи, визначення артеріального тиску, життєвої ємності легень тощо. Ліцеїсти вели щоденники самоконтролю, в які записувати свої об'єктивні відчуття та отримані показники.

Додаток В

ЩОДЕННИК ВІЙСЬКОВОГО ЛІЦЕЇСТА З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Сторінка 1

Прізвище _____

Ім'я _____

Клас, в якому навчається _____

Навчальний рік _____

Девіз (вибирають самі ліцеїсти, наприклад: «Немає більшої перемоги, ніж
перемога над собою» (Платон)

Фізкультурні заповіді:

1. Мовчки слухай, думай, виконуй.
2. Трудися, терпи, трудися.
3. Навчився сам – навчи товариша.

Сторінки 2 і 3

«Карта здоров'я»:

Основна медична група Підготовча медична група Спеціальна медична група

(необхідне підкреслити)

Медична група ліцеїста	Маса	Ріст	Об'єм грудної клітини	Масо-ростовий індекс	АТ	ЧСС у спокої	ЧСС після навантажен- ня	ЧСС через 90 с після навантажен- ня	Затримка дихання на вдику	Затримка дихання на видиху	Перенесені за рік хвороби
Вересень											
Листопад											
Лютий											
Травень											

Всі показники ліцеїсти вносять в щоденник 4 рази в рік.

Сторінка 4

«Мій режим дня» (заповнюється самостійно ліцеїстом)

Сторінка 5
«Поради для виконання ранкової зарядки»

Проведення ранкової зарядки сприяє досягненню оптимального рівня збудливості і функціональної рухливості нервової системи після стану сну, завдяки чому прискорюються процеси “входження” організму військового ліцеїста у роботу. Крім того, ранкова зарядка сприяє вихованню у військових ліцеїстів звички до систематичних занять фізичними вправами, формуванню навичок правильної їх організації. Для досягнення ефективності занять ранкової зарядки, військовому ліцеїстові потрібно дотримуватися таких порад:

- 1) ранкову зарядку треба робити систематично;
- 2) при підборі вправ потрібно пам'ятати, що вони повинні здійснювати вплив на всі групи м'язів;
- 3) підбирати прості вправи з великою амплітудою руху;
- 4) перед виконанням першої вправи ліцеїст повинен прийняти і упродовж 5-6 сек. зберігати положення правильної постави, що дозволить створити установку на збереження правильної постави під час виконання наступних вправ;
- 5) 1–2 вправи повинні впливати на великі групи м'язів, що буде сприяти покращенню ритмічності і глибини дихання, помірній активізації всіх органів і систем до подальшої роботи;
- 6) наступні 2–3 вправи повинні послідовно включати в роботу основні групи м'язів рук, тулуба і ніг;
- 7) наступні 1–2 вправи є найбільш інтенсивними і впливають на всі частини тіла, активізуючи при цьому серцево-судинну і дихальну системи;
- 8) наступними є вправи з ходьби на місці, які спрямовані на відновлення дихального ритму, зі збереженням правильної постави;
- 9) на закінчення комплексу потрібно виконувати вправи на координацію, що вимагає концентрації уваги і самоконтролю за правильністю виконання рухів.

10) комплекс вправ потрібно змінювати через 2-3 тижні використання або послідовно змінюючи по одній вправі щотижня;

11) рекомендується проводити ранкову зарядку на відкритому повітрі при температурі не нижче $+10^{\circ}\text{C}$;

12) комплекси вправ для ранкової зарядки може складати ліцеїст або використовувати комплекси вправ, вивчені на занятті з фізичної культури.

Комплекси вправ для ранкової зарядки, рекомендовані вчителем фізичної культури.

Сторінка 6

«Мій комплекс ранкової зарядки» (заповнюється самостійно ліцеїстом).

Сторінка 7 і 8

Загальнорозвиваючі вправи для розминки на уроках

(заповнюється самостійно – ліцеїст приводить комплекси вправ, які він використовує для розминки однокласників, коли є черговим на уроці).

Сторінка 9

«Поради для виконання домашнього завдання»

- 1) займатися фізичними вправами регулярно – 5–6 разів на тиждень;
- 2) тривалість виконання завдання 35–45 хв.;
- 3) заняття на свіжому повітрі проводити групами по 2–3 ліцеїсти;
- 4) всі заняття розпочинати з розминки, під час якої потрібно підготувати організм до основного навантаження за допомогою загально розвиваючих вправ;

5) тривалість розминки – від 8–12 хвилин (першою ознакою готовності організму до основної роботи є виділення поту на лобі);

6) для попередження перенавантаження організму, ліцеїсту необхідно відпочивати між підходами не менше 2 хв. або зачекати відновлення показника ЧСС до рівня спокою.

7) завершувати виконання домашніх завдань з фізичної культури вправами на відновлення та дихальними вправами – до 3-5 хв. Вправи виконувати у повільному темпі.

Сторінка 10

«Тижневий руховий режим військового ліцеїста»

1. Об'єм навантаження (в залежність від віку ліцеїстів)

↑180						
120		5		5		
80	4	4	4	4	4	4
40	3	3	3	3	3	3
20	2	2	2	2	2	2
	1	1	1	1	1	1
	понеділок	вівторок	середа	четвер	п'ятниця	субота

1 – ранкова зарядка; 2 – виконання домашніх завдань з ФК; 3 – спеціальна фізична підготовка; 4 – уроки фізичної культури; 5 – самостійна підготовка.

2. Рухова активність військового ліцеїста повинна складати 16-18 годин на тиждень, в окремі дні – від 120 до 170 хвилин.

3. Кількість вправ давати з розрахунку на тижневий цикл, оскільки ліцеїсту в цьому випадку легше розподіляти навантаження по заняттях _____

4. Є і пропуски – в них ліцеїсти вписують ті вправи, які самостійно виконують і які не входять в задане вчителем домашнє завдання (наприклад, плавання, туризм, вправи з обтяженнями і т.д.) _____

5. В деяких вправах не вказаний об'єм роботи, оскільки ліцеїст виконує їх або в кількості, необхідній йому для навчання певної рухової дії (якщо вправа виконується технічно правильно, то його можна і не робити постійно), або об'єм роботи при виконанні вправи залежить від технічних умов, а також можливостей ліцеїста (наприклад, жорсткості еспандера-кільця і т.п.) _____

Сторінки 11–14

1. Відзначають виконання домашнього завдання за місяць (назву вправи вже не пишуть, а проставляють тільки номер вправи, як на сторінці 10 _____

2. Кількісні дані за об'ємом навантаження відзначають після кожного самостійного тренування і потім складають з попередніми _____

3. У кінці поточного місяця підводиться підсумок по кожній вправі за підписом одного з командирів взводу, який тим самим підтверджує виконання виконаної роботи _____

4. Під цим підписом — підпис вчителя фізичної культури _____

5. Усі заняття і виконані домашні завдання обов'язково реєструвати у таблицю.

№	Дата виконання домашнього завдання	Зміст виконаної роботи	Досягнуті максимальний результат на занятті

(відвести для таблиці окрему сторінку)

Сторінка 15–22

Приблизний зміст заняття самопідготовки

I. Підготовча частина – 7–8 хв.

Загальнорозвиваючі вправи для підготовки організму до підвищених навантажень; вправи на розвиток гнучкості і координації рухів.

II. Основна частина – 75 хв.

1. Розвиток швидкості – 20 хв.

а) вправи спринтера – підвідні і спеціальні;
б) пробіжки з максимальною швидкістю відповідно програми попереднього уроку фізкультури.

2. Розвиток сили – 35 хв.

а) швидкісна сила:

- стрибки на місці на одній і на двох ногах, з скакалкою і без скакалки;
- багатоскоки на одній нозі і на двох (без обтяження і з обтяженням);
- вистрибування з напів присіду і присіду на місці і з просуванням вперед (без обтяження і з обтяженням);
- діставання по черзі правою і лівою рукою і двома руками високо підвішених предметів відповідно до індивідуально встановлених завдань.

Всі стрибкові вправи в 10-му класі спочатку виконуються без обтяжень, потім з обтяженнями (пояс, гири або штанга);

б) повільна сила – повторення завдань попереднього уроку фізкультури з метою розвитку сили м'язів плечового пояса, нижніх кінцівок, спини і живота.

3. Розвиток витривалості – 20 хв.

а) спеціальна витривалість – дублювання завдань попереднього уроку фізкультури;

б) загальна витривалість – тривалий безперервний біг з помірною інтенсивністю.

III. Заключна частина – 7–8 хв.

1. Вправи на розслаблення.

2. Запис в щоденник самоконтролю виконаного на занятті об'єму і інтенсивності тренувальних навантажень, результатів контрольних прикидок, даних функціонального контролю (пульс) і оцінки, самопочуття (по шкалі – відмінне, хороше, середнє і погане).

Доповнення уроків заняттями самопідготовки дозволяє збільшити кількість навчально-тренувальних занять до шести в тиждень (чотири уроки фізкультури і два заняття самопідготовки) і тим самим істотно підвищити фізичні навантаження хлопців.

Щоденник самоконтролю

№	Об'єм тренувального навантаження (год. хв.)	Інтенсивність тренувального навантаження (максимальна, велика, середня, мала)	Результати контрольних прикидок	ЧСС у (спокої) перед початком тренувальних занять	ЧСС після завершення тренувальних занять	Самопочуття (відмінне, хороше, середнє, погане)

Сторінка 23

Включає домашні тести (нормативи).

Учням 10 – 11 класів запропоновано 7 вправ-тестів, які вони мають проводити в кінці кожного місяця. Виконання цих вправ пов'язано з домашнім

завданням. Кожна вправа оцінюється від 1 до 5 балів. Домашні тести краще виконувати у присутності партнера.

Склад вправ-тестів, виконуваних самостійно ліцеїстом, такий:

№	Дата проведення тестової вправи	Вправа «Пістолет» на правій нозі лівій нозі		Згинання і розгинання рук в упорі лежачи (на брусах)	Нахили вперед з положення сидячи	Підняття тулуба з положення лежачи	Стрибки через скакалку за 1 хв.	Вистрибування вгору з місця поштовхом обома ногами
1	05.09. 20__ р.	6 разів	2 рази					
2	07.09. 20__ р.			18 разів				

1-2. «Пістолет» на правій, лівій нозі. Якщо по умові домашнього завдання обидва цих вправи дозволяється робити за допомогою опори рукою об який-небудь предмет, то в тестах ураховують тільки «чисті» виконання.

3. Згинання і розгинання рук в упорі. Вправу виконують в упорі лежачи хлопці 10 класів, а хлопці 11 класів – в упорі на брусах.

4. Нахили вперед з положення сидячи. Виконуючий сідає так, щоб його ноги знаходилися на лінії, проведеній на підлозі. Відстань між стопами – 20–30 см. Вимірювальна лінія повинна проходити посередині, між ніг (на рівні п'ят – нульова відмітка). Руки кладуть на вимірювальну лінію долонями вниз, великі пальці зчеплені. Партнер утримує ноги у випрямленому положенні. При виконанні нахилу руки рухаються уздовж вимірювальної лінії. Виконують три повільні нахили, четвертий нахил – основний. В цьому положенні нахилу ліцеїст повинен затриматися не менше 2 сек. Кращий результат фіксують по максимально можливій для нього цифровій відмітці, до якої він дотягується кінчиками пальців.

5. Підняття тулуба з положення лежачи. Виконуючий лягає на спину, ноги зігнуті в колінах, руки схрещені на грудях (кисті встановлені на плечі). Задача партнера – притримувати за ноги. Необхідно підняти верхню частину тулуба так, щоб лікті торкнулися ніг. Вправу вважають виконаною правильно, якщо плечі під час виконання тесту при опусканні тулуба торкаються підлоги. Задача полягає в тому, щоб здійснити якомога більше піднімань за 1 хв.

6. Стрибки через скакалку за 1 хв. Якщо в зимовий час немає можливості провести цю вправу, то її не виконують.

7. Вистрибування вгору з місця поштовхом обома ногами. До підлоги прикріплюють пристрій, подібний приладу Абалакова. В домашніх умовах зробити такий пристрій дуже просто – необхідна лише сантиметрова стрічка, до якої прив'язаний шнур, і товста книга, під яку цей шнур просунутий. Мірна стрічка кріпиться до пояса випробовуваного; йому пропонується виконати максимально високий стрибок. Після приземлення партнер натягує стрічку (коли стрибун підводиться на носки). Різниця між показниками на стрічці після стрибка і після натягування стрічки і буде результатом цієї вправи-тесту. Дають три спроби, ураховують кращий результат.

На сторінках 24–25 приведені «Домашні тести (виконання)». У таблицю вносять результати кожного з семи тестів в кінці кожного місяця і виставляють відповідні бали. Бали, набрані у всіх вправах, складають і обчислюють середній бал з точністю до сотих часток (тому навіть невеликий прогрес в результатах буде помітний, що дуже важливо для того, що займається).

Сторінка 26

«Тести начальника ліцею» (нормативи). До тестів входять наступні 6 вправ (однакові для всіх паралелей класів).

1. Біг 100 м.
2. Човниковий біг 3x10 м. При добіганні до контрольної лінії необхідно переступати її хоча б однією ногою, обов'язково торкаючись стопою підлоги, потім повертатися довкруги і повертатися до іншої лінії.
3. Стрибки в довжину з місця.
4. Нахил вперед з положення стоячи.
5. Силкові вправи. Для хлопців – підтягування з вису на високій перекладині.
6. Біг 3000 м.

Кожну вправу оцінюють в діапазоні від 1 до 30 очок (якщо результат перевищує 30 очок, то додають додаткові очки). Ліцеїстам, для простоти

користування цією системою, дають лише нормативи вправ за оцінками: «5» (30 очок), «4» (20 очок) і «3» (10 очок).

Сторінка 27

«Тести начальника ліцею» (виконання).

№	Дата проведення тесту	Біг 100м	Човниковий біг 3 x 10 м	Стрибки в довжину з місця	Нахил вперед з положення стоячи	підтягування з вису на високій перекладині	Біг 3000 м

До таблиці вносять результати тестів і відповідні їм оцінки. Сума балів виставляється вчителем при перевірці щоденника.

Сторінки 28–29

Спортивні результати

№	Дата участі у змаганнях	Назва змагань	Види змагальних вправ	Досягнутий результат	Зайняте місце

Ліцеїст вносить в таблицю результати, показані на уроках і змаганнях в ліцеї (окрім вправ з «Тестів начальника ліцею»). Результати виконання одних і тих же вправ вносять в один рядок і в кінці навчального року відзначають кращий результат.

Сторінки 30–31

Участь в спортивних змаганнях, що проходили за межами військового ліцею

№	Дата участі у змаганнях	Назва змагань	Види змагальних вправ	Досягнутий результат	Зайняте місце

Ліцеїст вносить у таблицю результати, показані на змаганнях поза ліцеєм (окрім вправ з «Тестів начальника ліцею»). Результати виконання одних і тих же вправ вносять в один рядок і в кінці навчального року відзначають кращий результат.

Ліцеїст вказує дату і назву змагання, показаний ним результат і зайняте місце.

Вказуються всі змагання: міські, районні, обласні.

Сторінки 32–33

«Програма здоров'я для сім'ї (пам'ятка батькам)».

Ці сторінки призначені для батьків ліцеїстів, а згодом і для самих ліцеїстів.

Сторінка 34

«Анкета для батьків».

Запитання, що ставляться батькам, змінюються щороку. Тут же можна розмістити і питання батьків вчителю фізичної культури (з їх допомогою легше визначити, які теми треба зачіпати на зборах у військовому ліцеї).

Сторінка 35

«Відповіді батьків»

Батьки відповідають на питання анкети, запропонованої на сторінці 34.

Сторінка 36

«Підсумкові оцінки здоров'я»

№	Оцінка за виконання домашнього завдання	Середній бал за домашні тести	Сума балів за тести начальника ліцею	Оцінка по предмету «Фізична культура»	Рівень фізичної підготовленості ліцеїста (в балах)	Недостатньо розвинуті фізичні якості в ліцеїста

Сторінка заповнюється вчителем двічі в рік (за перше і друге півріччя).

Сюди входять: оцінка за виконання домашнього завдання; середній бал домашніх тестів; сума балів в тестах начальника ліцею; оцінка по предмету «Фізична культура»; рівень фізичної підготовленості. Вчитель також відзначає тут недостатньо розвинуті фізичні якості.

Сторінка 37

«Зауваження вчителя». На цій сторінці вчитель указує недоліки в заповненні щоденника, дає рекомендації по виконанню домашнього завдання. Такий щоденник по фізичній культурі дає нам можливість оцінювати ліцеїстів по всіх показниках: знанням, руховим умінням і навикам, руховій підготовленості, фізкультурно-спортивній і оздоровчій діяльності. І не будемо забувати в нашій повсякденній роботі, що фізична культура – це комплексна культура рухів, знань про себе і своєму розвитку, гармонійного розвитку фізичних здібностей, тілобудови, виховання себе, етичного, психологічного і духовного розвитку, живлення, гартування, гігієна, режиму дня, культура

інших сфер здорового образу життя. Якщо все це ураховувати в своїй практиці, то не буде необхідності оцінювати в нашому навчальному предметі тільки фізичну підготовленість школяра, яка виступає лише як ціль, як кінцевий показник всього процесу фізичного виховання. Головне ж для нас – прищепити школяреві звичку до регулярних і самостійних занять фізичною культурою і спортом на основі необхідних для цього знань і здорового образу життя. В світлі цього, звичайно, треба обов'язково міняти в кращу сторону відношення деяких дітей, їх батьків, викладачів інших дисциплін, та і багато яких інших людей, до фізичної культури, тому що без неї немислимо фізичне і етичне здоров'я людини.

Додаток Д

**ПОЛОЖЕННЯ ПРО ОЛІМПІАДУ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У
ВІЙСЬКОВОМУ ЛІЦЕЇ І ЛІЦЕЇ З ПОСИЛЕНОЮ ВІЙСЬКОВО-
ФІЗИЧНОЮ ПІДГОТОВКОЮ.**

1. Загальні положення

1.1. Олімпіада з фізичної культури проводиться щорічно з метою виявлення, відбору та підтримки фізично розвинутої, обдарованої молоді, розвитку та реалізації здібностей військових ліцеїстів, стимулювання творчої праці учнів та педагогічних працівників ліцею, підвищення якості військово-фізичної підготовки та активізації навчально-пізнавальної діяльності ліцеїстів, інтенсифікації та вдосконалення навчального процесу, формування команд ліцею для участі в спортивних змаганнях.

1.2. Олімпіада проводиться з навчальної дисципліни «Фізична культура», яка є обов'язковим навчальним предметом у військовому ліцеї і ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою.

1.3. Олімпіада проводиться для учнів (ліцеїстів) (назва закладу _____) військового ліцею/ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою.

1.4. В Олімпіаді можуть брати участь всі ліцеїсти, які навчаються у військовому ліцеї/ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою.

1.5. Олімпіада може проводитися під патронатом науково-педагогічних працівників факультету фізичної культури закладів вищої освіти України.

2. Організація і проведення Олімпіади

2.1. Для організації та проведення Олімпіади у військовому ліцеї/ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою створюється організаційний комітет.

2.2. Олімпіада проводиться серед учнів (ліцеїстів) військового ліцею/ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою з навчальної дисципліни «Фізична культура» за такою програмою:

- 1-й тур – листопад 20__р. – березень 20__ р. – Здача тестів і нормативів фізичної підготовленості відповідно 10-11 класи;
- 2-й тур – квітень – травень 20__р. – Конкурс на кращу стінгазету на військово-спортивну тематику;
- 3-й тур – квітень – травень 20__р. – Теоретичний конкурс – учасники дають відповіді на олімпіадні тестові завдання, в яких подані теоретичні питання з розділу навчальної програми з фізичної культури;
- 4-й тур – квітень – травень 20__р. – «Ліцейське силове триборство» – учасники виконують максимальну кількість повторень вправи «Підйом переворотом на високій перекладині»; максимальну кількість повторень вправи «Віджимання в упорі на паралельних брусах» і беруть участь в змаганнях з армреслінгу.

2.3. В Олімпіаді беруть участь 8 команд (по 2 учасника) із кожного взводу, ліцеїсти 10–11 класів військового ліцею/ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою.

2.4. Умови і порядок проведення I етапу Олімпіади, склад оргкомітету на кожному етапі Олімпіади у військовому ліцеї/ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою, регламентуються відповідним наказом начальника військового ліцею/ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою та розпорядженням декана факультету фізичної культури вишу.

2.5. Для участі в Олімпіаді оргкомітету подається заповнена анкета на команду у складі 2 учасників, які є найкращими представниками від кожного взводу.

2.6. Анкети на команду у складі 2 учасників для участі в Олімпіаді від кожного класу надсилаються до оргкомітету упродовж 3 днів після оголошення про Олімпіаду чи наступний етап.

2.7. Вчителі фізичної культури та командири відділень, ліцеїсти яких класів беруть участь в Олімпіаді, забезпечують їх готовність і явку.

3. Оргкомітет Олімпіади

3.1. До складу оргкомітету Олімпіади входять педагогічні працівники військового ліцею/ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою та науково-педагогічні працівники факультету фізичної культури вишу.

3.2. Головою оргкомітету призначається начальник військового ліцею/ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою.

3.3. Оргкомітет:

3.3.1. Проводить організаційну роботу з підготовки і проведення Олімпіади.

3.3.2. Визначає і забезпечує порядок проведення Олімпіади.

3.3.3. Секретар та члени оргкомітету готують документацію для проведення Олімпіади (програму, методичні рекомендації, листи, бланки протоколів тощо).

3.3.4. За поданням журі, визначає переможців Олімпіади. (Прізвище, ім'я, по батькові переможців подаються державною мовою, без скорочень).

3.3.5. Складає звіт про проведення Олімпіади.

3.3.6. Готує довідки-подання на активних організаторів Олімпіади.

3.3.7. Сприяє висвітленню результатів Олімпіади у засобах масової інформації та у періодичній пресі.

4. Журі Олімпіади

4.1. До складу журі Олімпіади входять військово-педагогічні працівники військового ліцею/ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою та науково-педагогічні працівники, аспіранти і студенти факультету фізичної культури вишу.

4.2. Кількість членів журі не повинна перевищувати третини від кількості учасників, які беруть участь у відповідній Олімпіаді.

4.3. Журі:

4.3.1. Забезпечує розробку конкурсних завдань та критерії оцінки їх виконання.

4.3.2. Перевіряє роботи учасників Олімпіади.

4.3.3. Аналізує підсумки виконання ліцеїстами завдань, виявляє характерні помилки та дає оцінку рівня фізичної і теоретичної підготовки ліцеїстів до відповідної Олімпіади.

4.3.4. Готує подання оргкомітету про нагородження переможців Олімпіади.

4.3.5. Формує рекомендації та передає пропозиції щодо вдосконалення навчального процесу з відповідної дисципліни комісії науково-методичної ради військового ліцею/ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою..

4.3.6. Готує збірники конкурсних завдань та методичні рекомендації для підготовки ліцеїстів до відповідної Олімпіади.

5. Порядок нагородження учасників та організаторів Олімпіади

5.1. Переможцями Олімпіади вважаються ліцеїсти, які нагороджені дипломами I ступеня – 1 місце, II ступеня – 2 місце та III ступеня – 3 місце.

5.2. Переможців Олімпіади з навчальної дисципліни «Фізична культура» визначають в особисто-командній першості.

5.3. Переможці Олімпіади визначаються оргкомітетом на підставі рекомендацій журі.

5.4. Переможці турів Олімпіади заохочуються нагородами (дипломами, цінними подарунками, грошовими преміями, відпустками додому тощо). Результати Олімпіади враховуються під час проведення тематичного та семестрового контролю з фізичної культури.

6. Фінансування Олімпіади

6.1. Проведення Олімпіади фінансується військовим ліцеєм/ліцеєм з посиленою військово-фізичною підготовкою та факультетом фізичної культури вишу.

Протокол Олімпіади

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові ліцеїста	Клас	Місце в особистому заліку	Місце в командному заліку
-------	--------------------------------------	------	---------------------------	---------------------------

Голова оргкомітету _____

Голова журі _____

ОЛІМПІАДНІ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

1. Виберіть правильне визначення терміну «Фізичне виховання»:
  - а) спеціально організований педагогічний процес всебічного розвитку фізичних і морально-вольових здібностей, формування і розвитку життєво важливих рухових умінь та навичок людини;
  - б) заняття за розкладом, на якому «кидають м'яч і свистять у свисток»;
  - в) а, б.
2. Запишіть назви складових частин структури фізичної культури в Україні:

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА

--	--	--	--
3. Класифікуйте фізичні вправи за видами спорту:
  - а) силові, швидкісні, швидко-силові, на витривалість, на гнучкість, на спритність;
  - б) гімнастичні, легкоатлетичні, ігрові, туристичні;
  - в) а, б.
4. Вкажіть тестову вправу для оцінки рівня розвитку силових здібностей військового ліцеїста?
  - а) станова тяга;
  - б) стрибок у довжину з місця;
  - в) метання набивного м'яча із положення сидячи.
5. Вкажіть обов'язкову форму навчальних занять з фізичної культури у військовому ліцеї:
  - а) спортивні змагання;
  - б) спортивна секція;
  - в) урок фізичної культури.
6. Основним засобом фізичної культури є:
  - а) фізичні вправи;
  - б) гігієна взуття, одягу, приміщення, освітлення, харчування;
  - в) сонце, повітря, вода.
7. Фізичний розвиток ліцеїста – це _____
8. Сила – це:
  - а) здатність організму людини тривалий час відпочивати;
  - б) здатність організму людини долати зовнішній опір за допомогою м'язових зусиль;
  - в) здатність організму людини виконувати рухи у суглобах з максимальною амплітудою.
9. Придумайте оригінальний девіз для військово-фізичної підготовки в ліцеї _____.
10. Спеціальна фізична підготовка у військовому ліцеї проводиться з метою:
  - а) погіршення кількості підтягувань на високій перекладині та віджимань в упорі лежачи у ліцеїстів;
  - б) покращення рівня розвитку окремих фізичних якостей, на яких буде базуватися майбутня військова служба;
  - в) а, б.

11. Для розвитку максимальної сили найкращим є метод:
 а) метод максимальних зусиль;
 б) метод повторних зусиль;
 в) ізометричний метод.
12. Назвіть різновиди спеціальної витривалості:
 а) силова витривалість;
 б) швидкісна витривалість;
 в) а, б.
13. Назвіть відомі Вам типи відпочинку за видом діяльності:
 а) активний відпочинок;
 б) пасивний відпочинок;
 в) а, б.
14. Пауерліфтинг – це вид спорту, в якому виконують такі вправи:
 а) марафонський біг 42 км 195 м, плавання 3,8 км та їзду на велосипеді 180 км;
 б) присідання зі штангою на плечах, жим штанги лежачи, станова тяга;
 в) а, б.

№ завдання	Варіанти відповідей
1	А
2	відповідь
3	Б
4	А
5	В
6	А
7	відповідь
8	Б
9	відповідь
10	Б
11	А
12	В
13	В
14	Б

Показники фізичної підготовленості учнів військового ліцею і ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою за тестовими вправами

_____ клас Дата _____ 20__ р.

№	Прізвище/рік народження/	Нахил вперед із положення сидячи	Біг 100 м	Біг 3000м	Підтягування на високій перекладині	Човниковий біг 4 x 9 м	Стрибок у довжину з місця
1.							
2.							
3.							
4.							

Додаток Е

ТИЖДЕНЬ ДОПРИЗОВНОЇ ТА ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

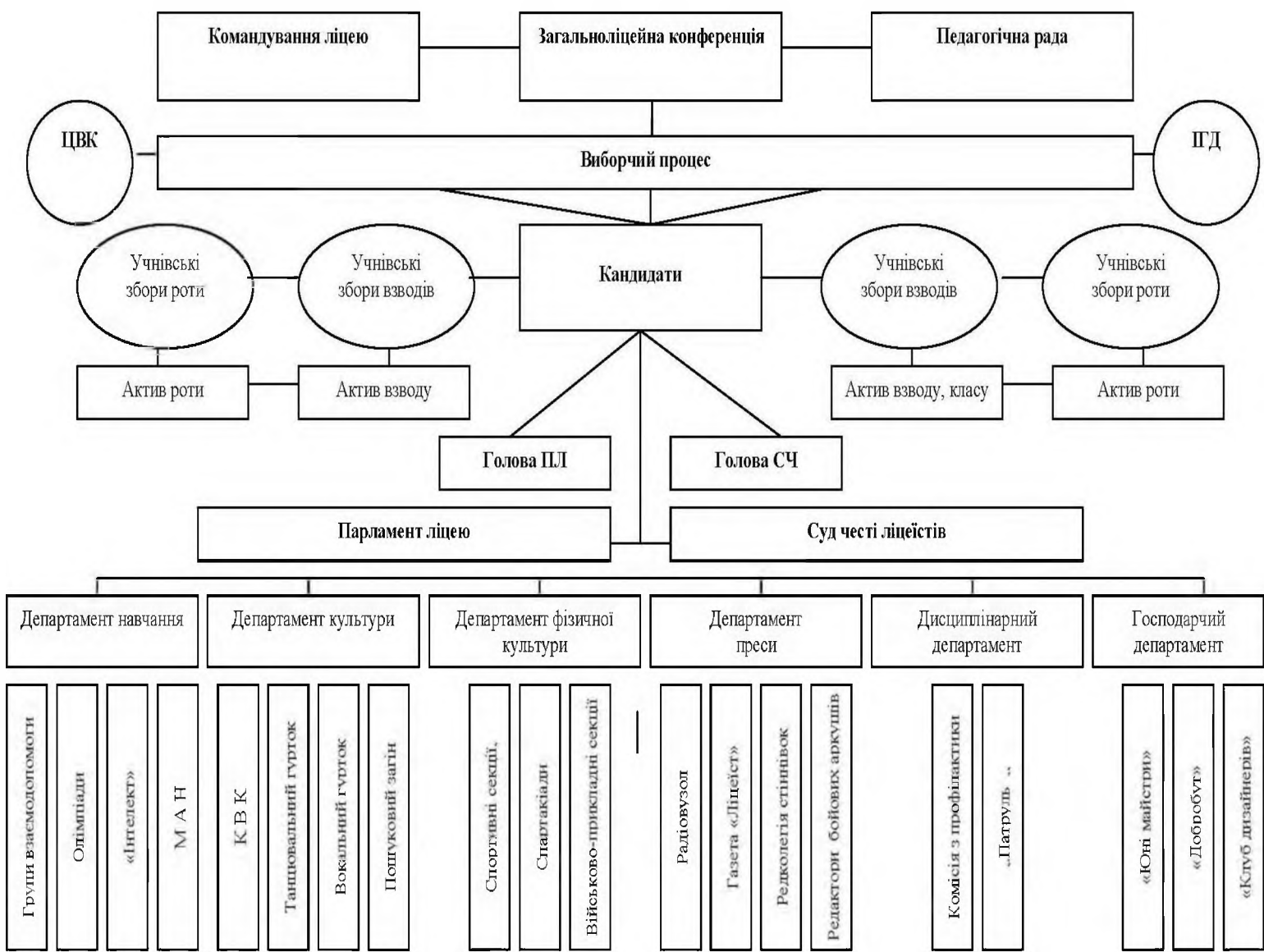
№	Час	Найменування заходу	Відповідальний
1	8.30-8.45	Відкриття тижня допризовної та фізичної підготовки	
2	8.45-9.00	Стройовий огляд	
3	9.00-9.30	Конкурс стройової підготовки серед взводів ліцею	
4	14.40-15.25	Відкритий урок з навчального предмету «Захист Вітчизни» – «Вогнева підготовка»	
5	19.10-19.55	Змагання серед взводів (від взводу по 3 ліцеїста): – виконання нормативу 2 – неповне розбирання автомату; – виконання нормативу 3 – збирання автомата після неповного розбирання; – виконання нормативу 5 – спорядження магазину	

№	Час	Найменування заходу	Відповідальний
1	14.40-15.25	Виховна година «Лабіринти військової науки»	
2	19.10-19.55	Змагання серед взводів з армреслінгу, жиму лежачи (по 3 ліцеїсти)	

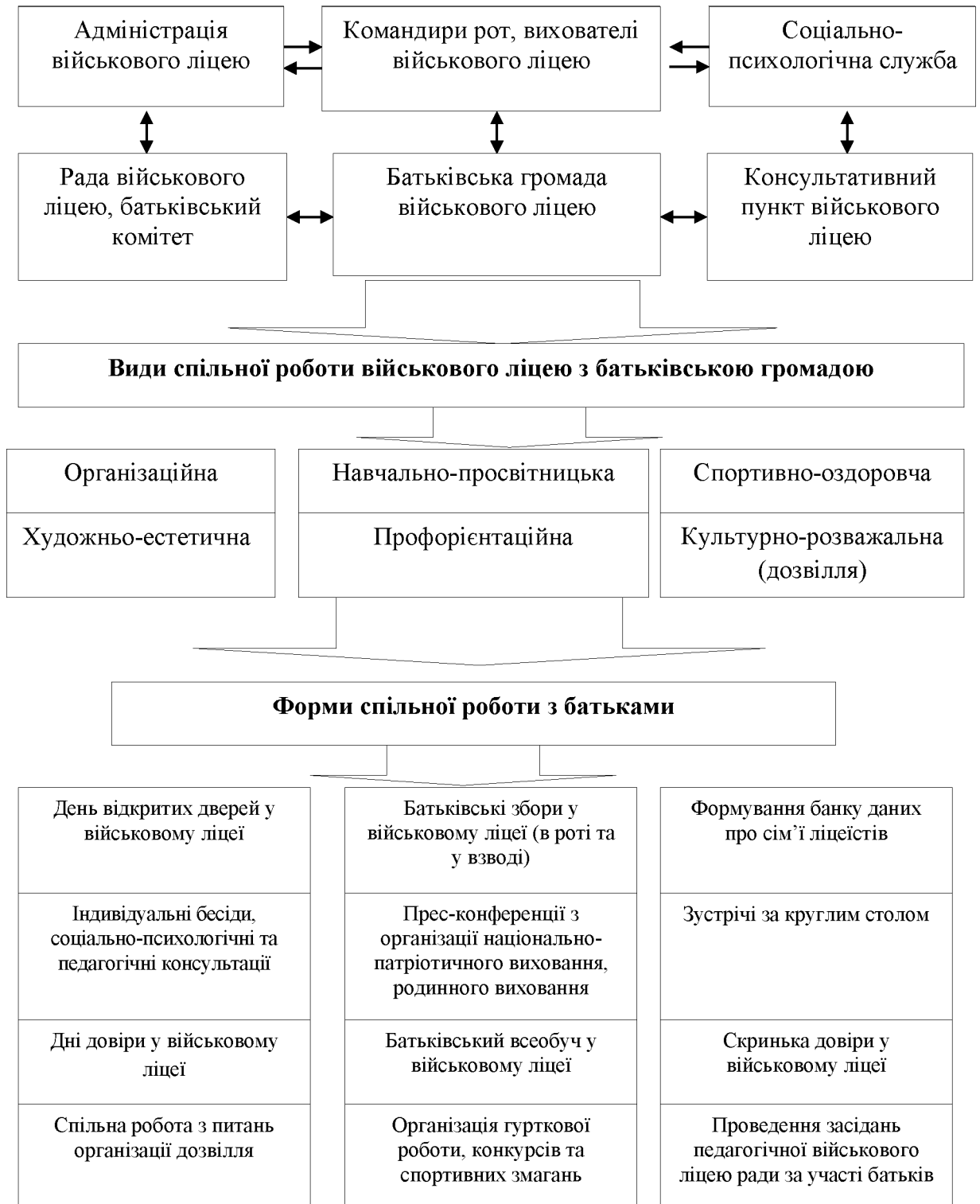
№	Час	Найменування заходу	Відповідальний
1	16.30-18.10	«Козацька вікторина» серед ліцеїстів 10-х класів (по 8 учасників від взводу)	
2	19.10-19.55	Змагання серед взводів. 1. Виконання нормативів з захисту від зброї масового ураження. (по 3 учасники від взводу): – виконання нормативу №1 – одягання протигазу; – виконання нормативу №5 – одягання ЗЗК у вигляді плащу; – виконання нормативу №5а – одягання ЗЗК у вигляді комбінезону. 2. Фінал з настільного тенісу	

№	Час	Найменування заходу	Відповідальний
1	10.35-11.20	Відкритий урок з навчального предмету «Захист Вітчизни» – «Статут Збройних сил України»	
2	14.40-15.25	Виставка робіт взводів: стінна газета, реферати, умови вступу у навчальні заклади, навчально-матеріальна база допризовної підготовки юнаків	
3	16.30-18.00	Військово-спортивні змагання, присвячені Дню Захисника Вітчизни: 1. Комбінована естафета. 2. Стрільба з пневматичної гвинтівки. 3. Силов естафета. 4. Перетягування канату. 5. Воркаут-естафета. Підведення підсумків тижня допризовної та фізичної підготовки. Нагородження призерів	

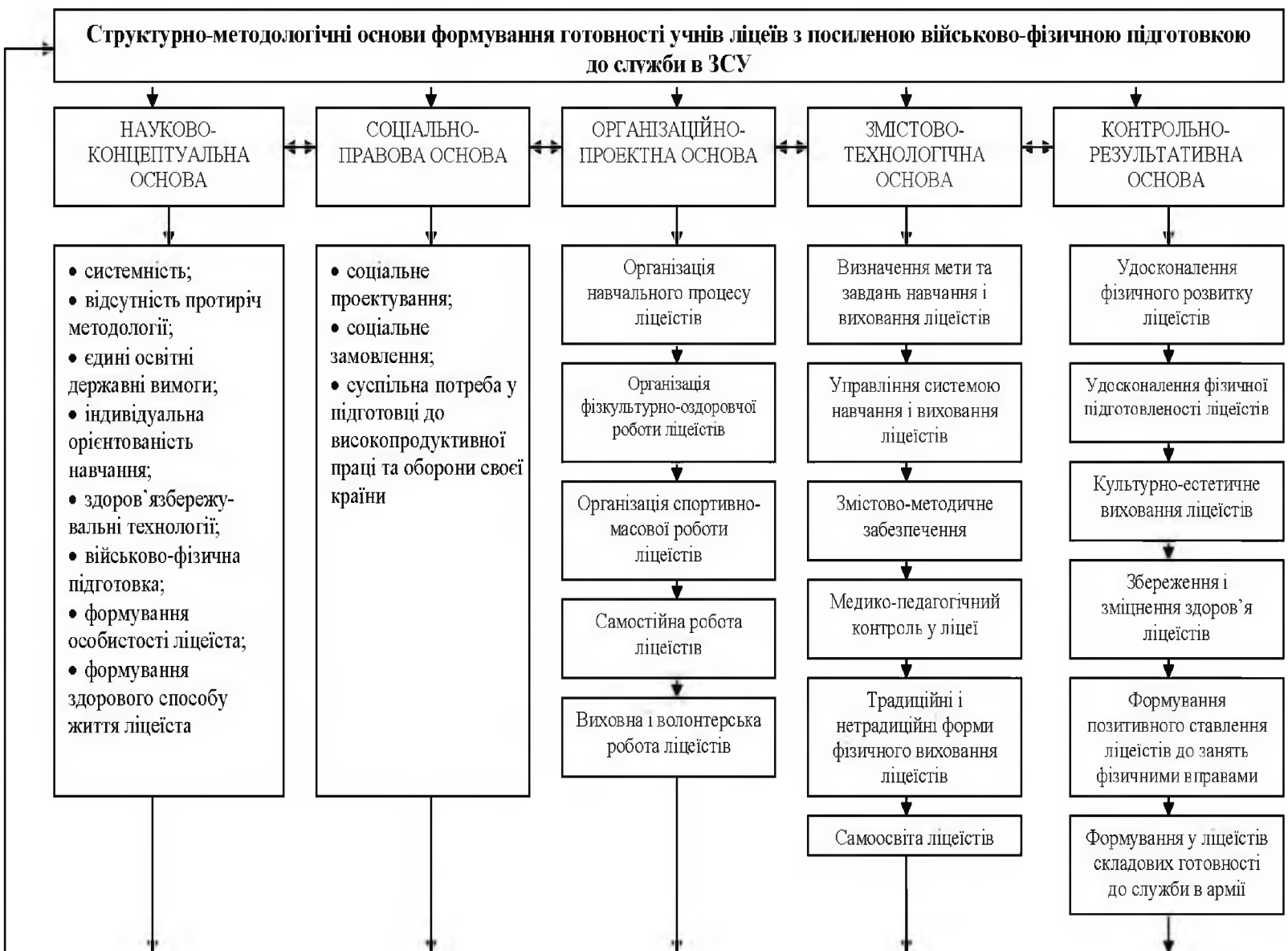
СТРУКТУРА УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ЛІЦЕЮ І ЛІЦЕЮ З ПОСИЛЕНОЮ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЮ ПІДГОТОВКОЮ

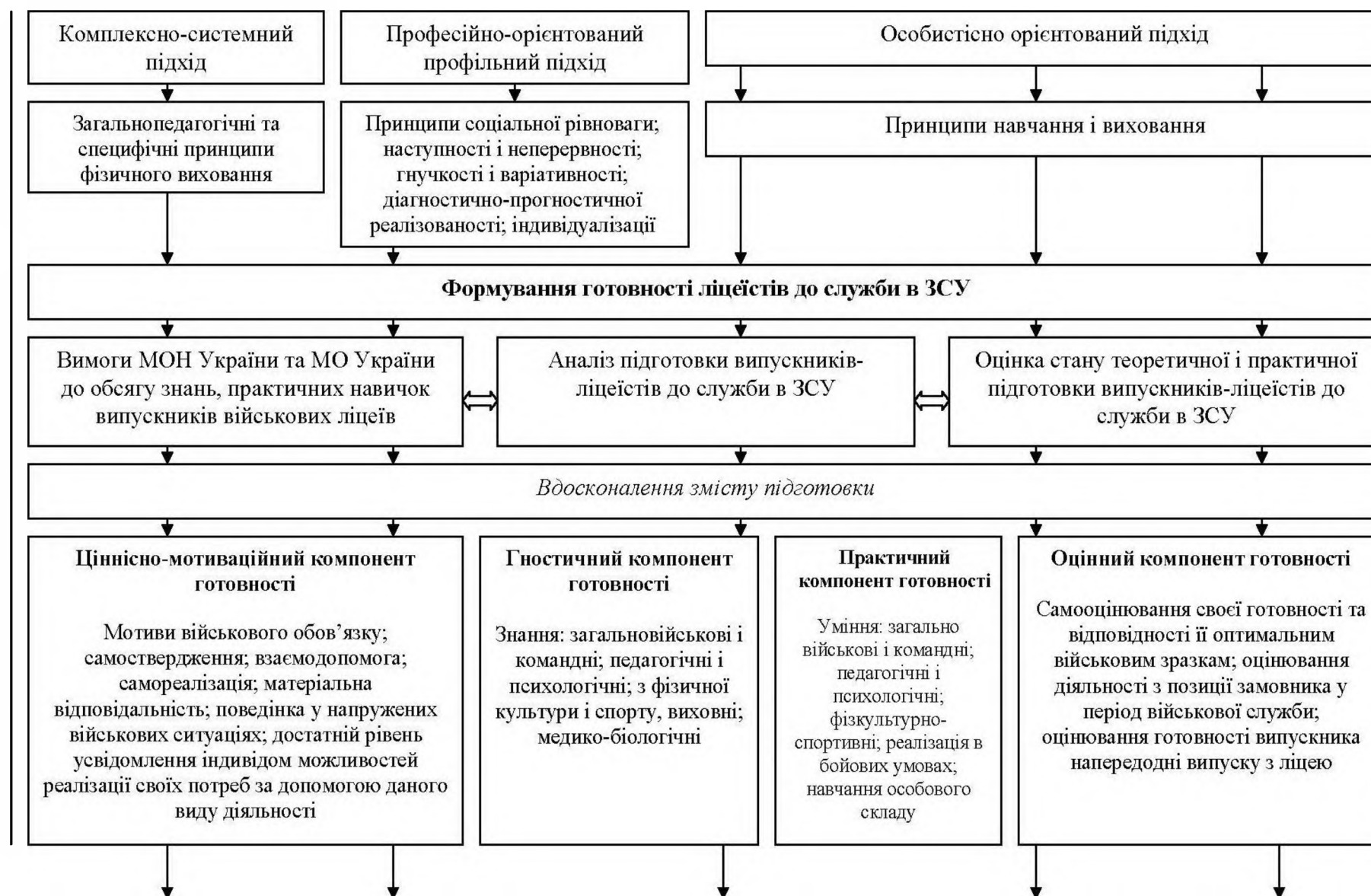

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ВІЙСЬКОВОГО ЛІЦЕЮ З БАТЬКІВСЬКОЮ ГРОМАДОЮ

**СТРУКТУРНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ
ЛІЦЕЇВ З ПОСИЛЕНОЮ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЮ ПІДГОТОВКОЮ ДО СЛУЖБИ
В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

Анкета для учнів

(назва закладу освіти)

1. Чи вважаєте Ви, що існує загроза національній безпеці та територіальній цілісності України?

<i>так</i>	<i>ні</i>	<i>не знаю</i>
------------	-----------	----------------
2. Чи потрібна Україні, на сьогоднішній день, сильна та боєздатна армія?

<i>так</i>	<i>ні</i>	<i>не знаю</i>
------------	-----------	----------------
3. Чи готові Ви піти на службу до лав Збройних сил України?

<i>так</i>	<i>ні</i>	<i>не знаю</i>
------------	-----------	----------------
4. Якщо б Ви отримали повідомлення із військового комісаріату, чи готові Ви піти служити до лав Збройних сил України?

<i>так</i>	<i>ні</i>	<i>не знаю</i>
------------	-----------	----------------
5. Чи обговорюєте Ви у колі друзів теми, що стосуються майбутньої військової служби?

<i>армійські проблеми</i>	<i>як ухилятися від військової служби</i>
<i>служба за контрактом</i>	<i>нічого не говоримо про військову службу</i>
6. Яке відношення до військової служби у Вас?

<i>позитивне</i>	<i>негативне</i>	<i>нейтральне</i>	<i>не можу відповісти</i>
------------------	------------------	-------------------	---------------------------
7. Яке відношення до військової служби у Ваших друзів?

<i>позитивне</i>	<i>негативне</i>	<i>нейтральне</i>	<i>не можу відповісти</i>
------------------	------------------	-------------------	---------------------------
8. Назвіть фактори, які формують обличчя Збройних сил України у свідомості молоді (необхідне підкреслити):

<i>престиж військової професії</i>	<i>великі навантаження</i>	<i>емоційні</i>	<i>та</i>	<i>фізичні</i>
<i>небезпека для життя через участь у збройних конфліктах</i>	<i>високий професіоналізм</i>	<i>низька заробітна плата</i>		
9. Рівень матеріального стану сім'ї та готовність проходити службу в Збройних силах України?

<i>високий</i>	<i>середній</i>	<i>низький</i>
<i>так</i>	<i>ні</i>	<i>не знаю</i>
10. Який склад Вашої сім'ї (2 чол. 3 чол. 4 чол. 5 чол.) та чи залежить бажання служити від цього фактору?

<i>так</i>	<i>ні</i>	<i>не знаю</i>
------------	-----------	----------------
11. Як Ви вважаєте, що входить до структури цінностей призовників (необхідне підкреслити)?

*отримання хорошої освіти
здібності*

любов батьків

здоров'я

любима робота

можливість реалізувати свої

повага друзів

сімейне щастя

матеріальний дохід

12. Яким формам занять фізичними вправами Ви приділяєте найбільшу увагу?

фізкультурні заняття

позакласні заняття

самостійні заняття

13. Яке ставлення у сім'ї до Вашого вибору бути учнем ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою

позитивне

негативне

нейтральне

14. Чи займаєтеся Ви самостійно фізичними вправами?

ні

так, постійно

так, але не регулярно

так, відносно регулярно

15. Чи порушуєте Ви режим дня?

не порушую

порушую часто

порушую інколи

16. Чи виконуєте Ви домашні завдання з фізичної культури?

ні

так, але не часто

так

17. В яких спортивних секціях Ви займаєтеся?

18. Які фізичні вправи Ви виконуєте найкраще (необхідне підкреслити)?

вправи на силу

вправи на гнучкість

вправи на швидкість

вправи на витривалість

вправи на координацію

19. Серед запропонованих висловлювань виберіть ті, які характерні для Вас:

я багато рухаюся на заняттях з фізичного виховання

я активно засвоюю нові рухи та фізичні вправи

я активно готую себе до військової служби

я вмію розвивати свої фізичні якості

я постійно беру участь у фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходах, які проводяться у закладі освіти

20. Як Ви вважаєте, який компонент готовності до служби в армії у вас найкраще сформований?

фізична готовність

інтелектуальна готовність

військово-професійна готовність

психологічна готовність

моральна готовність

21. Ви найчастіше займаєтеся фізичними вправами з:

з відчуттям потреби у фізичному вдосконаленні

з відчуттям формування постійної готовності до служби у Збройних силах України

без інтересу   з інтересом

22. Вам найбільше подобається у фізичній культурі:

*теоретичні знання   практичні вміння і навички   методики розвитку
фізичних якостей*

23. Дайте визначення терміну «фізичний розвиток» _____

24. Що означає поняття «фізична підготовка»?

25. Як Ви вважаєте, що є головним компонентом готовності ліцеїста до служби в Збройних силах України?

26. Дайте визначення терміну «готовність до служби в армії» _____

27. Чи сприяють заняття з фізичного виховання покращенню Вашої самодисципліни?

так

ні

частково

Дякуємо Вам за Ваші відповіді!